

Historia

Podręcznik

4

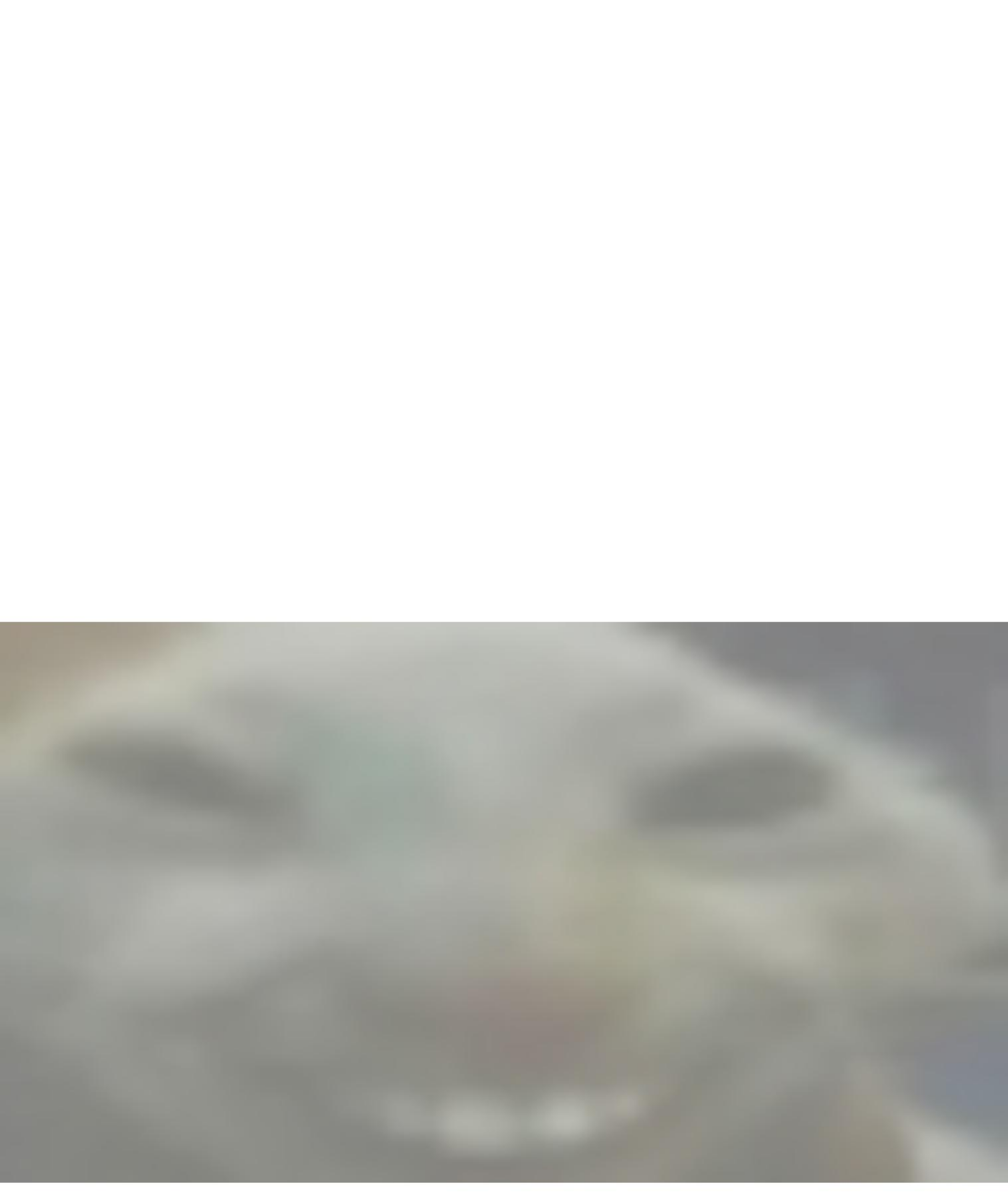

Oznaczono zmiany
W PODSTAWIE
PROGRAMOWEJ
2024

WYDANIE II
zmienione

mac
EDUKACJA

Szymon Ciechanowski

4

Historia

Podręcznik dla klasy czwartej szkoły podstawowej

Redaktor serii
Wojciech Sygut

Redaktor prowadzący
Szymon Ciechanowski

Redakcja merytoryczna
Szymon Ciechanowski

Redakcja językowa
Patrycja Ledwójcik, Anna Kołat

Korekta
Krystyna Bajor

Redakcja techniczna
Paweł Kowalski

Skład i łamanie
Oficyna Wydawnicza Pegaz / Rafał Kulig

Redakcja artystyczna
Magdalena Sarnot-Wrzecionowska

Projekt i koncepcja artystyczna
Futu Creative / Kay Humelt i Rafał Kwiczor

Koordinacja prac graficznych
Marcin Kot

Projekt okładki
Futu Creative

Ilustracja na okładce i ilustracje na stronach działowych
Paweł Mildner

Opracowanie kartograficzne
Carto Team

Fotoedycja
Grzegorz Wrzecionowski

Ilustracje

Kaisu Almonkari (s. 147); Joanna Bartosik (s. 72, 88 – M. Kopernik, M. Rej, J. Kochanowski, kaplica Zygmuntowska, dziedziniec zamku na Wawelu, zamek w Krasiczynie, kamienice w Kazimierzu Dolnym); Patricija Bliuj-Stodulska (s. 32 – Egipcjanie); Katarzyna Bogdańska (projekt i ilustracje: s. 139); Adam Chwesiuk (projekt: s. 14, 15, 48, 49, 53, 100, 101; projekt i ilustracje: s. 32, 33, 88, 89, 112, 114, 115, 126, 127, 144, 145); Paulina Derecka (s. 13); Iza Dudzik (s. 133); Olga Kawacińska (s. 42); Marcin Kot (projekt: s. 24, 25, 36, 106, 107); Joanna Kunert (projekt i ilustracje: s. 44, 45); Ewa Łabaj (s. 8, 10, 16, 18, 24, 25); Magda Miszczak (s. 74, 83); Rafał Kulig (osie czasu); Jaga Słowińska (s. 22, 23, 34, 41, 54); Agata Zarzycka (projekt i ilustracje: s. 62, 63, 68, 69, 80, 81; ilustracje: s. 67, 105)

Wydawca oświadcza, że dołożył wszelkich starań, aby dotrzeć do wszystkich właścicieli i dysponentów praw autorskich. Osoby, których nie udało nam się ustalić, prosimy o kontakt z wydawnictwem.

Nabyta przez Ciebie publikacja jest dziełem twórcy i wydawcy. Przestrzegaj praw, jakie im przysługują. Udostępniając książkę lub jej fragmenty, rób to wyłącznie w zakresie dozwolonego użytku, który określają przepisy prawa. Zawartość książki możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. Kopiując jej część, rób to jedynie na użytek osobisty.

© Grupa MAC S.A., Kielce 2023

ISBN 978-83-8227-371-7

Grupa MAC S.A.
25-561 Kielce, ul. Witosa 76
tel. 41 366 55 55, faks: 41 366 33 02
e-mail: kontakt@mac.pl, www.mac.pl

Treści usunięte z podstawy programowej w 2024 r.

Spis treści

1. Śladami historii

1.1	Historia – nauka o przeszłości	6
1.2	O źródłach historycznych	10
	Link do wiedzy <i>Bogowie, groby i uczeni</i>	14
1.3	Chronimy ślady przeszłości	16
	Podsumowanie działu 1	20

2. O czasie i mapie historycznej

2.1	Czas w historii	22
2.2	Obliczamy czas	27
	Link do wiedzy <i>Jak powstał kalendarz?</i>	32
2.3	Mapa w historii	34
	Podsumowanie działu 2	38

3. W małej i w dużej ojczyźnie

3.1	Historia mojej rodziny	40
	Link do wiedzy <i>Jak wykonać drzewo genealogiczne?</i>	44
3.2	Moja mała ojczyzna	46
3.3	Duża ojczyzna – Polska	51
	Podsumowanie działu 3	56

4. Polska Piastów

4.1	Początki państwa polskiego	58
	Link do wiedzy <i>W klasztorze</i>	62
4.2	Pierwszy król Polski	64
	Link do wiedzy <i>W Gnieźnie</i>	68
4.3	Ostatni z Piastów	70
	Podsumowanie działu 4	74

5. W czasach świetności i upadku

5.1	Zwycięski sojusz	76
	Link do wiedzy <i>Rycerze i zamki</i>	80
5.2	Mikołaj Kopernik i jego odkrycie	82
5.3	Złoty wiek	85
	Link do wiedzy <i>Złoty wiek kultury polskiej</i>	88
5.4	Stulecie wojen	90
5.5	Upadek Rzeczypospolitej	95
	Link do wiedzy <i>Dzień z życia Warszawy</i>	100
	Podsumowanie działu 5	102

6. Wiek niewoli

6.1	Szlakiem Legionów Polskich we Włoszech	104
6.2	Powstańcze państwo	109
	Link do wiedzy <i>W obronie polskości</i>	114
6.3	Maria Skłodowska-Curie i jej odkrycie	116
	Podsumowanie działu 6	120

7. Czasy wielkiej próby

7.1	Bój o niepodległą Polskę	122
	Link do wiedzy <i>Walka o granice</i>	126
7.2	W Gdyni	128
7.3	Wśród harcerzy z Szarych Szeregów	132
7.4	Żołnierze niezłomni	137
7.5	W czasach Solidarności	141
	Podsumowanie działu 7	148
	Zmiany granic Polski na przestrzeni dziejów	149
	Indeks osób	150

Jak korzystać z podręcznika

Oś czasu

Wydarzenia związane z tematem lekcji

Podejmij temat

Wprowadzenie
do tematu lekcji

Definicja

Objaśnienie nowych terminów

Ciekawe!

Interesujące ciekawostki

Podsumowanie działu

Powtórzenie najważniejszych treści działu

Więcej na temat

Treści dodatkowe

W skrócie

Najważniejsze
informacje z lekcji

Czy już umiesz?

Polecenia i pytania
na koniec lekcji

Warto zobaczyć

Miejsca warte odwiedzenia

Teksty źródłowe

Przekazy z epoki,
opowiadające
o przeszłości

Przypis

Objaśnienie
trudniejszych słów,
informacje
o postaciach
historycznych

Gwiazdka

Oznaczenie
trudniejszego
polecenia

Link do wiedzy

Treści, które mogą rozwinąć
twoje zainteresowania

Znaczenie ikon

samokształcenie

nawiązanie
do innego
przedmiotu

zastosowanie
nowoczesnych
technologii

nawiązanie
do ilustracji

praca
zespołowa

warto
zobaczyć

1. Śladami historii

- Co to jest historia i dlaczego się jej uczymy?
- Czym się zajmują historyk i archeolog?
- Co mówią nam o przeszłości źródła historyczne?
- Dlaczego warto się wybrać do muzeum?

Tego się dowiesz!

Jaką wiedzę na temat przeszłości przynoszą nam skarby ukryte w ziemi?

1.1 Historia – nauka o przeszłości

Podjmij temat

Obejrzyjcie zdjęcia i przypomnijcie sobie podobne sytuacje ze swojego życia.

Czym jest historia?

Zamieszczone wyżej zdjęcia zostały wykonane bardzo dawno i przedstawiają wydarzenia z **przeszłości**. Jeżeli udało się wam przypomnieć sobie jakieś ważne momenty z dzieciństwa, to możecie powiedzieć, że cofnęliście się w myślach do przeszłości. Jak zatem wytłumaczyć, czym jest przeszłość? Otóż jest to coś, co się już wydarzyło. Coś, co znamy z opowieści, zdjęć, ale też z własnych doświadczeń.

Badaniem przeszłości zajmuje się **historia**. To nauka, która opisuje życie ludzi w dawnych czasach. Dzięki niej wiemy, jak zmieniał się świat w ciągu minionych lat. Aby lepiej zrozumieć, czym się zajmuje historia, wyobraźmy sobie upływający czas jako strzałkę.

przeszłość	teraźniejszość	przyszłość
To, co się wydarzyło.	To, co dzieje się w tej chwili.	To, co się wydarzy.

Tym zajmuje się historia.

Dlaczego uczymy się historii?

Historia to jeden z waszych nowych przedmiotów. W trakcie nauki historii poznacie dzieje Polski i świata. Lepiej zrozumiecie także świat współczesny.

Zapewne znacie zwyczaj o nazwie śmigus-dyngus (zwany też lanym poniedziałkiem), związany ze świętami wielkanocnymi. **Czy wiecie, skąd pochodzi ten obyczaj i jakie miał dawniej znaczenie?**

Być może widzieliście Sukiennice na Rynku Głównym w Krakowie. Jest to jeden z najbardziej rozpoznawalnych i najpiękniejszych zabytków miasta. **Czy wiecie, skąd się wzięła nazwa tej budowli?**

W kufrze z pamiątkami rodzinnymi znajduje się stara opaska należąca do pradziadka. Pochodzi z czasów II wojny światowej. **Dlaczego ten przedmiot ma dla pradziadka tak wielkie znaczenie?**

HISTORIA ODPOWIADA

Zwyczaj polewania wodą wywodzi się od plemion słowiańskich, które żyły na ziemiach polskich ponad 1000 lat temu. Dla naszych przodków polewanie wodą miało sens magiczny – wierzyli oni, że zapewnia płodność, zdrowie i szczęście.

Dawniej sukiennicami nazywano budynek pełniący funkcję hali targowej. Mieściły się w nim kramy kupców sprzedających między innymi sukno, czyli grubą wełnianą tkaninę.

Takie opaski zakładali polscy cywile i żołnierze, którzy uczestniczyli w powstaniu warszawskim. Wybuchło ono przeciw Niemcom podczas II wojny światowej. Powstańcy walczyli o wolność naszego kraju, ryzykując życie i zdrowie dla ojczyzny.

- Czy historia jest kluczem do rozumienia teraźniejszości? Uzasadnij odpowiedź na podstawie przykładów zaprezentowanych w podręczniku i swoich własnych.

Historyk – badacz przeszłości

Badaniem przeszłości i przekazywaniem wiedzy o niej zajmuje się **historyk**. Na podstawie starych dokumentów lub przedmiotów z przeszłości tworzy obraz dziejów. To dzięki ustaleniom historyków wiemy, jak kiedyś ludzie się ubierali i czym podróżowali. Dowiadujemy się też, jak wyglądały miasta oraz jakich narzędzi używano do pracy.

Podczas badań historyk stara się także określić **przyczyny** oraz **skutki** wydarzeń. Aby zrozumieć, jak to robi, przyjrzyjmy się poniższemu rysunkom.

Od przyczyny do skutku

Dociekanie przyczyn

Historyk, chcąc ustalić przyczyny wydarzenia, zastanawia się, dlaczego do niego doszło.

W średniowieczu książki wykonywano ręcznie. Skrybowie sami przepisywali teksty, więc skopiowanie jednej książki zajmowało im niekiedy połowę życia. W rezultacie książek było niewiele i były one bardzo drogie. Jan Gutenberg szukał sposobu, który pozwoliłby sporządzać je szybciej, i odniósł sukces.

Około 1450 roku niemiecki rzemieślnik Jan Gutenberg opracował metodę powielania tekstu za pomocą ruchomych czcionek. Skonstruował też prasę drukarską. Dzięki wynalazkowi Gutenberga można było w krótkim czasie przygotować wiele egzemplarzy tej samej książki.

Ustalanie skutków

Historyk tłumaczy również, jaki wpływ na życie ludzi miało opisywane wydarzenie.

Skonstruowanie prasy drukarskiej przez Gutenberga i upowszechnienie się jego metody sprawiło, że książek było znacznie więcej, dzięki czemu stały się tańsze i mogły trafić do większej grupy odbiorców.

Fakt i opinia w historii

Dowiedzieliście się, że historyk przedstawia fakty oraz ustala przyczyny i skutki wydarzeń. Aby uczynić wydarzenia bardziej zrozumiałymi dla innych, historyk **wyjaśnia** je i opisuje. Ma również prawo do ich **oceny**. Kiedy czytamy książki lub artykuły, w których historycy prezentują swoje odkrycia, zapoznajemy się zatem nie tylko z faktami, ale także opiniami tych badaczy. Jak je od siebie odróżnić? Posłużmy się przykładem z poprzedniej strony.

Fakt to zdarzenie, które miało miejsce w rzeczywistości. Faktem jest to, że Jan Gutenberg skonstruował prasę drukarską.

Opinia to czyjś pogląd na jakiś temat. Opinią jest stwierdzenie, że wynalazek Gutenberga był jednym z najważniejszych w dziejach świata.

W skrócie

- Historia to nauka zajmująca się badaniem i opisem przeszłości. Badacza dziejów nazywamy historykiem.
- Historyk stara się ustalić przyczyny i skutki wydarzeń. Przyczyna wyjaśnia i tłumaczy, dlaczego powstało jakieś zdarzenie. Skutek to następstwo wcześniejszych działań.
- Fakt historyczny to wydarzenie, które nastąpiło w przeszłości. Opinia to czyjś pogląd na jakiś temat.

Czy już umiesz?

- 1 Powiedz, co to jest historia.
- 2 Opisz zdarzenie ze swojego życia. Podaj jego przyczyny i skutki.
- 3 Przeczytaj dowolny artykuł historyczny w czasopiśmie lub na stronie wybranego portalu internetowego. Wypisz z artykułu zdanie mówiące o fakcie i opinię.
- 4 Odszukaj w internecie tytuły powieści historycznej, filmu historycznego i gry historycznej. Zapisz te tytuły w zeszycie.
- 5 Historia jest również opowieścią o jakimś wydarzeniu. Opowiedzcie wspólnie jakąś historię.
 - Wybrana osoba mówi dowolne zdanie. Następnie koleżanka lub kolega z ławki wypowiada drugie zdanie, nawiązujące do poprzedniego. Pozostali uczniowie kontynuują opowieść.
 - Starajcie się, żeby wasza historia była spójna i miała sens.

Ciekawie!

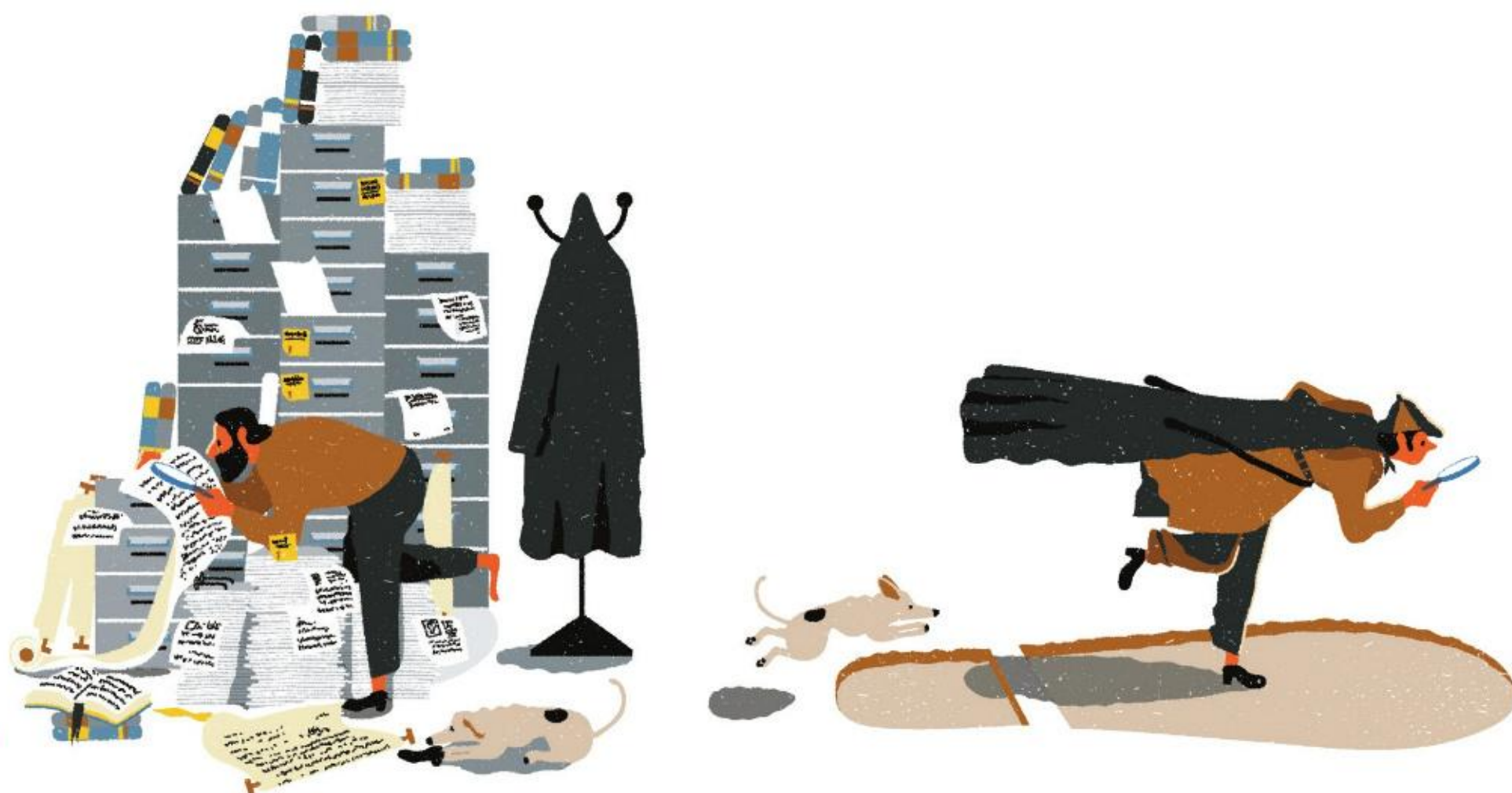
Jednym z najwybitniejszych polskich historyków był Jan Długosz. Żył w latach 1415–1480. Przez dużą część swojego życia pracował nad swoim najważniejszym dziełem pt. *Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. Opisał w nim dzieje Polski od początków państwa do 1480 roku. Powyżej: Jan Długosz na obrazie Antoniego Gramatyki.

1.2 O źródłach historycznych

Podejmij temat

Praca historyka przypomina w pewnym sensie pracę detektywa. Spójrz na rysunki obok i powiedz, na jakiej podstawie historyk i detektyw starają się odtworzyć wydarzenia z przeszłości.

Źródła historyczne – wszelkie ślady działalności człowieka.

Czym są źródła historyczne?

Zauważ, że zarówno detektyw, jak i historyk próbują opisać minione zdarzenia na podstawie zachowanych śladów. Dla historyka te ślady to pozostałości po działalności człowieka, czyli **źródła historyczne**. Dzielimy je na pisane i niepisane. Badanie źródeł historycznych wymaga dużej wiedzy i skrupulatności. Historyk musi ustalić, czy dany przedmiot jest autentyczny. W przypadku źródeł pisanych badacz musi sprawdzić, czy zawarte w nich informacje są zgodne z prawdą.

Zapoznaj się z poniższymi zdjęciami i na ich podstawie odpowiedz, czym różnią się źródła pisane od niepisanych.

Źródła pisane

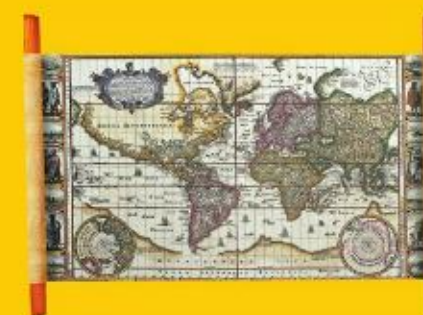
Listy

Pamiętniki

Dokumenty

Mapy

Archeolog i jego praca

Ludzie żyjący przed nami pozostawili po sobie wiele śladów. Część z nich odkrywamy zupełnie przypadkowo. Na przykład podczas prac polowych czy budowlanych ludzie natrafiają na pozostałości pradawnych budynków, monety, broń i ozdoby – są to przykłady źródeł materialnych. Badaniem tego typu pozostałości zajmuje się **archeologia**. Specjalista, który znalezione przedmioty bada, opisuje oraz określa ich wiek i pochodzenie, to **archeolog**. Najpierw musi jednak te przedmioty zlokalizować i odszukać. Możemy go przyrównać do poszukiwacza skarbów, ale archeolog nie szuka przedmiotów z przeszłości, żeby się wzbogacić. Celem jego pracy jest odkrywanie źródeł historycznych i zdobywanie na ich podstawie wiadomości o minionych czasach.

Archeologia – nauka badająca przeszłość na podstawie pozostałości materialnych, które znajdują się w ziemi, na ziemi lub pod wodą.

Opisz czynności wykonywane na zdjęciu przez archeologów.

Archeolodzy szukają śladów przeszłości. Ich prace to wykopaliska.

Źródła niepisane

Obrazy

Budowle

Ceramika

Militaria

Monety

Czego historycy się dowiadują ze źródeł historycznych?

Zastanówmy się, jakich informacji dostarczają historykom źródła historyczne. Za przykład posłuży waza sprzed pięciu i pół tysiąca lat. Jej zdjęcie zamieszczono poniżej.

Gdy patrzymy na ten przedmiot, widzimy, jak wyglądały naczynia używane przez ludzi żyjących na ziemiach polskich tysiące lat temu. Jeśli zaś przyjrzymy się znalezisku dokładniej, zauważymy, że na wazie znajdują się rysunki przedstawiające drzewa, pola, drogi i wodę. Szczególne znaczenie ma jednak rysunek czterokołowego wozu – jest to jeden z najstarszych na świecie odnalezionych wizerunków pojazdu kołowego. Na podstawie tego rysunku historyk może wywnioskować, że ludy żyjące ponad pięć tysięcy lat temu w Europie Środkowej używały koła. Jest to bardzo ważna informacja, która świadczy o wysokim stopniu rozwoju mieszkańców tych ziem.

Waza sprzed pięciu i pół tysiąca lat odnaleziona w 1976 roku we wsi Bronocice w województwie świętokrzyskim. Jej kopię można zobaczyć w Muzeum Archeologicznym w Krakowie.

Legenda – opowieść przedstawiająca dawne wydarzenia, a także życie świętych lub bohaterów. Jest nasycona elementami fantastyki i cudowności.

Legendy i obyczaje

Wiele wiadomości dotyczących historii naszej rodziny lub miejscowości można zaczerpnąć z opowiadań starszych osób, np. dziadków i rodziców. Te opowieści to **ustne źródła historyczne**. Zaliczamy do nich między innymi **legendy** i wspomnienia.

Wiedzę o przeszłości czerpiemy również z tradycji. Wiele dawnych obyczajów przetrwało do czasów współczesnych i przynosi nam dużo informacji o życiu przodków.

Legendy a historia

Historia opowiada o prawdziwych zdarzeniach. Znajdują one potwierdzenie w źródłach historycznych. Jednym z takich wydarzeń jest koronacja Bolesława Chrobrego na króla Polski w 1025 roku.

Legendy nawiązują często do prawdziwych wydarzeń i miejsc, ale zawierają elementy fantastyki. Pojawiają się w nich zmyślane postaci i zdarzenia. Jedną z legend opowiada o smoku wawelskim.

W skrócie

- Wszelkie zachowane ślady działalności człowieka nazywamy źródłami historycznymi. Dzielą się one na źródła pisane i niepisane.
- Archeolog bada dzieje i kulturę dawnych społeczeństw na podstawie źródeł materialnych.
- Legendy nawiązują do prawdziwych wydarzeń, ale w odróżnieniu od historii zawierają wiele zmyślonych sytuacji i postaci.

Czy już umiesz?

- 1 Wyjaśnij, czym się zajmuje archeologia.
- 2 Określ rodzaj podanych źródeł historycznych: zdjęcie, film, mundur żołnierski, naszyjnik, pamiątnik.
- 3 Odszukaj w swoim domu przedmioty, które można uznać za źródła historyczne. Czego możesz się z nich dowiedzieć o przeszłości swojej rodziny?
- 4 Odszukaj w internecie informacje na temat dowolnego odkrycia archeologicznego. Opisz krótko to odkrycie.

Muzeum Bajek, Baśni i Opowieści

W Muzeum Bajek, Baśni i Opowieści w Konstancinie-Jeziornie koło Warszawy można posłuchać bajek z najdalszych zakątków świata. Prezentowane są między innymi opowieści japońskie, australijskie, karaibskie i polskie. Przedstawiają je w atrakcyjny sposób wyjątkowi opowiadacze historii.

Bogowie, groby i uczeni

Odkrycia archeologiczne są cennym źródłem wiedzy o przeszłości. Archeolodzy, którzy badają źródła o wiele starsze niż źródła pisane, mogą dostarczyć nam więcej informacji o tym, jak dawniej wyglądało życie. Poznaj kilka fascynujących odkryć archeologicznych.

1

Schliemann i odkrycie Troi

Od dzieciństwa Henryk Schliemann [czyt. szliman] interesował się Troją – wspaniałym miastem, które – według legendy – zostało zdobyte przez Greków po 10 latach oblężenia w czasie wojny trojańskiej. Wbrew panującym powszechnie poglądom, że Troja nigdy nie istniała, Schliemann – już jako dorosły człowiek – porzucił swoje kupieckie zajęcie i wyruszył do Turcji na poszukiwania legendarnego miasta. Archeolog amator sam sfinansował wykopaliska i dokonał imponującego odkrycia. W miejscu, w którym przypuszczalnie istniała Troja, znalazł pozostałości dziewięciu miast zakładanych w różnych okresach na przestrzeni tysięcy lat. Jednym z nich była Troja z okresu wojny trojańskiej. Tym samym Schliemann dowiódł, że miasto istniało naprawdę.

Henryk Schliemann

◀ W dzieciństwie Schliemann otrzymał od ojca na Boże Narodzenie 1829 roku *Ilustrowaną historię świata*. W książce zobaczył rycinę ukazującą bohatera wojny trojańskiej Eneasza podczas ucieczki z płonącej Troi (obok). Ilustracja wywarła na chłopcu duże wrażenie – zafascynowany nią Schliemann obiecał sobie, że kiedyś odnajdzie Troję!

Howard Carter i grobowiec Tutanchamona

2

▲ Howard Carter bada sarkofag Tutanchamona. Archeolog i jego współpracownicy byli pierwszymi ludźmi od 3300 lat, którzy spojrzeli w oczy władcy.

Wydawało się, że Dolina Królów – miejsce pochówku władców dawnego Egiptu – nie skrywa przed archeologami żadnych tajemnic. Brytyjski uczony Howard Carter [czyt. hałard karter] był innego zdania. W Dolinie Królów poszukiwał najbogatszego egipskiego grobu należącego do faraona Tutanchamona. 4 listopada 1922 roku Carter dokonał niezwykłego odkrycia. W gruzach pod barakami natrafił na kamienny stopień schodów. W ten sposób znalazł wejście do nieodkrytego grobowca. Po kilku latach prac wykopaliskowych oczom Cartera ukazał się królewski sarkofag, wewnątrz którego znajdowały się trzy trumny włożone jedna w drugą. W ostatniej spoczywało ciało Tutanchamona. Każda trumna była udekorowana symbolami i znakami, które miały chronić faraona po śmierci; Egipcjanie wierzyli bowiem w życie pozagrobowe. Oprócz bogato zdobionych trumien w grobowcu znajdowały się przedmioty, które – zgodnie z ówczesnymi wierzeniami – mogłyby mu się przydać w zaświatach: złoty tron, łoża, rydwany, ubrania, a nawet gry planszowe, w które lubił grać.

◀ Pozłacany wachlarz Tutanchamona odnaleziony w grobowcu władcy. Przedstawia faraona w jadącym rydwanie, polującego na strusie.

Terakotowa armia

3

W 1974 roku, podczas drążenia studni, chiński rolnik Yang Zhifa znalazł tajemniczy przedmiot. Ceramiczna ludzka głowa okazała się być częścią posągu żołnierza naturalnej wielkości. Rolnik powiadomił o odkryciu miejscowych urzędników. Z czasem na polu położonym nieopodal grobowca chińskiego cesarza Szy Huang-ti ruszyły wykopaliska archeologiczne. Okazało się, że ziemia skrywa niewiarygodne wprost znalezisko, a jest nim terakotowa armia złożona z ponad 8000 glinianych posągów żołnierzy i koni. Figury piechurów i jeźdźców, uzbrojonych w dzidy, miecze, łuki i kusze, zostały uformowane tak, by przypominały prawdziwe postacie. Zapewne wykonano je po to, by chroniły cesarza w zaświatach.

Terakotowa armia ▼

1. Jakich informacji o przeszłości dostarczyły nam, współczesnym, zaprezentowane odkrycia archeologiczne?
2. Przedstaw jedno z nieopisanych w infografice odkryć archeologicznych. Skorzystaj z książki niemieckiego pisarza i dziennikarza C.W. Cerama *Bogowie, groby i uczeni*.

1.3 Chronimy ślady przeszłości

Podjmij temat

Przyjrzyj się ilustracji. Odszukaj jak najwięcej przedmiotów, które możemy uznać za źródła historyczne.

Katedra wawelska

Wyjaśnij, dlaczego ukazana budowla jest zabytkiem.

Czym są zabytki?

Za źródła historyczne można uznać w zasadzie wszystkie pamiątki po naszych przodkach. Może to więc być zarówno kredens naszych dziadków, świadectwo szkolne taty, jak i rodzinne zdjęcia z wakacyjnego wyjazdu. Wiele z takich przedmiotów przechowuje się na strychach lub w piwnicach domów.

Istnieją jednak źródła historyczne, które mają szczególną wartość. Takie pamiątki, niezwykle ważne dla historii naszego państwa, regionu lub miasta, nazywamy **zabytkami**. Do tej grupy zaliczamy między innymi rzeźby, obrazy, naczynia i broń. Mianem zabytków określamy również budowle o dużej wartości historycznej i naukowej. Takimi obiektami są na przykład Zamek Królewski na Wawelu w Krakowie czy znajdująca się w sąsiedztwie monarszej rezydencji katedra wawelska. W dawnych wiekach była ona miejscem koronacji większości królów Polski.

Ochrona zabytków

Ze względu na dużą wartość zabytki podlegają szczególnej ochronie. Chronimy je po to, by ocalały w dobrym stanie dla przyszłych pokoleń. Przechowywaniem zabytków oraz ich ochroną zajmują się odpowiednie instytucje i placówki naukowe: **archiwa**, **biblioteki** i **muzea**.

W archiwach przechowuje się różne dokumenty, księgi, mapy oraz filmy i nagrania.

Biblioteki gromadzą głównie książki i czasopisma. Największe biblioteki przechowują także cenne rękopisy.

Muzea przechowują zabytkowe przedmioty i dzieła sztuki. Prowadzą też badania naukowe.

Powiedz, kto korzysta ze zbiorów zgromadzonych w przedstawionych placówkach.

Więcej na temat

Muzea pod chmurką

Bardzo ciekawym rodzajem muzeum jest **skansen**, czyli muzeum pod gołym niebem. W skansenach można oglądać budynki gospodarcze oraz wiejskie zabudowania wraz z ich umeblowaniem i wyposażeniem.

Wnętrze domu sklepikarza (z ok. 1930 roku)

Wiatrak i zabudowania wiejskie w skansenie w Tokarni koło Kielc

Wymień budynki i przedmioty codziennego użytku, które rozpoznasz na zdjęciach.

Od znaleziska do eksponatu

Przedmioty odnalezione przez archeologów muszą przejść długą drogę, zanim staną się muzealnymi eksponatami.

Archeolog bada znalezione źródło historyczne. Stwierdza też jego wiarygodność. Następnie przedmiot trafia do pracowni konserwatorskiej w muzeum.

Konserwator zabytków odtwarza wygląd zniszczonego przedmiotu. Następnie zabezpiecza go przed uszkodzeniem.

Po konserwacji zabytek jest udostępniany zwiedzającym. Taki wystawiony w muzeum przedmiot to eksponat.

- Zastanów się i powiedz, jakie cechy charakteru powinni mieć archeolog i konserwator zabytków.

Co warto wiedzieć przed wizytą w muzeum?

W muzeum oglądamy przedmioty wyjątkowe, cenne dla naszej historii. Dlatego podczas wizyty w takim miejscu powinniśmy pamiętać o zasadach właściwego zachowania. Nie wolno na przykład dotykać eksponatów i robić im zdjęć, chyba że jest to dozwolone. Ze względu na szacunek dla innych zwiedzających w muzeum nie wolno spożywać posiłków ani rozmawiać przez telefon komórkowy.

Podczas wizyty w muzeum warto skorzystać z usługi przewodnika. Osoby, które oprowadzają zwiedzających, potrafią opowiadać w interesujący sposób o mniej znanych faktach historycznych. Wiele placówek oferuje również lekcje muzealne czy warsztaty historyczne. W ich trakcie można pogłębić wiedzę na wybrane tematy.

W skrócie

- Obiekty o dużej wartości historycznej to zabytki.
- Gromadzeniem i ochroną zabytków zajmują się specjalnie powołane do tego instytucje naukowe: archiwa, biblioteki i muzea.
- Konserwator zabytków odtwarza wygląd zniszczonych przedmiotów
- Muzeum na otwartej przestrzeni to skansen.

Czy już umiesz?

- 1 Wyjaśnij, dlaczego zabytki podlegają ochronie.
- 2 Powiedz, w jakim celu zakłada się biblioteki. Gdzie w twojej najbliższej okolicy znajduje się tego typu placówka?
- 3 Stwórz listę zasad, które obowiązują w muzeum.
- 4 Przygotuj listę ciekawych zabytków znajdujących się w twojej okolicy. Czym będziesz się kierować podczas układania listy?
- 5 Zastanów się, które miejsca mogą dostarczyć ci najwięcej informacji o historii twojej miejscowości. Jakie to będą informacje?
- 6 Stwórzcie muzeum swojej szkoły.
 - Ustalcie cel założenia placówki.
 - Porozmawiajcie o tym, które wydarzenia z życia szkoły i jakich absolwentów należałoby upamiętnić.
 - Jakie eksponaty zaprezentowałibyście w waszym muzeum?

Ciekawe!

Pierwsze polskie muzeum publiczne zostało otwarte w 1801 roku w Puławach niedaleko Lublina. Inicjatorką jego powstania była arystokratka Izabela Czartoryska. Gromadziła ona pamiątki rodzinne oraz eksponaty będące własnością polskich władców, wodzów, uczonych czy ludzi kultury. Przedmioty te wystawiała na terenie swojej rezydencji w specjalnie przeznaczonych do tego obiektach – Domku Gotyckim i Świątyni Sybilli (powyżej na XIX-wiecznej grafice).

Noc Muzeów

Co roku w Polsce i w innych krajach europejskich odbywa się impreza kulturalna – Noc Muzeów. Podczas takiej nocy zwiedzający mogą nieodpłatnie odwiedzać rozmaite muzea, galerie, pałace, zabytkowe fabryki itp.

Podsumowanie działu 1

1 Wybierz grupę źródeł (pisane czy niepisane), do której zaliczamy przedmioty ukazane na zdjęciach.

2 Przeczytaj wstęp do *Roczników, czyli Kronik sławnego Królestwa Polskiego*¹ autorstwa wybitnego polskiego historyka Jana Długosza. Następnie wykonaj polecenia.

¹ *Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego* – dzieło Jana Długosza (1415–1480). Autor opisał w nim dzieje Polski do 1480 roku.

² Nawiązanie do łacińskiej maksymy *Historia magistra vitae* [czyt. wite], czyli *Historia nauczycielką życia*. Autorem sentencji jest rzymski pisarz Cyceeron.

Podjąłem się przekazać na piśmie roczniki dziejów Polski, a także innych ludów sąsiadujących z Polską [...] w tym celu, aby wskrzesić i uczcić [...] popioły ludzkie i aby słuchaczom i czytelnikom przedstawić ich czyny; nie z zaufania w siły własnego umysłu [...], ale dlatego, ponieważ boleję, że wiele przestawnych, godnych poznania dzieł tak czasów przeszłych, jak i naszych idzie w wieczną niepamięć. [...]

Znajomość bowiem przeszłości oraz spraw, jakie rozgrywały się wewnątrz i na zewnątrz kraju..., równa jest cnocie i mędrcy uważają ją za mistrzynię życia².

Źródło: List dedykacyjny Jana Długosza do Zbigniewa Oleśnickiego, w: J. Długosz, *Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 1 i 2 (do 1038 r.), Warszawa 2009, <https://polona.pl>, dostęp: 12.04.2022 r.

- a) Wyjaśnij, dlaczego Jan Długosz zdecydował się na napisanie *Roczników*.
- b) Powiedz, czy zgadzasz się z przytoczoną przez Długosza sentencją: *Historia magistra vitae*. Uzasadnij odpowiedź.

3 Oceń, które zdanie zawiera fakt, a które – opinię.

Katedra wawelska to miejsce koronacji większości władców Polski.

Katedra wawelska jest jednym z najważniejszych polskich zabytków.

4 Odwiedź muzeum znajdujące się w twojej najbliższej okolicy lub izbę pamięci w szkole. Opisz eksponat, który szczególnie cię zainteresował. Napisz, czego na jego podstawie można się dowiedzieć o życiu ludzi w przeszłości.

5 Narysuj w zeszycie trzy przedmioty, które mogłyby być eksponatami w muzeach techniki lub sportu.

2. O czasie i mapie historycznej

- W którym wieku i w jakiej epoce żyjesz?
- Jakimi jednostkami czasu posługuje się historyk?
- W jaki sposób oblicza się upływ czasu i określa wieki?
- Co to jest mapa i jakie ma zastosowanie w historii?

Tego się dowiesz!

Do czego służyły przedmioty zaprezentowane na ilustracji? Od czego zależało ich działanie? Które z tych przyrządów są najbardziej dokładne?

2.1 Czas w historii

Podejmij temat

Na podstawie osi czasu powiedzcie, jak się zmieniło wasze życie w ciągu 10 lat. Następnie ustalcie, ile czasu upłynęło w waszym życiu od ukazanych na osi wydarzeń.

Upływ czasu

Od momentu narodzin w waszym życiu zaszło mnóstwo zmian. Zdobyliscie wiele umiejętności, np. chodzenia i mówienia. Zaczęliście chodzić do szkoły. Nauczyliście się w niej czytać i pisać. Duże zmiany zaszły również w waszym wyglądzie. Przemiany, jakie dokonały się w ciągu tych lat, są dowodem na to, że czas upływa.

Aby określić, ile czasu minęło od jakiegoś wydarzenia, posługujemy się różnymi jednostkami czasu: latami, miesiącami, dniami i godzinami. I tak na przykład od momentu narodzin dzielą was lata, gdy tymczasem pierwsza lekcja historii odbyła się kilka tygodni temu.

Więcej na temat

Pierwsze zegary

W odmierzaniu upływu czasu pomagają nam zegary. Najstarsze z nich powstały kilka tysięcy lat temu. Zobaczcie, jak wyglądały i w jaki sposób działały.

W zegarze słonecznym godzinę wskazywał cień rzucany przez wskazówkę ustawioną na tarczy.

W zegarze wodnym czas odmierzała woda, która przelewała się z jednego naczynia do drugiego.

Zegary piaskowe działały na tej samej zasadzie co zegary wodne, ale wykorzystywały piasek.

Powiedz, od czego zależało działanie przedstawionych zegarów.

Czas w pracy historyka

W historii określanie upływu czasu jest bardzo ważne. Historycy umiejscawiają w czasie wydarzenia z przeszłości. Robią to zgodnie z zasadami **chronologii**, dzięki czemu łatwiej nam zrozumieć przyczyny i skutki różnych zdarzeń.

Upływ czasu w historii można przedstawić w formie **osi czasu**, która ma postać strzałki. **Daty** najstarszych wydarzeń znajdują się na niej po lewej stronie. Im bliżej prawej strony, tym daty są bliższe teraźniejszości.

Chronologia – kolejność następowania po sobie wydarzeń lub zjawisk; także: nauka o mierzeniu czasu.

Data – oznaczenie dnia, miesiąca i roku danego wydarzenia.

Początek naszej ery

Aby umiejscowić fakty historyczne w czasie, ludzie musieli najpierw ustalić, od którego wydarzenia zaczną liczyć lata. Chrześcijanie za takie wydarzenie uznali **narodziny Jezusa Chrystusa**. Przyjęto więc, że Jezus urodził się w roku 1, a więc rok 2023 to 2023 rok po narodzeniu Chrystusa.

Wiele wydarzeń miało jednak miejsce przed tymi narodzinami. Postanowiono więc podzielić dzieje świata na dwie części, uznając narodziny Chrystusa za symboliczną granicę między starą a nową **erą**.

Era – okres zapoczątkowany jakimś doniosłym wydarzeniem, od którego liczymy czas.

Epoki w dziejach świata

Historycy wyodrębnili kolejne epoki, uwzględniając zmiany zachodzące w rozwoju ludzkości.

Jako umowne daty graniczne między epokami przyjęto doniosłe wydarzenia, ważne dokonania lub odkrycia.

STAROŻYTNOŚĆ

Pierwszą epoką historyczną, czyli taką, na temat której istnieją źródła pisane, jest starożytność. Ludzie żyjący w starożytności stworzyli pismo, prawo oraz demokrację. W tej epoce narodził się teatr i zorganizowano pierwsze igrzyska olimpijskie.

OKRES PRZED NASZĄ ERĄ

1 rok – narodziny Jezusa Chrystusa

PREHISTORIA

około **4 milionów lat temu** –
pojawienie się pierwszych ludzi

STAROŻYTNOŚĆ

około **4000 roku p.n.e.** –
wynalezienie pisma

ŚREDNIOWIECZE

476 rok – upadek
cesarstwa
zachodniorzymskiego

PREHISTORIA

W czasach prehistorycznych człowiek opanował wiele umiejętności, które umożliwiły mu przetrwanie, m.in. porozumiewania się, używania narzędzi i rozniecania ognia. Ludzie zaczęli też uprawiać ziemię i hodować zwierzęta.

NOWOŻYTNOŚĆ

Dopiero w tej epoce Europejczycy poszerzyli swoją wiedzę o świecie – stało się tak dzięki odkryciom geograficznym. Epoka nowożytna to również czas rozwoju techniki, nauki oraz medycyny. W tym czasie wynaleziono między innymi samochód, telefon i szczepionki przeciw wielu groźnym chorobom.

- Powiedz, jakie wydarzenie zapoczątkowało epokę starożytną, a jakie – epokę współczesną.

OKRES NASZEJ ERY

NOWOŻYTNOŚĆ

1492 rok – odkrycie Ameryki przez Krzysztofa Kolumba

WSPÓŁCZESNOŚĆ

1914 rok – wybuch I wojny światowej

ŚREDNIOWIECZE

To epoka, w której powstało państwo polskie. W średniowieczu założono większość polskich miast. Z tego okresu pochodzi wiele cennych zabytków: zamki, kościoły, wieże i mury obronne.

WSPÓŁCZESNOŚĆ

W tej epoce rozegrały się dwie okrutne wojny, które odmieniły Europę i świat. Po II wojnie światowej nastąpił dynamiczny rozwój nauki i techniki: skonstruowano pierwsze komputery, pojawił się internet, zaczęła działać telefonia komórkowa. Człowiek po raz pierwszy wyruszył w kosmos i stanął na Księżycu.

Muzeum zegarów wieżowych w Gdańsku

W wieży kościoła pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Gdańsku znajduje się Muzeum Nauki Gdańskiej. Placówka ta ma największą w Polsce kolekcję zegarów wieżowych.

W skrócie

- Opisywanie historii opiera się na chronologii, czyli porządkowaniu wydarzeń w czasie.
- Dla chrześcijan okres naszej ery to odcinek czasu po narodzinach Jezusa Chrystusa, a okres przed naszą erą to odcinek czasu przed tymi narodzinami.
- Historycy podzielili dzieje świata na kilka głównych epok: prehistorię, starożytność, średniowiecze, nowożytność i współczesność.

Czy już umiesz?

- Wyjaśnij, jakie znaczenie ma czas w naszym życiu codziennym. Podaj przykłady.
- Uporządkuj podane daty w kolejności chronologicznej: 1525, 1410, 966, 1683, 2004, 1569.
- Wyjaśnij, czym jest era. Jakie wydarzenie historyczne zapoczątkowało erę chrześcijańską?
- Wymień nazwy epok historycznych. Scharakteryzuj krótko każdą z nich.
- Na podstawie różnych źródeł wiedzy wymień i opisz urządzenia służące naszym przodkom do mierzenia czasu.
- Zaproponuj inną nazwę dla epoki współczesnej. Uzasadnij swój wybór, biorąc pod uwagę zjawiska charakterystyczne dla naszej epoki.
- Stwórzcie oś czasu ilustrującą historię waszej miejscowości.
 - Podzielcie się na trzy grupy.
 - Zadaniem każdego zespołu jest narysowanie fragmentu osi czasu i ukazanie na niej dziejów waszego miejsca zamieszkania (miasta, miasteczka, wsi) w innej epoce historycznej: średniowieczu, nowożytności i współczesności.
 - Na swoich fragmentach osi uwzględnijcie najważniejsze wydarzenia z historii waszej miejscowości.
 - Wybierzcie w swoich zespołach osoby odpowiedzialne za kontakt z innymi grupami, wyszukiwanie informacji i prace graficzne.
 - Zadbajcie o estetykę prac i atrakcyjną formę graficzną.
 - Połączcie swoje prace i zawieście w klasie.

2.2 Obliczamy czas

Podejmij temat

- Wymień jak najwięcej sytuacji z życia codziennego, w których niezbędne jest stosowanie dat.

Do czego służą nam daty?

Daty są nam potrzebne w różnych sytuacjach. Bez nich trudno byłoby precyzyjnie określić termin spotkania czy dzień rozpoczęcia wakacji. Data zawiera najczęściej numer dnia, nazwę lub numer miesiąca oraz numer roku. Czy ludzie zawsze określali daty w ten sposób? W średniowieczu, aby wskazać dzień ważnego wydarzenia, często posługiwano się świętami kościelnymi. Na przykład dokument założycielski Akademii Krakowskiej został wydany w dzień Zielonych Świątek 1364 roku. Na podstawie chronologii można ustalić, że to ruchome święto przypadło wówczas 12 maja.

Wiek, półwiecze i tysiąclecie

Aby określić czas wydarzeń z przeszłości, historyk używa jednostek, które my stosujemy w życiu codziennym – dni, miesiące i lat. Historycy posługują się także jednostkami, które nie są nam na co dzień potrzebne: **wiekami**, **półwieczami** i **tysiącleciami**.

Wiek to 100 lat. Ten okres nazywamy też stuleciem .	Półwiecze (połowa wieku) to 50 lat.	Tysiąclecie to 1000 lat, czyli 10 wieków.
--	---	---

Wieki i tysiąclecia zapisujemy przy użyciu cyfr rzymskich.

Cyfry rzymskie i arabskie							
I	1	VI	6	XI	11	XVI	16
II	2	VII	7	XII	12	XVII	17
III	3	VIII	8	XIII	13	XVIII	18
IV	4	IX	9	XIV	14	XIX	19
V	5	X	10	XV	15	XX	20

Tysiąclecia i wieki zaznaczone na osi czasu

Tysiąclecia

I										II										III
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	XXI

Wieki

Telefon Bella był jednym z najważniejszych wynalazków XIX stulecia.

Jak określić wiek wydarzenia?

W **1876 roku** amerykański uczonego szkockiego pochodzenia Alexander Graham Bell wynalazł telefon stacjonarny oraz odbył pierwszą rozmowę telefoniczną. Spróbujmy określić wiek tego wydarzenia. Zróbmy to krok po kroku.

1876 rok – który to wiek?

1. Rozdzielamy datę 1876 na dwie liczby dwucyfrowe, czyli 18 i 76.
2. Jeżeli druga liczba jest większa od 0, wówczas do pierwszej liczby dodajemy 1, a więc $18 + 1 = 19$.
3. Wynik zapisujemy cyframi rzymskimi: **XIX**.

Rok 1876 należy do XIX wieku.

W przypadku daty składającej się z trzech cyfr wiek ustalamy w podobny sposób. Zobaczmy to na przykładzie 776 roku p.n.e. W tym roku starożytni Grecy zorganizowali w miejscowości Olimpia pierwsze igrzyska sportowe.

Pierwsze igrzyska olimpijskie miały miejsce w VIII wieku p.n.e.

776 rok – który to wiek?

1. Rozdzielamy datę 776 rok p.n.e. na dwie liczby: 7 i 76.
2. Jeżeli druga liczba jest większa od 0, wówczas do pierwszej liczby dodajemy 1, a więc $7 + 1 = 8$.
3. Wynik zapisujemy cyframi rzymskimi: **VIII**. W przypadku dat sprzed narodzenia Chrystusa pamiętajmy o dopisaniu skrótu p.n.e.

Rok 776 p.n.e. należy do VIII wieku p.n.e.

Ustal, do którego wieku należy każda z podanych dat: 1025 rok, 1444 rok, 79 rok, 992 rok.

Jeśli chodzi o daty dwucyfrowe, to warto zapamiętać, że wszystkie lata od 1 do 100 roku należą do wieku I. Rok 33 to zatem wiek I. Podobnie jest w przypadku dat sprzed naszej ery. Rok 44 p.n.e. należy do I wieku p.n.e.

Wiek obliczamy nieco inaczej, gdy dwie ostatnie cyfry w dacie to 00. Rozważmy to na przykładzie roku 2000.

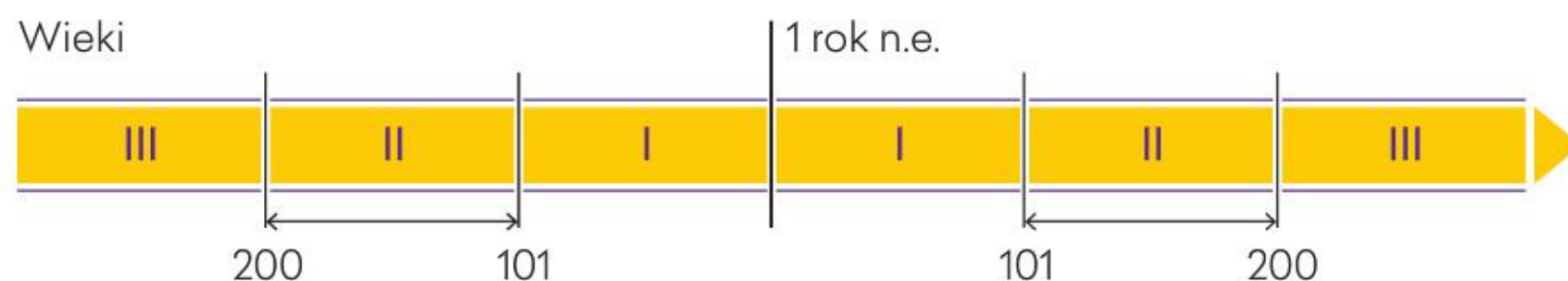
2000 rok – który to wiek?

1. Rozdzielamy datę 2000 na 20 i 00.
2. Jeżeli dwie ostatnie cyfry to 00, nie dodajemy 1 do liczby 20.
3. Wynik zapisujemy cyframi rzymskimi: **XX**.

Rok 2000 należy do XX wieku.

Początek i koniec wieku

Stulecia naszej ery zawsze zaczynają się datą zakończoną na 01. Ostatnim rokiem danego wieku jest natomiast rok zakończony dwoma zerami. Inaczej jest w przypadku stuleci przed naszą erą. Ich początek wskazuje rok zakończony dwoma zerami, a koniec – rok, którego ostatnie cyfry to 01. Obrazuje to poniższy przykład.

Ustal, do którego wieku należy każda z podanych dat:
1300 rok, 1000 rok, 700 rok.

Powiedz, kiedy się rozpoczął, a kiedy skończył wiek XVII.

Więcej na temat

Na przełomie wieków – co to znaczy?

Gdy wydarzenie zaczęło się w jednym stuleciu, a zakończyło w następnym, mówimy o nim, że miało miejsce na przełomie wieków. Określenie to odносimy często do dat panowania władców lub lat życia postaci historycznych. Polska uczona Maria Skłodowska-Curie [czyt. kiri] urodziła się w 1867 roku, a zmarła w roku 1934. Żyła więc na przełomie stuleci XIX i XX.

- Odszukaj w internecie informacje o latach panowania króla Zygmunta III Wazy. Powiedz, na przełomie których wieków panował ten władca.

Maria Skłodowska-Curie

Określanie połowy stulecia – daty z naszej ery

Aby wydarzenia umiejscowić w czasie dokładniej, określamy połowę stulecia. W tym przypadku interesują nas głównie dwie ostatnie cyfry daty.

I połowa wieku

Jeżeli dwie ostatnie cyfry daty tworzą liczbę **mniejszą od 50** lub **równą 50**, to dane wydarzenie miało miejsce w I połowie wieku.

Przykładowo rok 1410 to **I połowa wieku XV**, ponieważ $10 < 50$.

II połowa wieku

Jeżeli dwie ostatnie cyfry daty tworzą liczbę, która mieści się w **przedziale od 51 do 99**

lub rok zakończony jest **dwoma zerami**, to wydarzenie zaliczamy do II połowy wieku.

Przykładowo rok 1683 to **II połowa wieku XVI**, ponieważ $83 > 50$.

Oznaczanie połowy stulecia na osi czasu

I wiek		II wiek		III wiek		IV wiek	
I połowa	II połowa	I połowa	II połowa	I połowa	II połowa	I połowa	II połowa
1–50	51–100	101–150	151–200	201–250	251–300	301–350	351–400

Określ, która to połowa wieku: 1492 rok, 1812 rok, 250 rok, 1000 rok.

Jak obliczać upływ czasu?

Gdy chcemy się dowiedzieć, ile lat minęło między dwoma zdarzeniami, obliczamy **upływ czasu**. Jeśli mamy dwie daty – czyli dwie liczby – to od liczby większej odejmujemy mniejszą (przy założeniu, że wydarzenia pochodzą z tej samej ery). Zobaczmy, jak to wygląda na konkretnym przykładzie. Budowa Bazyliki Mariackiej w Gdańsku była ogromnym przedsięwzięciem. Kamień węgielny pod budowę tej największej ceglanej świątyni w Europie położono w 1343 roku. W 1502 roku prace budowlane dobiegły końca. Aby obliczyć, ile lat trwały, należy wykonać odejmowanie: $1502 - 1343 = 159$. Odpowiedź brzmi: Bazylikę budowano przez 159 lat.

Nieco inaczej oblicza się upływ czasu, gdy daty wydarzeń pochodzą z dwóch różnych er. Obliczmy zatem, ile lat państwem rzymskim władał cesarz Oktawian August. Pełnię władzy w Rzymie przejął on w 31 roku p.n.e., a zmarł w 14 roku n.e.

Bazylika Mariacka w Gdańsku

Obliczanie upływu czasu – daty z różnych epok

1. Gdy wydarzenia miały miejsce w różnych erach, daty dodajemy do siebie: $31 + 14 = 45$.
2. Od wyniku odejmujemy 1, gdyż w historii nie było roku 0: $45 - 1 = 44$.

Od 31 roku p.n.e. do 14 roku n.e. upłynęły **44 lata**.

W skrócie

- Wiek (stulecie) to 100 lat.
- Każdy nowy wiek naszej ery zaczyna się od roku zakończonego cyframi 01, a kończy datą, której dwie ostatnie cyfry to 00. Na przykład wiek XVII rozpoczął się w 1601 roku, a zakończył w roku 1700.
- Aby określić wiek wydarzenia, zasłaniamy dwie ostatnie cyfry daty. Do powstałej w ten sposób liczby dodajemy 1. Wyjątek stanowią daty o zakończeniu 00.

Czy już umiesz?

- 1 Wymień najważniejsze jednostki czasu.
- 2 Określ wiek i połowę stulecia nadania praw miejskich twojej miejscowości. Jeżeli mieszkasz na wsi, weź pod uwagę datę ukończenia budowy pobliskiego kościoła. Poszukaj tych informacji w opracowaniach książkowych lub w internecie.
- 3 Podaj datę swoich narodzin bez posługiwania się numerem dnia i nazwą miesiąca. Odwołaj się do ważnych wydarzeń z historii kraju lub świata, które miały miejsce w tym czasie.
- 4 Sprawdź w dostępnych źródłach, w którym wieku:
 - wynaleziono papier,
 - zbudowano zamek w Malborku,
 - wydrukowano w Europie pierwszą książkę,
 - skonstruowano pierwszy samochód,
 - człowiek po raz pierwszy poleciał w kosmos.

Oblicz, ile lat upłynęło między 753 rokiem p.n.e. a rokiem 476 n.e.

Festiwal w Trzcinicy

Nie umiemy przenosić się w czasie, ale możemy zobaczyć, jak żyli ludzie w dawnych wiekach. Okazją ku temu są duże imprezy historyczne, np. Karpacki Festiwal Archeologiczny w Trzcinicy na Podkarpaciu. Można na nim zobaczyć grupy rekonstrukcyjne, które odtworzają realia życia w średnio-wiecznej osadzie.

Jak powstał kalendarz?

W starożytności ludzie wyznaczyli upływ czasu na podstawie obserwacji Słońca, gwiazd i Księżyca. Na tych obserwacjach opierały się pierwsze kalendarze.

KALENDARZ EGIPSKI

Jeden z pierwszych kalendarzy opracowali starożytni Egipcjanie około pięciu tysięcy lat temu. Mieszkańcy Egiptu zauważyli, że pewne zjawiska przyrodnicze są powtarzalne: Słońce i Księżyc regularnie

wschodzą i zachodzą, pory suche przeplatają się z porami deszczowymi, a obfite opady sprawiają, że ich rzeka (Nil) wylewa. Na podstawie takich obserwacji Egipcjanie wyodrębnili trzy okresy.

Każdy z okresów Egipcjanie podzielili na cztery miesiące, z których każdy miał 30 dni. Do tych 360 dni Egipcjanie dodali pięć dni świątecznych. W ten sposób powstał pierwszy kalendarz. Rok liczył w nim 365 dni.

WYLEW NÍLU

OKRES SIEWU ZBÓŻ

CZAS ŻNIW

WCZESNY KALENDARZ RZYMSKI

Starożytni Rzymianie opracowali kalendarz na podstawie obserwacji Księżyca. Na początku istnienia Rzymu, czyli w VIII wieku p.n.e., rok miał 304 dni i był podzielony na dziesięć miesięcy. Rozpoczął się od marca, zwanego po łacinie *Martius*. Nazwa ta pochodziła od imienia rzymskiego boga wojny – Marsa. Taki podział roku znalazł swoje odbicie w łacińskich nazwach kolejnych miesięcy – *September* to miesiąc siódmy (od łacińskiego liczebnika *septem*), *October* – ósmy, *November* – dziewiąty, a *December* – dziesiąty. Z czasem do kalendarza rzymskiego wprowadzono dwa dodatkowe miesiące – *Ianuarius* i *Februarius*.

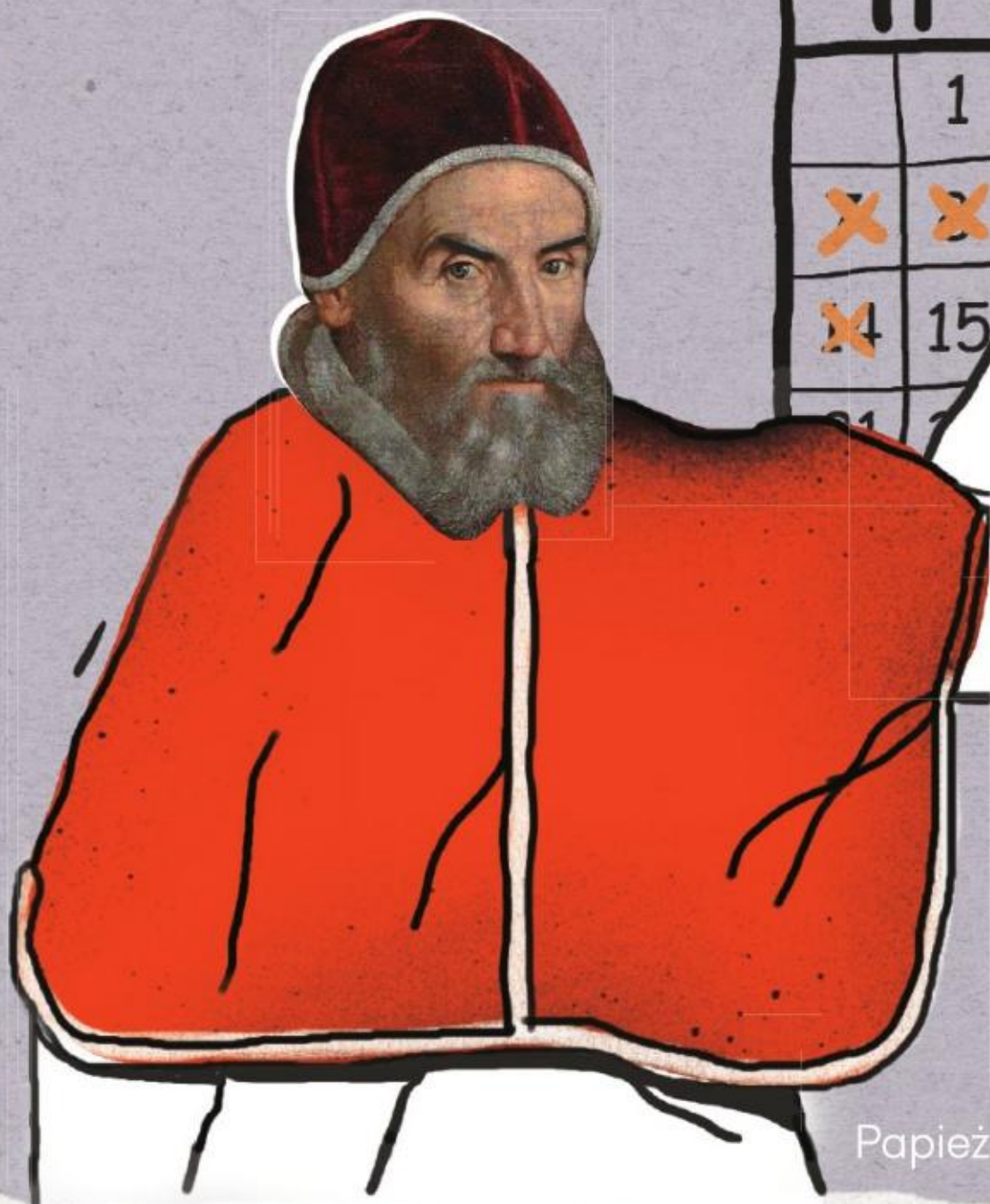
KALENDARZ JULIAŃSKI

Rok w kalendarzu rzymskim trwał 355 dni i był krótszy niż rok słoneczny, czyli okres, w którym Ziemia okrąży Słońce (wynosi on 365,25 dnia). Aby zsynchronizować kalendarz z porami roku, trzeba było dodawać od czasu do czasu brakujące dni. W 46 roku p.n.e. rzymski wódz Juliusz Cezar przeprowadził reformę kalendarza. Wprowadzono wówczas rok słoneczny liczący 365 dni, a co cztery lata rok przestępny składający się z 366 dni. Kalendarz ten na cześć Juliusza Cezara nazwano juliańskim.

Nazywam się
Juliusz Cezar. Czy wiesz,
że jeden z rzymskich miesięcy
– *Iulius* – otrzymał nazwę
na moją cześć?

KALENDARZ GREGORIAŃSKI

W kalendarzu juliańskim rok był o 11 minut za długi w stosunku do roku słonecznego. Z biegiem czasu różnica pomiędzy rokiem kalendarzowym a rokiem słonecznym była coraz większa. Po upływie 1500 lat wynosiła już 10 dni. Aby temu zaradzić, papież Grzegorz XIII nakazał pominąć 10 dni w 1582 roku. W ten sposób po 4 października nastąpił 15 października. Papież udoskonalił też sposób naliczania lat przestępnych. Ustalił, że lata, których ostatnie cyfry to 00, są przestępne tylko wtedy, jeżeli dwie pierwsze cyfry tworzą liczbę podzieloną przez cztery.

Kalendarz gregoriański obowiązuje dziś w większości krajów na świecie z wyjątkiem krajów muzułmańskich. Natomiast kalendarz juliański jest nadal stosowany w Kościele prawosławnym. Różnica między kalendarzami juliańskim i gregoriańskim wynosiła w XX wieku 13 dni.

Papież Grzegorz XIII

1. Wyjaśnij, w jaki sposób twórcy poszczególnych kalendarzy próbowali dostosować długość roku kalendarzowego do długości roku słonecznego.
2. Wybierz jeden zaskakujący fakt z historii kalendarza i poszukaj więcej informacji na jego temat.

2.3 Mapa w historii

Podejmij temat

Drogę do jakiegoś miejsca można znaleźć na różne sposoby. Możesz poprosić kogoś o pomoc lub skorzystać z mapy. Co będzie lepszym rozwiązaniem w sytuacji przedstawionej na ilustracji?

Kartograf – specjalista, który rysuje mapy.

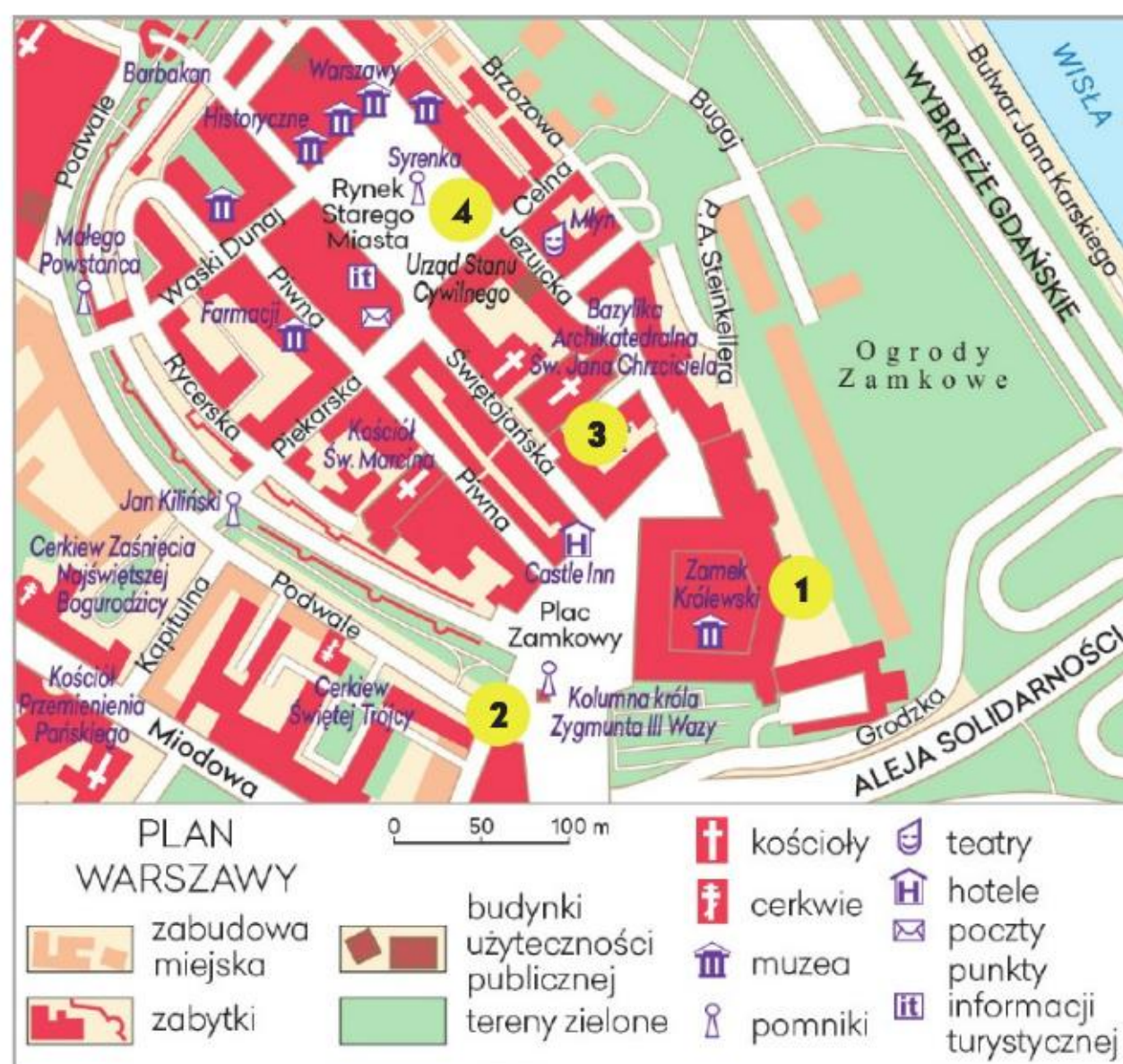
Mapa i plan

Jeśli chcielibyśmy narysować drogę, którą opisuje postać na ilustracji, to powstałby szkic przypominający plan. Naszemu rysunkowi daleko byłoby jednak do planów i map opracowywanych przez **kartografa**. Rysunek miałby jednak podobne zastosowanie – pomógłby zorientować się nam w nieznanej przestrzeni.

Mapa to pomniejszony obraz powierzchni jakiegoś obszaru: całego świata, kontynentu lub państwa, gdzie za pomocą specjalnych znaków lub kolorów przedstawia się określone zjawiska. Niewielki obszar lub pojedynczy obiekt, np. miasto, park lub budowlę, przedstawia się na **planie**.

Co przedstawia plan miasta?

Poniższy plan ukazuje fragment Warszawy. Zwróć uwagę na to, w jaki sposób zaznaczono na nim budynki, drogi, parki i inne elementy krajobrazu. Zapoznaj się z legendą – znajdują się tam wyjaśnienia użytych na planie oznaczeń.

- 1 Zamek Królewski
- 2 Kolumna Zygmunta

- 3 Bazylika Archikatedralna pw. św. Jana Chrzciciela
- 4 Rynek Starego Miasta

Jakie obiekty zaznaczone na planie Warszawy widzimy na zdjęciu lotniczym? Odszukaj je i wskaż.

Mapy historyczne

W ciągu minionych tysięcy lat ludzie nieustannie zasiedlali nowe obszary. Powstawały państwa i imperia, których granice zmieniały się na skutek podbojów i wojen. Miasta rozprzestrzeniały się poprzez wchłanianie okolicznych miejscowości. Niektóre ośrodki miejskie zyskiwały na znaczeniu, a inne to znaczenie traciły. Jeszcze inne w ogóle przestawały istnieć. To tylko przykładowe wydarzenia i procesy z przeszłości. Historycy i kartografowie przedstawiają je na **mapach historycznych**. Robią to, aby ułatwić nam rozumienie historii.

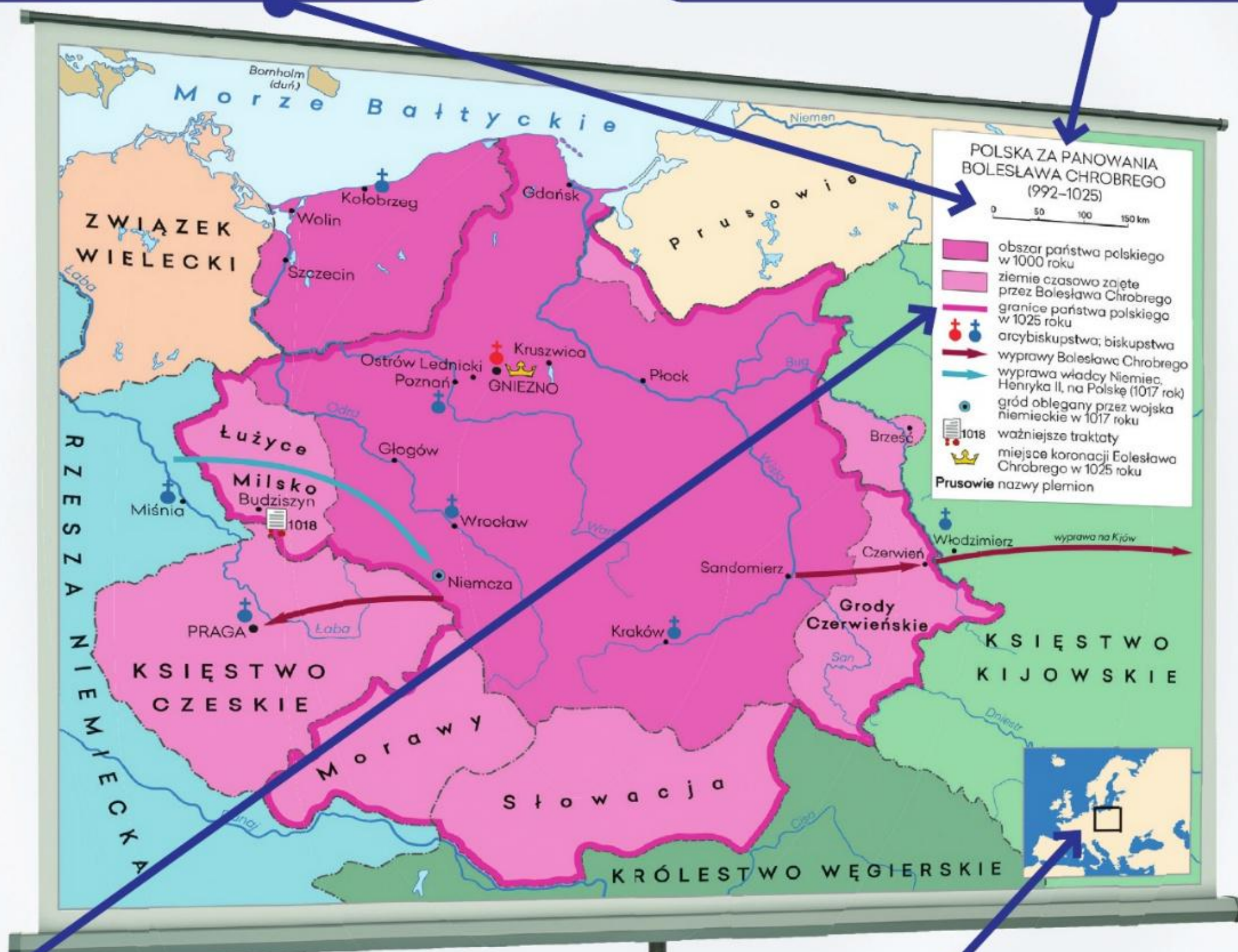
W zależności od tego, co jest tematem mapy historycznej, wyróżniamy między innymi mapy: polityczne, administracyjne, społeczno-gospodarcze, plany bitew czy plany kampanii wojennych.

Jak czytać mapy historyczne?

Ważnymi częściami mapy historycznej są jej tytuł i legenda. Zanim zaczniesz czytać mapę, zapoznaj się uważnie z tymi elementami.

Skala mapy pokazuje, jak bardzo obszar przedstawiony na mapie został pomniejszony.

Tytuł mapy informuje o temacie, terytorium, jakie mapa przedstawia, oraz okresie historycznym, którego dotyczy.

Legenda mapy zawiera objaśnienia symboli oraz oznaczeń występujących na mapie.

Nawigator pomaga się zorientować, jaki obszar kontynentu pokazuje mapa.

Wymień jak najwięcej informacji, które można odczytać z zamieszczonej mapy historycznej.

Więcej na temat

Babilońska mapa świata

Jednym z najstarszych zachowanych obrazów Ziemi jest babilońska mapa świata z VI wieku p.n.e. Została wyryta na glinianej tabliczce. Jej twórcami byli Babilończycy – lud zamieszkujący w starożytności ziemie współczesnego Iraku. Babilończycy pozostawili po sobie imponujący dorobek kulturalny i naukowy. Budowali wspaniałe miasta, z których najpiękniejszym i największym był Babilon położony nad rzeką Eufrat. To właśnie to miasto umieścili w centrum świata, który znali.

- 1 Babilon został oznaczony w formie prostokąta.
 - 2 Dwie równoległe linie oznaczają rzekę Eufrat.
 - 3 Koła są symbolami okolicznych miast.
 - 4 Przestrzeń między okręgiem wewnętrznym i okręgiem zewnętrznym to morze.
 - 5 Odległe wyspy zostały oznaczone w formie trójkątów.
- Jak starożytni Babilończycy wyobrażali sobie świat?
Co uważali za jego centralną część?

W skrócie

- Mapa jest pomniejszonym obrazem dowolnego obszaru.
- Plan to mapa niedużego obszaru, np. miasta lub obiektu (architektonicznego, turystycznego).
- Ważnymi elementami mapy są tytuł i legenda.

Czy już umiesz?

- 1 Wyjaśnij, czym jest mapa i do czego służy.
- 2 Wyłumacz, w jakim celu tworzy się mapy historyczne.
- 3 Powiedz, dlaczego przed przeczytaniem mapy należy się zapoznać z jej legendą.
- 4 Zaprojektuj znak graficzny, za pomocą którego można oznaczyć na mapie następujące instytucje: muzeum, bibliotekę, archiwum.

Podsumowanie działu 2

1 Zapoznaj się z informacjami zawartymi w tabeli. Następnie wykonaj polecenia.

Władcy Polski z dynastii ¹ Jagiellonów	
Imię i przydomek króla	Lata panowania
Władysław Jagiełło	1386–1434
Władysław Warneńczyk	1434–1444
Kazimierz Jagiellończyk	1447–1492
Jan Olbracht	1492–1501
Aleksander Jagiellończyk	1501–1506
Zygmunt Stary	1506–1548
Zygmunt August	1548–1572

¹ Dynastia – rodzina panująca w danym państwie.

- a) Wymień władców z dynastii Jagiellonów, którzy władali Polską w XV wieku.
 - b) Powiedz, który z władców panował dłużej – Władysław Jagiełło czy jego syn, Kazimierz Jagiellończyk.
 - c) Ustal, na którą połowę XVI wieku przypadły rządy Zygmunta Starego.
 - d) Oblicz, przez ile lat władcy z dynastii Jagiellonów władali Polską.
 - e) Podaj imię władcy, który panował na przełomie stuleci XV i XVI.
- 2 Obejrzyj poniższe zdjęcie i wykonaj polecenia. Wykorzystaj informacje znajdujące się pod fotografią.
- a) Określ wiek, w którym wybudowano obiekt widoczny na zdjęciu.
 - b) Wskaż na współczesnej mapie Europy miasto oraz państwo, w którym znajduje się Koloseum.
 - c) Podaj nazwę epoki historycznej, w której zbudowano ten zabytek.

Koloseum w Rzymie zbudowane w latach 75–82

3 Na kartce z bloku zaprojektuj zegar, który do mierzenia czasu wykorzystywałby różne zmysły, np. słuch i węch.

3. W małej i w dużej ojczyźnie

- Co o przeszłości twoich bliskich mówią rodzinne pamiątki?
- Czym są dla nas mała ojczyzna i duża ojczyzna?
- Jakie są polskie symbole narodowe?
- Co to jest patriotyzm?

Tego się dowiesz!

W jaki sposób osoby przedstawione na ilustracji okazują swoje przywiązanie do Polski oraz okolicy, w której mieszkają?

3.1 Historia mojej rodziny

Podjmij temat

Krzyż harcerski

Czapka wojskowa

Zdjęcie z pierwszej komunii świętej

Świadectwo szkolne

Powiedz, jakich informacji na temat przodków dostarczają nam zaprezentowane pamiątki. Czy w twoim domu znajdują się takie same lub podobne przedmioty związane z życiem twoich rodziców lub dziadków?

Skąd czerpać wiedzę o historii rodziny?

Takie i podobne przedmioty znajdują się w wielu domach, gdzie przechowywane są na przykład w szufladach. Pamiętają czasy młodości waszych rodziców i dziadków oraz uwieczniają ważne momenty z ich życia, dlatego nazywamy je **pamiątkami rodzinnymi**. Stare dokumenty, legitymacje, świadectwa szkolne i zdjęcia informują o tym, czym nasi bliscy interesowali się w przeszłości, jaki zawód wykonywali, jak spędzali czas wolny. Poznawanie ich jest jak podróż w czasie.

Tradycje rodzinne

O naszej przeszłości wiele mówią również **tradycje rodzinne**. Należy do nich na przykład nadawanie dzieciom imion po przodkach lub wybieranie przez dzieci zawodu, który wykonują rodzice.

Coroczne przygotowania do Świąt Bożego Narodzenia to okazja do miłych wspomnień.

Zwyczaj rodzinnych spotkań sprzyja rozmowom o przeszłości.

Wyjaśnij, jakie znaczenie dla umacniania więzi rodzinnych ma kultywowanie tradycji.

Więcej na temat

Artystyczne tradycje w rodzinie Kossaków

Rodzina Kossaków jest doskonałym przykładem tego, jak silne mogą być tradycje rodzinne. Przedstawiciele kilku pokoleń tej rodziny odznaczyli się w kulturze polskiej. Tradycje malarskie zapoczątkował wybitny akwarelista Juliusz Kossak (1824–1899). W jego ślady poszedł syn – Wojciech (1856–1942). Początkowo malował kopie obrazów ojca. Następnie rozpoczął własną drogę artystyczną. Z kolei na jego obrazach wzorował się Jerzy (1886–1955) – syn z małżeństwa z Marią Kisielnicką. Natomiast siostry Jerzego położyły zasługi w dziedzinie literatury. Maria Pawlikowska-Jasnorzewska (1891–1945) zdobyła uznanie jako autorka liryki miłosnej, a Magdalena Samozwaniec (1894–1972) była znaną pisarką satyryczną.

Wojciech Kossak jest jednym z najwybitniejszych polskich malarzy. Jego obrazy od lat kształtują wyobraźnię kolejnych pokoleń Polaków na temat ważnych wydarzeń z historii Polski.

- Wymień przedstawicieli rodziny Kossaków, którzy kultywowali tradycje malarskie.

Ród – grupa rodzin, które pochodzą od jednego przodka.

Pokrewieństwo – więzy, jakie łączą ludzi mających wspólnego przodka.

Podaj imię przedstawiciela dynastii Jagiellonów, który był synem Kazimierza Jagiellończyka i panował w Polsce na przełomie wieków XV i XVI.

Genealog – badacz historii rodów

Zazwyczaj znamy swoich dziadków. Nie zawsze jednak znamy losy ich rodziców, czyli naszych pradziadków. Jeszcze większą trudność sprawia nam ustalenie historii rodziców ich rodziców – są to dzieje bardzo odległe. Aby je poznać, nie wystarczy sięgnąć do rodzinnych zbiorów. Trzeba odwiedzić archiwa oraz miejsca, z których pochodzą nasi bliscy. W każdym kościele znajdują się księgi parafialne. Zapisuje się w nich daty urodzin i zgonów mieszkańców parafii. Z takich źródeł często korzysta **genealog**.

Genealogia zajmuje się badaniem historii rodzin i **rodów**. Genealogi ustalają też związki **pokrewieństwa** między osobami wchodzącymi w skład rodu. Zależności te przedstawiają na schemacie, który nazywa się **drzewem genealogicznym**.

Drzewo genealogiczne dynastii Jagiellonów, która panowała w Polsce w latach 1386–1572.

Dlaczego historię rodzinną ukazuje się w formie drzewa? Każda rodzina, tak jak drzewo, ma swoje korzenie – to nasi przodkowie. Gałęziami drzewa są nasi rodzice, a najmłodsi członkowie rodziny to młode listki.

Niektóre rodziny przechowują drzewa genealogiczne przez wiele lat i uzupełniają je z pokolenia na pokolenie. Tworzą je po to, by pamiętać o przodkach zachować dla swoich wnuków i prawnuków.

W skrócie

- Źródłem wiedzy o historii rodziny mogą być pamiątki rodzinne oraz wspólne zwyczaje.
- Ród to grupa rodzin, które wywodzą swoje pochodzenie od jednego przodka.
- Drzewo genealogiczne to schemat ukazujący pokrewieństwo między członkami rodziny lub rodu.

Czy już umiesz?

- 1 Wyjaśnij, skąd możemy czerpać wiedzę o historii rodziny.
- 2 Odszukaj w domowym archiwum jedną z rodzinnych pamiątek. Powiedz, jakich informacji dostarcza ona o twoich bliskich.
- 3 Powiedz, czy warto przechowywać pamiątki rodzinne. Uzasadnij odpowiedź.
- 4 Opowiedz o tradycjach kultywowanych w twojej rodzinie.
- 5 Powiedz, dlaczego historię rodziny ukazuje się w formie drzewa.
- 6 Wytlumacz, jaka jest różnica między rodziną a rodem.
- 7 Wyjaśnij, czym zajmuje się genealog. Z jakich źródeł korzysta?
- 8 Narysuj drzewo genealogiczne swojej rodziny.
 - Zapoznaj się z tekstem na temat drzewa genealogicznego na s. 44 i 45. Zbierz informacje o historii swojej rodziny.
 - Zadbaj o atrakcyjną formę graficzną pracy.
 - Zaprezentuj własne drzewo genealogiczne na forum klasy.

Muzeum Zamoyskich w Kozłówce

Jeżeli zainteresowała cię historia słynnych rodzin, odwiedź Muzeum Zamoyskich w Kozłówce koło Lublina. Mieści się ono w dawnej rezydencji należącej do rodów Bielińskich i Zamoyskich. W pałacowych wnętrzach można podziwiać portrety rodzinne, meble, rzeźby i srebra, które dawniej należały do właścicieli pałacu.

Jak wykonać drzewo genealogiczne?

Drzewo genealogiczne to wspaniała pamiątka. Warto je stworzyć i zachować dla przyszłych pokoleń.

Zanim zaczniesz – trzy ważne rady

1. Skarbnicą wiedzy o historii rodziny są dziadkowie, rodzice, ciocie i wujkowie. Porozmawiaj z nimi. Zapytaj o ważne wydarzenia z przeszłości rodziny.
2. Aby ważne informacje ci nie umknęły, spisz je w formie krótkich notatek. O zasady tworzenia notatki zapytaj nauczyciela języka polskiego.
3. W domowym archiwum odszukaj zdjęcia z rodzinnych uroczystości – imienin, chrzcin czy wesel. Uwieczniono na nich zapewne większość członków rodziny. Takie zdjęcia pomogą ci w ustaleniu stopni pokrewieństwa.

Słowniczek relacji rodzinnych

W zrozumieniu stopni pokrewieństwa pomoże ci słowniczek:

bratowa – żona brata
 ciotka – siostra matki lub ojca, żona brata matki lub żona brata ojca
 stryj – brat ojca
 stryjenka – żona brata ojca
 synowa – żona syna
 szwagier – mąż siostry albo brat żony lub męża
 szwagierka – siostra żony lub siostra męża
 teściowa – matka męża lub żony
 teść – ojciec męża lub żony
 wuj – brat matki lub mąż siostry matki
 zięć – mąż córki

Przystępujemy do pracy

1. Zgromadź potrzebne materiały: sporządzone wcześniej notatki, dużą kartkę z bloku technicznego (format A4 lub A3), ołówek, długopis, linijkę, kolorowe flamastry.
2. Przystąp do pracy. Możesz zacząć rysowanie drzewa od siebie. Następnie dodawaj rodziców, dziadków i ich przodków.
3. W swojej pracy możesz zamieścić kolorowe ozdobniki w postaci korzeni, pnia, gałęzi i liści. Pamiętaj jednak, że twój rysunek nie musi koniecznie przypominać drzewa – wierne odwzorowanie relacji rodzinnych jest ważniejsze niż forma graficzna.

Przydatne symbole i skróty

W swojej pracy używaj symboli i skrótów:

- * narodziny
- × ślub
- † data śmierci
- ok. około
- ? niepewna informacja

Odszukaj w internecie adresy stron internetowych, na których można stworzyć własne drzewo genealogiczne.

3.2 Moja mała ojczyzna

Podjmij temat

Zastanówcie się w klasie, które miejsca w waszej miejscowości są dla was wyjątkowo bliskie i ważne. Porozmawiajcie o nich.

Ojczyzna – kraj, w którym ktoś się urodził, którego jest obywatelem lub z którym jest związany bliską więzią.

Region – obszar, który różni się przeszłością historyczną od reszty kraju, mający własną kulturę i tradycję, a czasem nawet język.

Miejsce szczególnie bliskie

Wśród miejsc, które mają dla was szczególne znaczenie, wymieniliście zapewne rodzinny dom, podwórko, dom dziadków. Możliwe, że wśród waszych propozycji pojawiła się też szkoła, kościół czy pobliski plac zabaw. Podane miejsca czynią waszą rodzinną miejscowość wyjątkową właśnie dla was. Dzięki nim odróżnia się ona od setek innych miast i wsi. Takie miejsce, szczególnie bliskie sercu, w którym zwykle dorastamy, nazywamy **małą ojczyzną** – w odróżnieniu od Polski, czyli dużej **ojczyzny**. Małą ojczyzną może być miasto, wieś, dzielnica lub osiedle, ale także **region**. Czasem człowiek ma w swoim życiu kilka małych ojczyzn – dzieje się tak wówczas, kiedy zmienia miejsce zamieszkania.

Małe historie małych ojczyzn

Każda mała ojczyzna ma swoją przeszłość – **historię lokalną**. Jej świadectwem są budowle, takie jak zamki, ratusze i kościoły. Śladem przeszłości w waszej okolicy są również pomniki, tablice pamiątkowe, cmentarze, a nawet nazwy ulic.

Spacer w poszukiwaniu śladów przeszłości

Brama Krakowska w Szydłowie koło Kielc strzegła niegdyś dostępu do miasta.

Plac Solny we Wrocławiu to miejsce, w którym dawniej handlowano solą.

Pomnik Piekarczyka w Elblągu upamiętnia legendarnego obrońcę miasta.

- Wybierz się na spacer po okolicy. Poszukaj śladów przeszłości. Jaką historię opowiadają?

Więcej na temat

O czym informują nas herby?

Do legendarnych lub historycznych wydarzeń z dziejów miast nawiązują ich herby.

W herbie Lubawy – miasta leżącego w województwie warmińsko-mazurskim – widnieje postać biskupa. To nawiązanie do historii miasta, które przez 500 lat było siedzibą biskupów chełmińskich.

Herb Siemianowic Śląskich w województwie śląskim upamiętnia czasy, w których miasto było niewielką osadą dostarczającą ryby i kwiaty na dwór księcia bytomskiego.

- Opisz herb swojego miasta lub województwa. Wyjaśnij jego pochodzenie.

Regiony Polski

Na obszarze Polski wyróżniamy kilkanaście głównych regionów historyczno-geograficznych. Ich mieszkańcy mają silne poczucie łączących ich więzi, które wynika ze wspólnej historii i kultury. Na bogactwo kulturowe poszczególnych części naszego kraju składają się: lokalne zwyczaje i potrawy, historyczne stroje ludowe lub regionalne odmiany języka.

JĘZYKI, DIALEKTY I GWARY

Język kaszubski

Kaszëbsczi nute

2

ŚWIĘTA I TRADYCJE

Obchody Barbórki na Śląsku

0 50 100 150 km

Mazury główne regiony historyczno-geograficzne

Ziemia Lubuska regiony historyczno-administracyjne

Kurpie regiony historyczno-etnograficzne

1 Bazylika Mariacka w Gdańsku

2 Rynek Sienny w Szczecinie

3 Ratusz w Poznaniu

4 Zamek Królewski w Warszawie

5 Ratusz we Wrocławiu

6 Biała Fabryka w Łodzi

7 Zamek Królewski w Lublinie

8 Wawel w Krakowie

PRZYSMAKI REGIONALNE

Oscypek

Toruńskie pierniki

Rogal świętomarciński z Poznania

STROJE REGIONALNE

Strój łódzki

Strój krakowski

1. Wskaż na mapie region, w którym mieszkasz.
2. Poszukaj w internecie lub książkach dotyczących twojej okolicy informacji o lokalnych strojach, potrawach czy zwyczajach. Przygotuj ich krótkie opisy.

Pamięć o lokalnych działaczach

Jako mieszkańcy swojej małej ojczyzny powinniśmy pamiętać o lokalnych działaczach – ludziach, którzy mają szczególne zasługi dla naszej miejscowości. Do grupy tej należą często nauczyciele, lekarze, księża, naukowcy i politycy, którzy zrobili bardzo wiele, aby mieszkańcom w danej okolicy żyło się lepiej i łatwiej. O ich zasługach przypominają dziś pomniki oraz nazwy ulic i szkół.

Znany pisarz Janusz Korczak był lekarzem, pedagogiem i zasłużonym działaczem społecznym. W 1912 roku założył w Warszawie dom dla sierot, w którym otoczono opieką dzieci niemające rodziców.

W 1942 roku – w czasie II wojny światowej – Korczak i jego podopieczni zostali zamordowani przez Niemców w obozie zagłady w Treblince. Powyżej: pomnik Janusza Korczaka na cmentarzu żydowskim w Warszawie.

Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce

Historię małych ojczyzn prezentują muzea regionalne. Przykładem takiej placówki jest Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce w województwie mazowieckim. Muzealne ekspozycje ukazują życie codzienne Kurpiów.

W skrócie

- Małą ojczyzną jest miejsce, z którym czujemy się związani uczuciowo, np. rodzinna miejscowość, dzielnica lub osiedle.
- Region to obszar charakteryzujący się odrębną przeszłością historyczną, geograficzną i kulturową.
- Lokalni działacze to osoby, które zasłużyły się dla swojej społeczności.

Czy już umiesz?

- 1 Wyjaśnij, czym mała ojczyzna różni się od dużej ojczyzny.
- 2 Poszukaj informacji o osobach zasłużonych dla twojej miejscowości. Napisz notatkę na temat jednej z takich osób.
- 3 Opisz krótko dzieje jednego z lokalnych zabytków.

3.3 Duża ojczyzna – Polska

Podejmij temat

- Co odróżnia Polaków od przedstawicieli innych narodów?

Naród – wspólnota, do której należę

Jako Polacy porozumiewamy się w tym samym języku i od wieków zamieszkujemy to samo terytorium. Mamy wspólne pochodzenie i przeszłość. To wszystko oznacza, że tworzymy wielką wspólnotę – **naród**. Widać to na przykład w następujących sytuacjach:

Naród – ogół mieszkańców danego terytorium mówiących tym samym językiem oraz związanych wspólną przeszłością i kulturą.

- gdy obchodzimy ważne rocznice,

Obchody rocznicy wybuchu powstania warszawskiego

- gdy łączymy wysiłki na rzecz wspólnego dobra,

Charytatywny bieg kobiet

- gdy jednoczymy się w ważnych chwilach,

Wolontariusze udzielający pomocy obywatelom Ukrainy przybyłym do Polski po agresji Rosji w 2022 roku

Iga Świątek – liderka światowego rankingu tenisistek w 2022 roku, zwyciężczyni wielu turniejów

Państwo – zorganizowana społeczność zamieszkująca określone terytorium, mająca swoje władze i prawa.

Rzeczpospolita Polska – państwo, w którym żyję

Polski naród ma swoje własne **państwo**, które leży w środkowo-wschodniej części Europy i jest krajem średniej wielkości. Jego oficjalna nazwa to **Rzeczpospolita Polska**. Zamieszkuje ją około 38 milionów ludzi. Polska graniczy z siedmioma innymi państwami.

● Podaj nazwy państw, z którymi graniczy Polska.

Więcej na temat

Polonia

Częścią polskiego narodu są również Polacy na stałe mieszkający poza granicami naszego państwa. Ogół takich osób to Polonia. Najwięcej ludzi pochodzących z Polski mieszka w Stanach Zjednoczonych, Niemczech, Brazylii, Wielkiej Brytanii i Francji. Najczęściej przedstawiciele Polonii pielęgnują rodzime tradycje, mówią po polsku, odczuwają więź z rodakami w Polsce i interesują się jej sprawami. W wielu krajach Polacy mogą zakładać polskie szkoły i organizacje kulturalne oraz wydawać polskie czasopisma.

● Wyjaśnij, co to jest Polonia.

Parada zorganizowana przez Polonię w Chicago [czyt. szikago] w USA z okazji uchwalenia Konstytucji 3 maja

Polskie symbole narodowe

Podczas uroczystości państwowych lub imprez sportowych eksponowane są symbole narodowe. To specjalne znaki, które podkreślają jedność i odrębność naszego narodu, a także suwerenność państwa polskiego. Symbolom narodowym wszyscy mamy obowiązek okazywać szacunek.

Godło

Godłem Polski jest wizerunek białego orła w koronie, umieszczony na czerwonym polu tarczy herbowej. Symbol ten towarzyszy Polakom od setek lat. Książęta piastowscy władający Polską używali go jako swego znaku rodowego już od około XII wieku.

Flaga

Polską flagę tworzą dwa poziome pasy: biały – na górze i czerwony – na dole. Barwy narodowe zostały ustanowione przez polski sejm w 1831 roku w czasie powstania listopadowego. Nawiązywały one do herbu Królestwa Polskiego i miały jednoczyć Polaków w walce o niepodległość.

Hymn

Od 1927 roku hymnem Polski jest *Mazurek Dąbrowskiego*, znany wcześniej jako *Pieśń Legionów Polskich we Włoszech*. Autorem słów do melodii utrzymanej w rytmie mazurka jest Józef Wybicki.

Pieśń Legionów Polskich we Włoszech
Jeszcze Polska nie zginęła,
kiedy my żyjemy.
Co nam obca moc wyrządziła,
sramą odbijemy.
Marsz, marsz Dąbrowski
do Polski ziemi włoskiej
za twoim przewodem
wtężam się narodem.

Historyczne wizerunki Orła Białego

Pierwszy znany wizerunek Orła Białego, będący symbolem zjednoczonego Królestwa Polskiego. Znajduje się na rewersie pieczęci majestatycznej króla Przemysła II z 1295 roku.

Fragment ozdobnej tkaniny – arras – wykonanej na zamówienie króla Polski Zygmunta II Augusta około 1555 roku. Na piersi orła znajduje się inicjał „SA” (*Sigismundus Augustus* oznacza Zygmunta Augusta).

Herb Królestwa Polskiego z czasów powstania listopadowego uwieczniony na monecie z 1831 roku. W tarczy – podzielonej na dwie części – umieszczono Orła Białego i Pogoń – godło Litwy.

Wizerunek Orła Białego wprowadzony na mocy ustawy z 1919 roku – rok po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Obowiązywał do 1926 roku. Zaprojektowano wówczas nowe godło, przypominające to używane obecnie.

● Który polski symbol narodowy ukształtował się najwcześniej?

Polskie święta państwowe

Najważniejsze wydarzenia z tysiącletniej historii naszego państwa upamiętniamy w szczególny sposób – poprzez obchody **świąt państwowych**. To również szczególne dni pamięci o wybitnych Polakach, którzy zasłużyli się w dziejach naszej ojczyzny.

3
maja

Święto Narodowe
Trzeciego Maja

Święto Narodowe Trzeciego Maja obchodzimy na pamiątkę uchwalenia Konstytucji 3 maja w roku 1791. Jest to jeden z najważniejszych aktów prawnych w historii Polski.

15
sierpnia

Święto Wojska
Polskiego

Święto Wojska Polskiego upamiętnia zwycięstwo Polaków nad armią bolszewicką odniesione w Bitwie Warszawskiej w 1920 roku.

11
listopada

Narodowe Święto
Niepodległości

Na pamiątkę odrodzenia się państwa polskiego w roku 1918 obchodzimy Narodowe Święto Niepodległości.

● Podaj nazwy najważniejszych świąt państwowych. Wyjaśnij, na pamiątkę jakich wydarzeń je obchodzimy.

Co to jest patriotyzm?

Miłość, szacunek i przywiązanie do własnej ojczyzny oraz gotowość do jej obrony nazywamy **patriotyzmem**.

Zapewne zastanawiasz się, w jaki sposób możesz okazywać patriotyzm. Jego przejawem może być na przykład dbałość o wspólne dobro i kultywowanie tradycji. Jeśli interesujesz się historią Polski oraz masz szacunek dla polskiej kultury, to z całą pewnością możesz uważać się za patriotę.

W skrócie

- Naród to duża zbiorowość zamieszkująca dane terytorium. Członkowie tej zbiorowości mówią tym samym językiem oraz są związani wspólną przeszłością i kulturą.
- Do polskich symboli narodowych należą: godło przedstawiające orła białego w koronie, biało-czerwona flaga i hymn *Mazurek Dąbrowskiego*.
- Ważne wydarzenia z przeszłości wspominamy podczas świąt państwowych. Polacy obchodzą je między innymi 3 maja, 15 sierpnia i 11 listopada.

Czy już umiesz?

- 1 Wymień elementy łączące naród. Który z nich uważasz za szczególnie ważny? Uzasadnij odpowiedź.
- 2 Opisz symbole narodowe Polaków.
- 3 Wyjaśnij, jak rozumiesz słowa Józefa Piłsudskiego: *Naród, który traci pamięć, przestaje być Narodem – staje się jedynie zbiorem ludzi czasowo zajmujących dane terytorium*.
- 4 Podaj przykłady postaci, które wybrano na patronów ulic, placów i obiektów w twojej okolicy (lub w dowolnym mieście) ze względu na położone przez nie zasługi w jednej z następujących dziedzin: walka zbrojna, gospodarka, nauka, kultura, sport.
- 5 Stwórzcie kalendarz polskich świąt państwowych.
 - Podzielcie się na kilkusobowe grupy. Poszukajcie w internecie informacji o najważniejszych świątach państwowych.
 - Zadbajcie o to, aby wasz kalendarz miał atrakcyjną formę graficzną.
 - W drodze głosowania wybierzcie najlepszą pracę.

Miejsce pamięci narodowej – Grób Nieznanego Żołnierza w Warszawie

Śladem wspólnej przeszłości są miejsca pamięci narodowej. Nazywamy tak pomniki, cmentarze czy tablice pamiątkowe, które uwieczniają postacie lub wydarzenia znaczące dla historii państwa. Jednym z takich miejsc jest Grób Nieznanego Żołnierza w Warszawie. Został on odsłonięty w 1925 roku ku czci bezimiennych żołnierzy polskich poległych na polach bitew. Grób znajduje się pod kolumnadą pałacu Saskiego. Obiekt ten został zniszczony przez Niemców w czasie II wojny światowej. Na powyższych zdjęciach zaprezentowano fragment pałacu z kolumnadą i grobem przed wojną (pierwsze zdjęcie od góry) i widok współczesny.

Podsumowanie działu 3

- 1 Wymień źródła dotyczące historii twojej rodziny. Podziel je na pisane i niepisane.
- 2 Oceń, czy podane zdania są prawdziwe czy fałszywe. Nie zaznaczaj odpowiedzi w podręczniku. Przepisz prawdziwe zdania do zeszytu. Fałszywe popraw i również przepisz.
 - Flagę Polski tworzą dwa pionowe pasy – z lewej czerwony, a z prawej – biały.
 - Orzeł Biały jest najstarszym polskim symbolem narodowym. Symbol ten wywodzi się z czasów średniowiecza.
 - Nasz hymn *Mazurek Dąbrowskiego* opowiada o początkach państwa polskiego.
- 3 Omów symbolikę i pochodzenie polskich symboli narodowych.
- 4 Przeczytaj fragment *Katechizmu rycerskiego* Adama Kazimierza Czartoryskiego¹. Następnie wykonaj polecenia.

¹ Księżę Adam Kazimierz Czartoryski (1734–1823) – polityk i pisarz; komendant Szkoły Rycerskiej. Głosił potrzebę wychowania młodzieży w duchu patriotyzmu.

² Dbali – dbający o coś.

³ Ukontentowanie – zadowolenie.

Jakim być powinien prawdziwy patriota?

Prawdziwy patriota o dobro powszechne jedynie dbały², wszystkie prywatnego interesu względy temu zamiarowi poświęca, w nim korzyść, w nim chwałę, w nim ukontentowanie³ swoje mieści, i na dokup powszechnego uszczęśliwienia ani życia, ani majątku, ani trudów nie żałuje.

Źródło: A.K. Czartoryski, *Katechizm rycerski*, wydał i przedmową poprzedził H. Mościcki, Warszawa 1916, <https://polona.pl>, dostęp: 3.05.2022 r.

- a) Wyjaśnij, jak rozumiesz wyrażenie dobro powszechne.
 - b) Wymień cechy, którymi, zdaniem Adama Kazimierza Czartoryskiego, powinien odznaczać się prawdziwy patriota.
 - c) Stwórzcie na podstawie tekstu współczesną definicję patriotyzmu. Nawiążcie do tekstu.
- Wzbogaćcie go o własne spostrzeżenia.

- 5 Zapoznaj się ze zdjęciem obok. Następnie wykonaj polecenia.
 - a) Wyjaśnij, z jakim wydarzeniem z historii Polski związany jest przedstawiony na zdjęciu dokument. Powiedz, w którym wieku został on uchwalony.
 - b) Odczytaj nazwę dokumentu.
 - c) Podaj nazwę święta, które Polacy obchodzą na pamiątkę uchwalenia tego dokumentu.
- 6 Poszukaj miejsc pamięci narodowej w okolicy, w której mieszkasz. Opisz jedno z nich. Napisz, jakie wydarzenie ono upamiętnia i w jakich okolicznościach zostało utworzone.

4. Polska Piastów

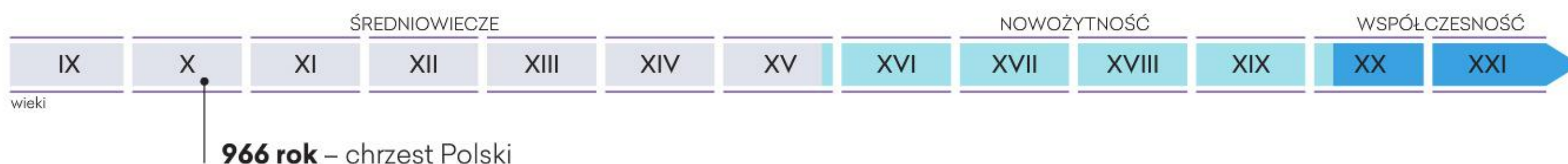
- Jak wyglądały początki państwa polskiego?
- Skutki jakiej decyzji Mieszka I odczuwamy do dziś?
- Jakie zasługi dla państwa miał pierwszy król Polski?
- Który z naszych władców nosił przydomek Wielki i dlaczego?

Tego się dowiesz!

Do której legendy o początkach Polski nawiązuje scenka odegrana przez dzieci?

4.1 Początki państwa polskiego

Podejmij temat

- Przypomnij wybraną legendę o początkach Polski.

Plemię – grupa rodów wywodząca się od jednego przodka, zamieszkująca wspólne terytorium i mówiąca tym samym językiem.

Gród – dawna osada obronna.

Kronika – chronologiczny zapis ważnych wydarzeń, np. z życia państwa.

Słowianie na ziemiach polskich

Zapewne znasz opowieść o Lechu, Czechu i Rusie. Lech, legendarny założyciel Polski, osiadł ze swoim ludem w miejscu, w którym zobaczył orle gniazdo. Tam zbudował swoją siedzibę i nadał jej nazwę **Gniezno**. Tyle na temat początków Polski mówi legenda. A jakie informacje przekazuje nam historia? Dzięki źródłom historycznym wiemy, że ponad tysiąc lat temu na ziemiach między Odrą a Bugiem żyli **Słowianie**. Nazywa się tak lud, który w wiekach V–VIII przybył do Europy Środkowej ze swych siedzib nad rzeką Dniepr. Na ziemiach polskich, pośród lasów, żyło kilkanaście **plemion** słowiańskich. Najsilniejszym z nich byli **Polanie**. Zamieszkiwali oni tereny późniejszej Wielkopolski, a ich głównym **grodem** było Gniezno.

Na czele Polan stał ród **Piastów**. Według legendy Piastowie przejęli władzę po okrutnym księciu Popielu. Taką informację przekazał Gall Anonim – autor najstarszej **kroniki** dziejów Polski.

Więcej na temat

Pogańskie wierzenia Słowian

Słowianie wyznawali wiarę w wielu bogów, którym w różnych zakątkach nadawali inne imiona. Wierzyli, że bogowie rządzą siłami przyrody. Za pana całego świata i piorunów uważany był Perun, znany też jako Świętowit. Prócz niego Słowianie czcili jeszcze między innymi Swaroga – boskiego kowala, boga słońca, Welesa – boga magii, pana zaświatów i boginię Mokosz uważaną za prastarą Matkę Ziemię, opiekunkę kobiet i przędzenia. Do bogów Słowianie wznosili modły, prosząc ich o pomyślność i urodzaj. Aby zyskać przychyłność bóstw, kapłani i wierni składali ofiary ze zwierząt, z owoców i płodów rolnych.

- Dlaczego Słowianie składali ofiary bogom?

Legenda o Piaście i Popielu według Galla Anonima¹

Panował w Gnieźnie książę imieniem Popiel. Miał on dwóch synów i starym zwyczajem przygotował wielką ucztę na ich postrzyżyny². Zaprosił bardzo wielu możnych i przyjaciół. W pewnym momencie przybyli też tam dwaj wędrowcy, ale zostali przez Popiela odpędzeni. Przybysze ruszyli w dalszą drogę i przypadkiem trafili przed dom ubo-
giego oracza Piasta, który również urządzał ucztę z okazji postrzyżyn swojego syna – Siemowita. Biedny Piast zaprosił wędrowców do swej chałupy. Ilość jadła i napojów była bardzo skromna, ale oracz i jego żona, Rzepka, starali się jak najlepiej wszystkich ugościć. Nagle, ku zaskoczeniu zebranych, żywności zaczęło w cudowny sposób przybywać. Piast i Rzepka uznali to zdarzenie za ważną wróżbę dla swojego syna. Gdy chłopiec podrósł i zmężniał, został władcą Polan. Popiel musiał wówczas uchodzić z księstwa. Podobno cierpiał on wielkie prześladowanie ze strony myszy. Skrył się nawet przed nimi w drewnianej wieży na wyspie, ale myszy go tam odnalazły i zagryzły.

Na podstawie: Gall Anonim, *Kronika polska*, tłum. R. Grodecki, Wrocław 1989

- 1 Jak wobec wędrowców zachował się Popiel, a jak – Piast?
- 2 Powiedz, które zdarzenie przedstawione w legendzie na pewno nie miało miejsca w rzeczywistości.

¹ Gall Anonim – żył na przełomie wieków XI i XII – nieznany z imienia autor *Kroniki polskiej*.

² Postrzyżyny – u dawnych Słowian: obrzędowe obcięcie włosów chłopcu. Obrzęd łączył się z nadaniem imienia i przejściem chłopca pod opiekę ojca.

Wizyta wędrowców w domu Piasta na ilustracji z XIX wieku

Mieszko I

Do informacji zawartych w legendzie trzeba podchodzić z dużą ostrożnością. Gall Anonim napisał ten tekst na podstawie przekazów ustnych. Nie wiemy, czy opisane w nim zdarzenia są prawdziwe. Nie mamy też zbyt wielu informacji o Siemowicie oraz jego synu i wnuku. Natomiast znacznie więcej wiemy o kolejnym panującym przedstawicielu rodu Piastów – **Mieszku**. Był on księciem dzielnym i walecznym. Pod jego wodzą Polanie podbili w X stuleciu okoliczne plemiona i stworzyli silne państwo, które z czasem zaczęło nazywać **Polską**.

W odróżnieniu od swoich poprzedników Mieszko I został wymieniony w kilku średniowiecznych dokumentach. Wspomina o nim między innymi żyjący w jego czasach niemiecki duchowny Thietmar z Merseburga [czyt. titmar z mer-zeburga], autor kroniki, w której poświęcił Polsce wiele miejsca. Z całą pewnością możemy więc stwierdzić, że Mieszko żył naprawdę. Dlatego uważamy go za pierwszego historycznego władcę Polski z dynastii Piastów.

Mieszko I – portret autorstwa Jana Matejki

Wedle relacji Thietmara Dobrawa była bardzo pobożna i usilnie dążyła do tego, by jej mąż wyrzekł się pogańskich wierzeń. Powyżej: portret Dobrawy, autorstwa Jana Matejki.

Historyczna decyzja

W czasach Mieszka I większość państw średniowiecznej Europy przyjęła już chrześcijaństwo. Królowie i książęta chrześcijańscy cieszyli się u swoich poddanych większym poważaniem niż władcy pogańscy, czyli nie będący chrześcijanami. Mogli też liczyć na wsparcie i uznanie dwóch najpotężniejszych osobistości – cesarza (najwyższego władcy świeckiego) oraz papieża (zwierzchnika Kościoła). Państwa chrześcijańskie były dobrze zorganizowane. Posługiwano się w nich **pismem**, dzięki czemu można było spisywać prawa i czyny władców oraz sprawniej zarządzać krajem. Mieszko rozumiał, że tylko poprzez przyjęcie chrztu stanie się równy innym europejskim władcom oraz zapewni swojemu państwu rozwój. Swoją zamierzał z pomocą Czech, które były już państwem chrześcijańskim. Mieszko poślubił czeską księżniczkę **Dobrawę**, a w **966 roku** przyjął chrzest z rąk czeskich duchownych.

1. Wymień nazwy słowiańskich plemion, które zostały podbite przez Mieszka I.
2. Wskaż Gniezno – główny gród państwa Polan.
3. Porównaj obszar państwa polskiego z końca panowania Mieszka I z terytorium współczesnej Polski (taką mapę znajdziesz w każdym atlasie historycznym lub geograficznym).

Chryścianizacja Polski i rozwój kulturalny kraju

W czasach Mieszka I państwo było uważane za własność panującego. Decyzja o przyjęciu chrztu przez księcia miała więc konsekwencje dla wszystkich jego poddanych. Rozpoczęła się **chryścianizacja** Polski. Początkowo nową religię przyjęli członkowie świty Mieszka I i przedstawiciele najważniejszych rodów. Lud jeszcze długo trwał przy pogańskich obrzędach. Dopiero w kolejnych stuleciach mieszkańcy grodów i wsi przyswoili sobie naukę Kościoła i chrześcijańskie zasady postępowania, np. zakaz zabijania czy kradzieży.

Na rozwój chrześcijaństwa ogromny wpływ wywarli **duchowni** przybywający do Polski z krajów zachodniej Europy. Wśród nich byli **zakonnicy** (więcej o nich przeczytasz na s. 62 i 63). Szerzyli oni zasady wiary chrześcijańskiej, ale nie tylko. Przynosili ze sobą kulturę zachodnioeuropejską. Uczyli nowych – wydajniejszych – sposobów uprawy roli. Zapoznawali ludność z techniką wznoszenia budynków, dotąd w Polsce nieznaną. W pierwszych wiekach istnienia Polski duchowni byli jedynymi ludźmi znającymi pismo. To dzięki nim zostały zapisane pierwsze utwory literackie, dokumenty oraz kroniki. Powstawały one w łacinie – języku średniowiecznej Europy.

W skrócie

- W wiekach V–VIII między Odrą a Bugiem osiedliły się plemiona Słowian. Jednym z nich byli Polanie, którzy podbili okoliczne plemiona i utworzyli państwo – Polskę.
- Pierwszym historycznym władcą naszego państwa był Mieszko I.
- W 966 roku Mieszko I przyjął chrzest. Polska dołączyła tym samym do rodziny państw chrześcijańskich.

Czy już umiesz?

- 1 Opowiedz, jak początki państwa polskiego przedstawia legenda o Lechu, Czechu i Rusie. Porównaj jej treść z ustaleniami historyków. Wypisz wnioski.
- 2 Wymień przyczyny przyjęcia chrztu przez Mieszka I.
- 3 Powiedz, jakie skutki przyjęcia chrześcijaństwa przez Polskę dostrzegasz w swojej okolicy.

Chryścianizacja – proces wprowadzania religii chrześcijańskiej wśród pogan.

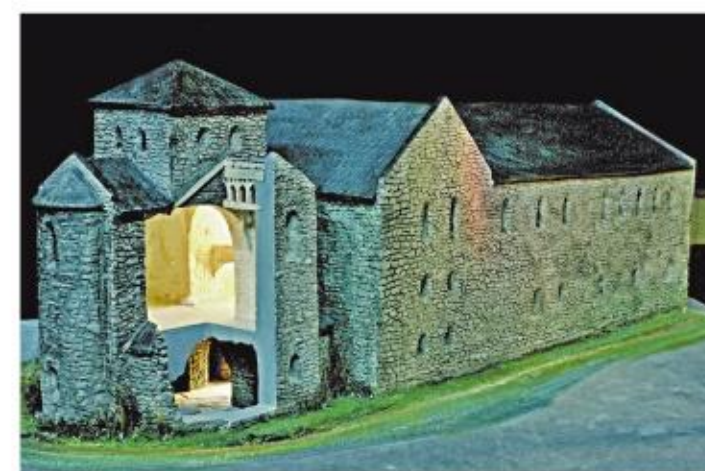
Zakonnicy – członkowie wspólnot religijnych zwanych zakonami.

Za pierwszych Piastów do Polski sprowadzono między innymi zakony benedyktynów i cystersów. Zakonnicy osiedlali się na wsi, tam wznosili wspaniałe klasztory, np. benedyktyni w Tyńcu (na zdjęciu), a cystersi w Sulejowie.

Palatium Mieszka I

Na wyspie Ostrów Lednicki w województwie wielkopolskim można zobaczyć pozostałości siedziby Mieszka I z X wieku. W przypałatowej kaplicy znajdował się basen chrzcielny – być może to w nim Mieszko został ochrzczony. Powyżej: przypuszczalny wygląd palatium w Ostrowie Lednickim.

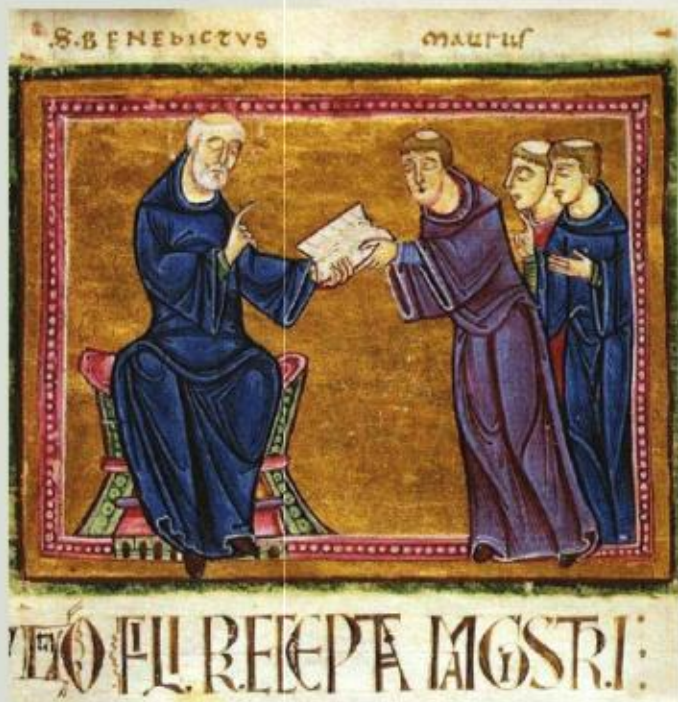

W klasztorze

Zakonnicy (mnisi) mieszkali w klasztorach. Zajmowali się głównie modlitwą i pracą fizyczną. Dowiedz się więcej na ich temat.

Kim byli mnisi?

Mnisi byli członkami wspólnot religijnych zwanych zakonami. Warunkiem wstąpienia do zakonu było złożenie ślubów zakonnych: ubóstwa, bezwzględnego posłuszeństwa opatowi (czyli przełożonemu), a także czystości. Przyjęcie ślubu czystości oznaczało życie w celibacie, a więc rezygnację z wejścia w związek małżeński. Mnisi musieli przestrzegać reguły zakonnej, która określała normy postępowania zakonników, ich ubiór oraz codzienne zajęcia. Polegały one na modlitwie, pracy fizycznej, czytaniu tekstów religijnych i kontemplacji, czyli rozmyślaniu.

Mnisi wyróżniali się ubiorem. Był nim **habit** – długa szata przewiązana sznurem. Kolor i krój habitu był ściśle określony – w zależności od zgromadzenia. Powyżej: benedyktyńscy mnisi ukazani na miniaturze – średniowiecznej ilustracji książkowej.

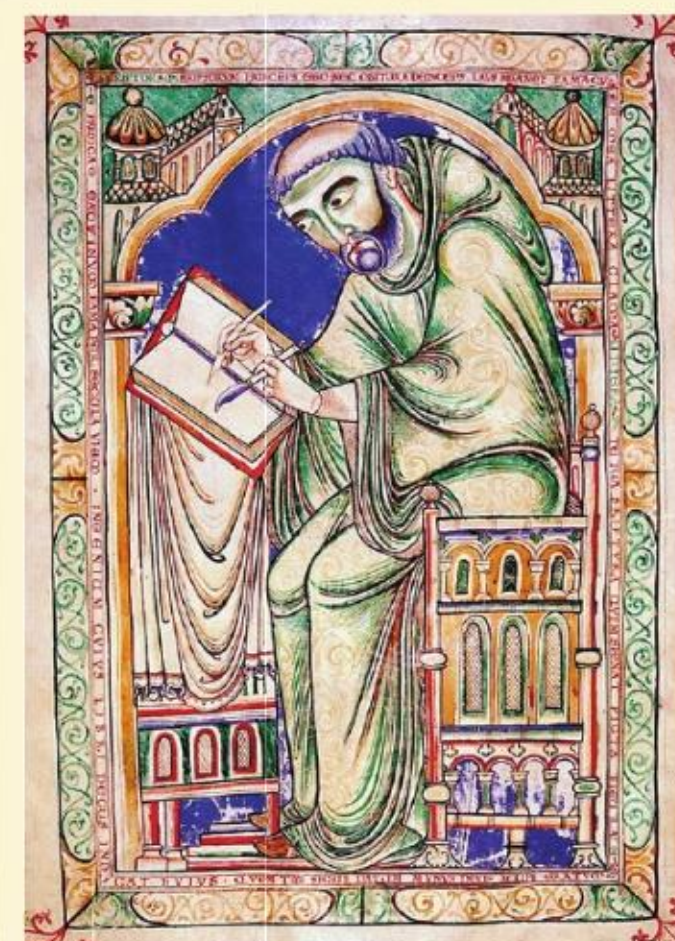
W średniowieczu nauka nie była powszechna. Przy klasztorach powstawały pierwsze **szkoły**. Uczyły się w nich głównie dzieci przeznaczone do stanu duchownego.

Dormitorium to pomieszczenie, w którym zakonnicy spali.

1. Omów wpływ średniowiecznych zakonów na kulturę Polski.
2. Opisz dzień z życia zakonnika.

W klasztorным **kościół** duchowni odprawiali nabożeństwa. Uczestniczyła w nich okoliczna ludność.

Klasztorна **kaplica** była miejscem modlitwy, która zajmowała najważniejsze miejsce w życiu mnichów.

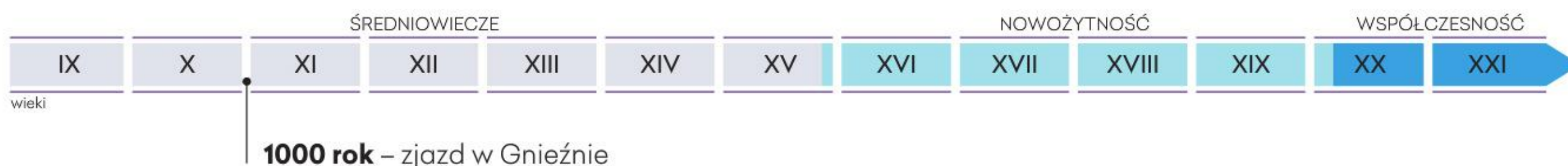
W specjalnym pomieszczeniu, zwanym **skryptorium**, mnisi przepisywali księgi – zarówno religijne, jak i te z zakresu prawa, astronomii i medycyny. W czasach poprzedzających wynalezienie druku był to jedyny sposób powielania książek.

Wewnątrz zabudowań klasztornych znajdował się czworoboczny dziedziniec zwany **wirydarzem**. Mnisi mogli się tam wyciszyć, porozmawiać i pomodlić.

W przyklasztornym **ogrodzie** zakonnicy uprawiali warzywa, owoce i zioła. Z ziół przyrządzali lecznicze mikstury.

4.2 Pierwszy król Polski

Podejmij temat

- Jaką decyzję w 966 roku podjął Mieszko I? Jakie były skutki tej decyzji dla jego poddanych?

Bolesław Chrobry był synem Mieszka I i Dobrawy. Panował w latach 992–1025. Powyżej: portret Bolesława Chrobrego, autorstwa Jana Matejki.

Relikwia – fragment szczątków osoby uznanej za świętą lub przedmiot z nią związany, będący obiektem czci.

Ciekawe!

Powstanie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego 34 lata po ochrzczeniu się Mieszka I było dużym osiągnięciem Bolesława. Czechy uzyskały pierwsze arcybiskupstwo dopiero w 1344 roku, choć przyjęły chrzest już w IX wieku.

Misja Świętego Wojciecha

Następcą Mieszka I był jego syn – **Bolesław Chrobry**. Władca dążył do umocnienia chrześcijaństwa w Polsce. Pragnął też nawrócić na tę religię sąsiednie plemiona pogańskie. Pomógł mu w tym biskup praski **Wojciech** – osoba znana i szanowana w ówczesnej Europie. Duchowny przybył na dwór Bolesława. W 997 roku udał się z misją chrystianizacyjną do kraju Prusów, położonego na północ od Polski. Prusowie potraktowali przybysza złowrogo. Pojmali i zabili misjonarza. Wówczas Bolesław wykupił ciało biskupa od pogan i złożył w katedrze gnieźnieńskiej. W 999 roku papież Sylwester II ogłosił Wojciecha świętym. Był to pierwszy polski święty. Do dziś jest czczony jako patron Polski.

Zjazd gnieźnieński

Męczeńska śmierć Wojciecha wywarła wielkie wrażenie na cesarzu Ottonie III – przyjacielu duchownego. W **1000 roku** Otton III przybył z pielgrzymką do Gniezna, aby pomodlić się przy **relikwiach** Świętego Wojciecha. W czasie wizyty doszło do spotkania z Bolesławem. Wydarzenie to określa się jako **zjazd gnieźnieński**.

Bolesław wykorzystał przyjazd cesarza, aby zaprezentować siłę i bogactwo Polski. Zaskarbił też sobie przyjaźń Ottona III. Cesarz, pełen uznania dla Bolesława, zawarł z nim przymierze. Za zgodą papieża Sylwestra II zezwolił też na utworzenie arcybiskupstwa w Gnieźnie oraz trzech biskupstw – w Krakowie, Kołobrzegu i we Wrocławiu. W ten sposób powstała w Polsce niezależna organizacja kościelna. Fakt ten miał wielkie znaczenie dla umocnienia pozycji naszego państwa w Europie.

Gall Anonim o zjeździe gnieźnieńskim

[...] cesarz Otto [...] przybył do [grobu] Świętego Wojciecha dla modlitwy i pojednania, a zarazem w celu poznania sławnego Bolesława [...]. Bolesław przyjął go tak zaszczytnie i okazale, jak wypadło przyjąć króla, cesarza rzymskiego i dostojnego gościa. Albowiem na przybycie cesarza przygotował przedziwne [wprost] cuda; najpierw hufce¹ przeróżne rycerstwa, następnie dostojników rozstawił, jak chóry, na obszernej równinie, a poszczególne, z osobna stojące hufce wyróżniała odmienna barwa strojów. A nie była to [tania] pstrokaczna byle jakich ozdób, lecz najkosztowniejsze rzeczy, jakie można znaleźć gdziekolwiek na świecie. [...] Zważywszy jego [Bolesława] chwałę, potęgę i bogactwo, cesarz rzymski zawołał w podziwie: „Na koronę mego cesarstwa! To, co widzę, większe jest, niż wieść głosiła!” [...] A zdjawszy z głowy swej diadem² cesarski, włożył go na głowę Bolesława na [zadatek] przymerza i przyjaźni i za chorągiew triumfalną dał mu w darze gwóźdź z Krzyża Pańskiego wraz z włócznią Świętego Maurycego³, w zamian za co Bolesław ofiarował mu ramię Świętego Wojciecha.

Źródło: Gall Anonim, dz. cyt.

Relikwiarz Świętego Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej. W tej ozdobnej trumnie znajdują się szczątki Świętego Wojciecha, w tym fragment ramienia, które Bolesław podarował Ottonowi III.

Kopia włóczni Świętego Maurycego przechowywana na Wawelu. Według tradycji w grocie włóczni znajdował się gwóźdź z Krzyża Pańskiego – relikwia związana z życiem Jezusa Chrystusa.

¹ Hufiec – tu: oddział wojska.

² Diadem – ozdobna opaska wykonana ze złota lub srebra, będąca oznaką władzy cesarskiej, królewskiej albo duchownej.

³ Otton III ofiarował Bolesławowi kopię włóczni Świętego Maurycego, będącej symbolem władzy cesarskiej. Wręczenie podarunku o tak wymownej symbolice było wyrazem uznania dla polskiego księcia.

- 1 Wymień jeden fakt, o którym wspomina Gall Anonim.
- 2 Powiedz, dlaczego cesarz Otton III przybył do Gniezna w 1000 roku.
- 3 Jakimi podarunkami wymienili się władcy? Omów ich symbolikę.
- 4 Ustal, czy Gall Anonim mógł uczestniczyć w zjeździe gnieźnieńskim.

Kwaterna z Drzwi Gnieźnieńskich. Ukazuje scenę wykupu ciała Świętego Wojciecha przez Bolesława z rąk Prusów.

Więcej na temat

Drzwi Gnieźnieńskie – niezwykle zabytek

Życie Świętego Wojciecha stało się tematem wielu utworów literackich i dzieł sztuki. Jednym z takich dzieł są Drzwi Gnieźnieńskie. Ten wspaniały zabytek sztuki średniowiecznej pochodzi z XII wieku i znajduje się w katedrze gnieźnieńskiej. Został wykonany z brązu – stopu miedzi, cyny i ołowiu. Na 18 płaskorzeźbach przedstawiono życie Wojciecha: narodziny i dzieciństwo, okres nauki w Magdeburgu, działalność biskupią w Pradze, a następnie wyprawę misyjną do Prus. Opowieść zamykają sceny ilustrujące wykupienie ciała świętego przez Bolesława i uroczyste złożenie szczątków świętego w katedrze gnieźnieńskiej.

- Obejrzyj kwatery z Drzwi Gnieźnieńskich. Przedstaw przebieg misji Świętego Wojciecha w Prusach.

Koronacja Bolesława Chrobrego na króla Polski

Bolesław Chrobry panował w Polsce jeszcze długie lata po zjeździe gnieźnieńskim. Przez cały ten czas dążył do uzyskania królewskiej korony. W średniowieczu nie było to łatwe. Zgodę na koronację władcy musieli wyrazić cesarz i papież. Książę Bolesław swój cel osiągnął krótko przed śmiercią. Jego uroczysta koronacja na króla odbyła się w **1025 roku** w katedrze gnieźnieńskiej. Wydarzenie to miało ogromne znaczenie dla naszego państwa, które z księstwa stało się królestwem i w ten sposób zrównało się z innymi monarchiami.

Koronacja Bolesława Chrobrego na króla Polski – obraz Jana Matejki. Dzieło ma charakter symboliczny. Przed ołtarzem klęczy Bolesław Chrobry **1** wspierający się na włóczni Świętego Maurycego. Koronę na głowę władcy nakładają arcybiskup gnieźnieński Radzim Gaudenty **2** i cesarz Otton III **3**. Obaj nie dożyli jednak koronacji Bolesława w 1025 roku.

Władza a społeczeństwo

W czasach Bolesława większość państw w Europie była monarchiami. Król sprawował w nich nieograniczoną władzę, na ogół dożywotnio. Po jego śmierci władza przechodziła na najstarszego syna. Pozycja władcy względem poddanych była wyjątkowa – musieli oni być mu posłuszni. Uważano bowiem, że władza króla pochodzi od Boga, a bunt przeciwko niej jest grzechem ciężkim.

Współcześnie większość europejskich państw – w tym Polska – to demokratyczne republiki. Władzę w nich sprawują organy władzy państwowej – np. prezydent i parlament (w Polsce: sejm i senat). Organy te są wybierane przez ogół społeczeństwa w demokratycznych wyborach na określoną kadencję. Ich zadaniem jest pełnienie funkcji publicznych i służba dla narodu.

W skrócie

- W 1000 roku do Gniezna przybył cesarz Otton III. Dostojnego gościa podjął książę Polski, Bolesław. Spotkanie obu władców nazywamy zjazdem gnieźnieńskim.
- Skutkiem zjazdu gnieźnieńskiego było utworzenie arcybiskupstwa w Gnieźnie oraz zawarcie przymierza między księciem Bolesławem a cesarzem Ottonem III.
- Pierwszym królem Polski był Bolesław Chrobry. Uroczysta koronacja Bolesława odbyła się w 1025 roku w Gnieźnie.

Czy już umiesz?

- 1 Wymień korzyści, jakie Bolesław uzyskał na zjeździe w Gnieźnie w 1000 roku.
- 2 Wyjaśnij, jakie znaczenie miała koronacja Bolesława Chrobrego na króla Polski.
- 3 Odszukaj na stronie internetowej Archidiecezji Gnieźnieńskiej informacje o Świętym Wojciechu. Przedstaw historię jego życia w formie kalendarium.
- 4 Poszukaj w słowniku języka polskiego, co oznacza wyraz chrobry. Zapisz wyjaśnienie w zeszycie.

Katedra gnieźnieńska

Katedra gnieźnieńska jest nieodłącznie związana z historią Polski. To w niej złożono ciało Świętego Wojciecha. To tu w latach 1025–1300 odbyło się pięć królewskich koronacji. Świątynia z tego okresu nie zachowała się do naszych czasów. Obecnie w miejscu pierwszej katedry znajduje się pięknie odrestaurowana bazylika pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, której początki sięgają połowy XIV wieku.

W Gnieźnie

Za panowania pierwszych Piastów Gniezno było najważniejszym grodem państwa Polan.

Rozwój Gniezna

Przed przyjęciem chrześcijaństwa na Wzgórzu Lecha w Gnieźnie znajdowało się miejsce pogańskiego kultu.

W głównej części grodu wznosił się zbudowany z kamienia **pałac**, w którym mieszkał książę wraz z rodziną.

W czasach Bolesława Chrobrego na miejscu rotundy wzniesiono nową **katedrę**. W katedrze spoczęło ciało Świętego Wojciecha. W 1025 roku w świątyni odbyła się koronacja Bolesława Chrobrego na króla Polski.

Na miejscu pogańskiego kultu Mieszko I wznosił swoją siedzibę.

W najstarszej części grodu zbudowano kościół mający postać rotundy, czyli kolistej budowli.

W celu ochrony przed atakami wroga gród i podgródzia otaczano **wałami** zbudowanymi z drewna, kamieni i ziemi. Na ich szczycie budowano drewniane palisady złożone z zakończonych ostro pali, które były dodatkowym wzmocnieniem.

1. Wymień i opisz poszczególne części grodu.
2. W jaki sposób gród był chroniony przed atakami nieprzyjaciół?

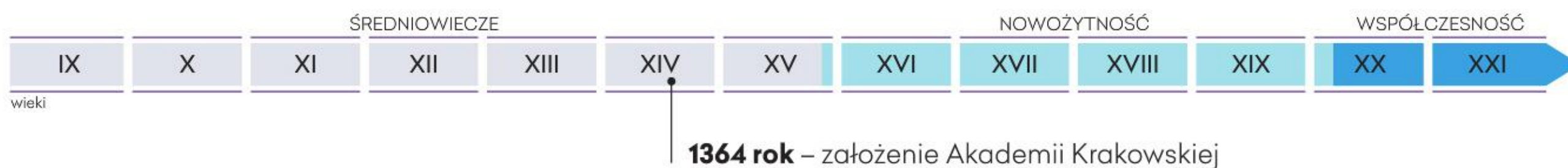
U podstawy wału kopano **fosę**, która utrudniała dostęp do grodu.

Podgrodzia powstawały z mniejszych osad zakładanych w sąsiedztwie grodu. Otaczano je wałami. Na podgrodziach mieszkali rzemieślnicy. Wytwarzali oni żywność, broń, odzież, narzędzia i przedmioty codziennego użytku dla mieszkańców grodu.

Brama strzegła wejścia do grodu. Nad wrotami znajdowała się strażnica dla wartowników.

Bezpieczeństwa grodu strzegli wojowie – znakomicie uzbrojeni i wyszkoleni wojownicy. Mieli włócznie, miecze, topory i tarcze. Wojowie dbali o spokój w państwie Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Pilnowali, by poddani składali daniny, czyli obowiązkowe opłaty na rzecz państwa.

4.3 Ostatni z Piastów

Podejmij temat

- Wymień cechy, które powinien mieć idealny władca.

Kazimierz Wielki – władca Polski w latach 1333–1370 na obrazie Jana Matejki

Dyplomata – tu: człowiek umiejący załatwiać trudne sprawy w sposób bezkonfliktowy.

Ruś Halicka – inaczej zwana Rusią Czerwoną – obszar obejmujący dorzecza rzek Sanu i Dniestru aż po Prypeć, obecnie terytorium to w większości znajduje się w granicach Ukrainy.

Kazimierz na polskim tronie

Idealny władca to taki, który pomnaża dobrobyt swego królestwa i swoich poddanych, dba o rozwój nauki i kultury, prowadzi mądrą politykę zagraniczną, osiągając założone cele. Takim władcą był **Kazimierz**, syn Władysława Łokietka i Jadwigi, ostatni przedstawiciel dynastii Piastów na tronie Polski. Za jego panowania Polska stała się państwem sprawnie zarządzanym i liczącym się w Europie.

Skuteczny dyplomata

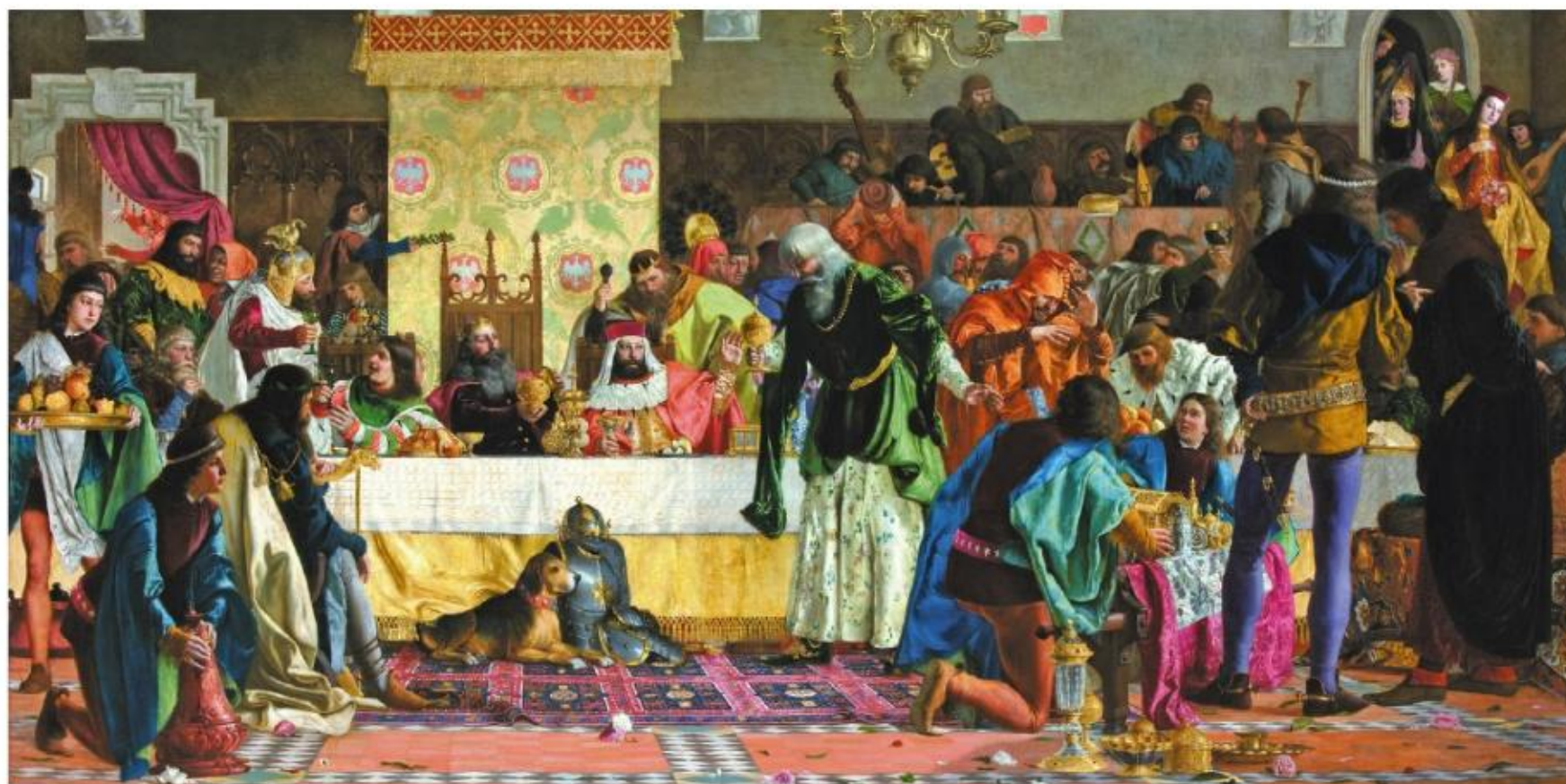
Kazimierz objął władzę w **1333 roku**, w czasie trudnym dla Polski. Na początku jego panowania Królestwo Polskie składało się tylko z Wielkopolski i Małopolski. Część historycznych dzielnic znajdowała się poza granicami państwa. W dodatku Polska była słaba i skłócona z sąsiadami. Od północy zagrażało jej świetnie zorganizowane państwo zakonu krzyżackiego, od południowego zachodu – dobrze rozwinięte gospodarczo Czechy, a od wschodu – bitni i waleczni Litwini. Jedynym sojusznikiem Kazimierza było Królestwo Węgierskie.

Kazimierzowi, jako sprawnemu **dyplomacie**, udało się jednak zażegnać niebezpieczeństwo wojen. Za cenę pewnych ustępstw król poprawił stosunki dyplomatyczne z Czechami. Drogą negocjacji odzyskał od Krzyżaków ziemie, które jego ojciec utracił kilka lat wcześniej w niszczącej wojnie: **Kujawy** i **ziemię dobrzyńską**. Kazimierz podporządkował też sobie **Mazowsze**. Wielkim sukcesem zakończyły się królewskie wyprawy wojenne na **Ruś Halicką**. Polski władca podporządkował sobie to terytorium.

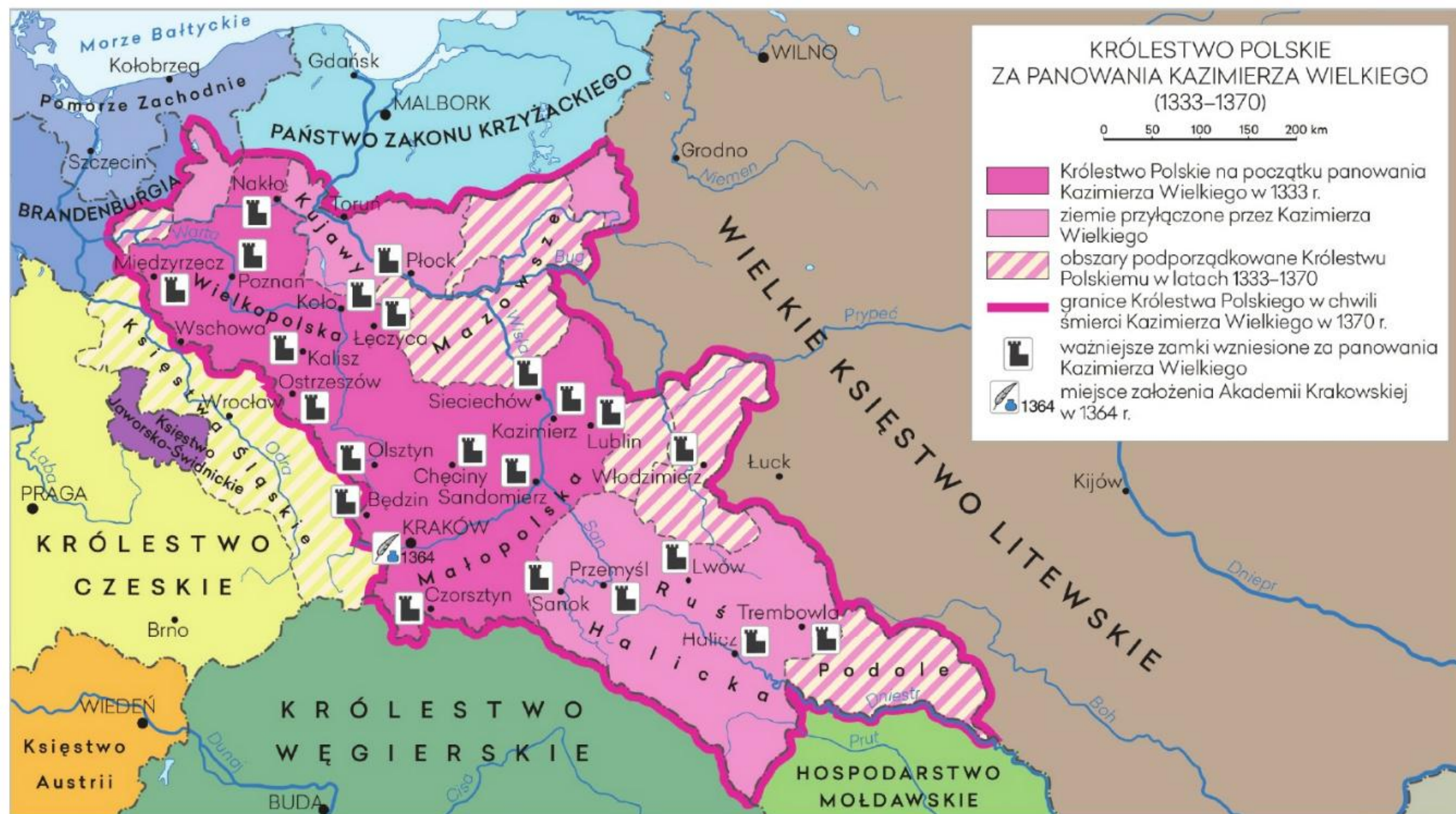
Bilans panowania Kazimierza wypada pomyślnie. W 1370 roku – w chwili śmierci monarchy – Polska zajmowała ponad dwukrotnie większy obszar niż na początku jego panowania.

Zjazd krakowski i uczta u Wierzyńka

Potwierdzeniem rosnącej pozycji Polski był zjazd zorganizowany w **1364 roku** w Krakowie. Wzięli w nim udział cesarz rzymski i król Czech Karol IV Luksemburski, królowie Ludwik Węgierski, Walde-
mar z Danii i Piotr z Cypru oraz liczni książęta. Władcy dyskutowali wspólnie o polityce europejskiej.

Władcy uczestniczący w zjeździe krakowskim wzięli udział w wielkiej uczcie wyprawionej przez krakowskiego mieszczanina **Mikołaja Wierzyńka**. Gościnność mieszkańca Krakowa była niespotykana i utwierdziła gości w przeświadczeniu o bogactwie Polski. Obok: obraz Bronisława Abramowicza *Uczta u Wierzyńka*.

1. Wskaż na mapie ziemie, które zostały przyłączone do Polski w czasach Kazimierza Wielkiego.
2. Pokaż na mapie stolicę Królestwa Polskiego.
3. Podaj nazwy trzech miejscowości, w których wzniesiono zamki za panowania ostatniego władcy z dynastii Piastów.

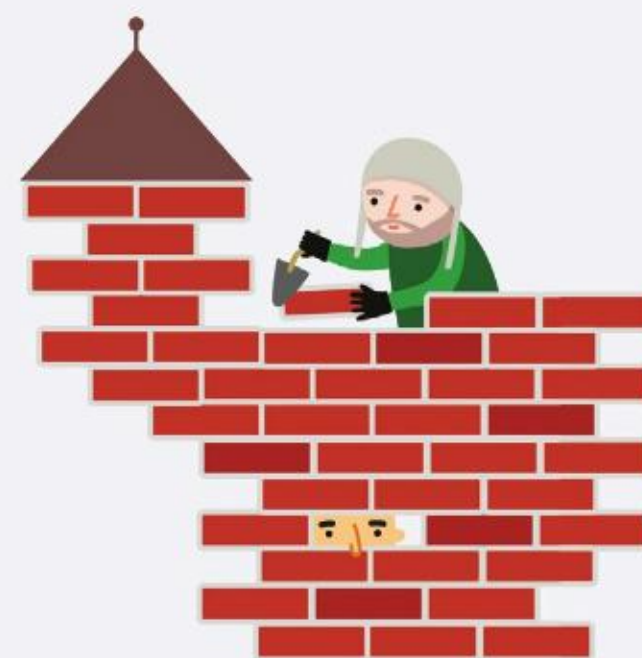
Dlaczego Kazimierzowi nadano przydomek Wielki?

Kazimierz jako jedyny władca w historii Polski otrzymał przydomek Wielki. Zdecydowały o tym sukcesy króla w polityce zagranicznej oraz zmiany, jakie wprowadził w różnych dziedzinach życia.

Zostawił Polskę murowaną

Za czasów panowania Kazimierza w różnych miastach zbudowano mury obronne. Wzniesiono też wiele zamków, które zapewniały państwu bezpieczeństwo.

Zadbał o zyski z kopalni soli

Kazimierz powołał specjalnego urzędnika, który zarządzał kopalniami soli w Bochni i Wieliczce. Urzędnik ten dbał o to, by zyski ze sprzedaży cennego surowca zasilały królewski skarbiec.

Sprowadzał osadników na ziemie polskie

Kazimierz prowadził politykę, która sprzyjała sprowadzaniu na ziemie polskie osadników ze Śląska, z Niemiec i zachodu Europy. Zasiadali oni nieuprawiane ziemie i zakładali nowe wsie. Pobierane od nich podatki zwiększały dochody państwa.

Założył Akademię Krakowską

W **1364 roku** w Krakowie Kazimierz założył pierwszy na ziemiach polskich uniwersytet – **Akademię Krakowską**. Na uniwersytecie kształcili się między innymi przyszli urzędnicy, dyplomaci i prawnicy – specjaliści, których potrzebowało nasze państwo. Najwybitniejszym absolwentem uczelni był astronom Mikołaj Kopernik, który rozpoczął studia w Krakowie w 1491 roku.

1. Powiedz, w jaki sposób król dbał o wpływy do królewskiego skarbcza.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla państwa polskiego miało utworzenie uniwersytetu w Krakowie.

Dyplom¹ założenia Akademii Krakowskiej wydany 12 maja 1364 roku

My, Kazimierz, z Bożej łaski król Polski [...] postanowiliśmy w mieście naszym Krakowie wyznaczyć i urządzić miejsce, na którym by szkoła powszechna kwitnęła, a na przyszłość po wieczne czasy tym pismem jej istnienie zapewnić chcemy. Niechże więc tam będzie nauk przeróżnych perła, aby wydawała męże² dojrzałością rady znakomite, ozdobą cnót świetne i w różnych umiejętnościach biegłe; niechaj otworzy się orzeźwiająca źródła, a z jego pełności niech czerpią wszyscy, naukami napoić się pragnący. [...]

Źródło: *Wiek V–XV w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2003

¹ Dyplom – tu: dokument.

² Mężę – mężów; tu: absolwentów, uczonych.

Collegium Maius [czyt. kolegium majus] – najstarszy budynek Akademii Krakowskiej wzniesiony w XV wieku

- 1 Określ rodzaj źródła historycznego.
- 2 Wyjaśnij, w jaki sposób król uzasadniał swoją decyzję o założeniu Akademii Krakowskiej.

W skrócie

- Najwybitniejszym królem Polski był Kazimierz Wielki. Panował w latach 1333–1370. Zapisał się w historii jako sprawny dyplomata i dobry gospodarz.
- W 1364 roku król założył w Krakowie wyższą uczelnię – Akademię Krakowską. Kształcili się w niej między innymi przyszli urzędnicy, dyplomaci i prawnicy.

Czy już umiesz?

- 1 O Kazimierzu Wielkim mówi się, że zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną. Wyjaśnij sens tego powiedzenia.
- 2 Powiedz, dlaczego król Kazimierz otrzymał przydomek Wielki.
- 3 Napisz w zeszycie krótką notkę biograficzną na temat życia i dokonań Kazimierza Wielkiego.
- 4 Czy Polska odniosła korzyści z założenia Akademii Krakowskiej? Uzasadnij odpowiedź. W tym celu dowiedz się więcej o zasługach uczelni dla polskiej nauki i dorobku związanych z nią uczonych. Skorzystaj ze strony internetowej Uniwersytetu Jagiellońskiego (taką nazwę przyjęła Akademia Krakowska w XIX wieku).

Szlak Orlich Gniazd

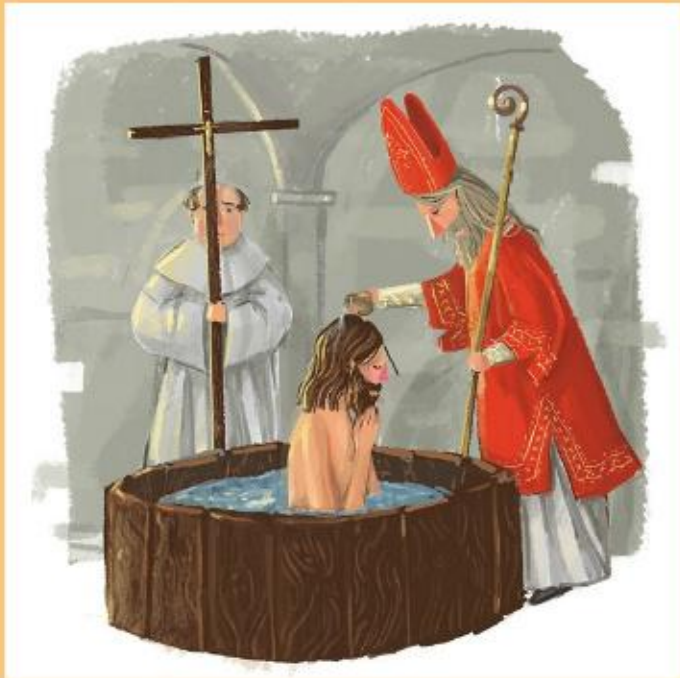

Na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej ciekawą atrakcją turystyczną jest Szlak Orlich Gniazd. Łączy on zamki obronne wybudowane lub umocnione w czasach Kazimierza Wielkiego. Wzniesiono je na skalistych, wapiennych wzgórzach, dzięki czemu przypominają orle gniazda. Jedną z warowni znajdujących się na szlaku jest zamek w Mirowie (na zdjęciu).

Podsumowanie działu 4

- 1 Uporządkuj podane wydarzenia w kolejności chronologicznej.
- A. Koronacja Bolesława Chrobrego na króla Polski.
 - B. Założenie Akademii Krakowskiej.
 - C. Chrzest Polski.
 - D. Zjazd gnieźnieński.

- 2 Podaj po dwie przyczyny i po dwa skutki chrztu Polski.

- 3 Przeczytaj fragment kroniki Jana z Czarnekowa¹. Następnie wykonaj polecenie.

¹ Jan z Czarnekowa (ok. 1320–1387) – kronikarz, piastował ważne urzędy państwowe. W latach 1377–1384 napisał *Kronikę*.

² Salomon (data urodzenia nieznana, zmarł ok. 925 roku p.n.e.) – król Izraela od ok. 970 roku p.n.e. Wznosił wspaniałe i kosztowne pałace. Słynął z mądrości.

Ten to król ponad wszystkich książąt polskich dzielnie rządził rzeczą pospolitą, albowiem jak drugi Salomon², wyniósł dzieła swoje, budując miasta, domy i grody. Przede wszystkim zamek krakowski ozdobił przedziwnymi budynkami, wieżami, rzeźbami, malowidłami [...] nad podziw wspaniałymi. Naprzeciw zaś zamku [...] wybudował miasto, które od imienia swego nazwał Kazimierzem. Wybudował też wiele innych miast [...] i zamków. Wszystkie te miasta i zamki opatrzył bardzo silnymi murami [...], fosami i innymi fortyfikacjami, na ozdobę królestwa a ku bezpieczeństwu i schronieniu narodu polskiego. [...]

Źródło: *Kronika Jana z Czarnekowa*, oprac. M.D. Kowalski, tłum. J. Żerbiłło, Warszawa 1996

Oceń, czy podane zdania są prawdziwe czy fałszywe. Wybierz P, jeśli zdanie jest prawdziwe, albo F, jeśli jest fałszywe. Nie zaznaczaj odpowiedzi w podręczniku.

Bohaterem tekstu <i>Kroniki</i> jest ten sam władca, który został ukoronowany na pierwszego króla Polski.	P	F
W zacytowanym fragmencie dzieła autor podkreślił zasługi monarchy w dziedzinie obronności.	P	F
Poprzez porównanie władcy do króla Salomona kronikarz wyraził swoją niechęć w stosunku do niego.	P	F

5. W czasach świetności i upadku

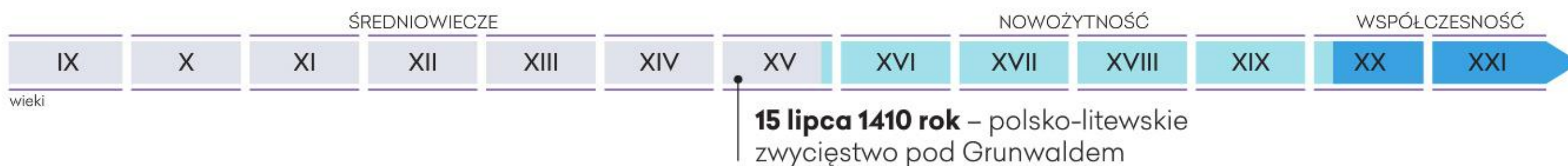
- Dlaczego Polska i Litwa zawarły unię i jakie były jej skutki?
- Na czym polegało przełomowe odkrycie Mikołaja Kopernika?
- Który okres w dziejach Polski nazywamy złotym wiekiem?
- Jak doszło do upadku Rzeczypospolitej?

Tego się dowiesz!

1. Symbolami jakich państw są herby zaprezentowane na ilustracji – Orzeł Biały i Pogoń?
2. Ustal, do jakich wydarzeń z historii Polski odnoszą się podane daty.
3. Podaj imiona władców, w których wcieliły się dzieci.

5.1 Zwycięski sojusz

Podejmij temat

- Podaj imię i przydomek ostatniego króla Polski z dynastii Piastów.

Królowa Jadwiga, obraz Marcella Bacciarellego [czyt. marczella bacziarellego]

Władysław Jagiełło był pierwszym królem Polski z dynastii Jagiellonów. Panował w latach 1386–1434. Powyżej: obraz Marcella Bacciarellego.

Panowanie Jadwigi

Po śmierci Kazimierza Wielkiego w 1370 roku na polski tron wstąpił jego siostrzeniec – Ludwik Andegaweński (zwany Węgierskim). Rządził Polską 12 lat. Gdy zmarł, na tronie w Krakowie zasiadła jego najmłodsza córka – **Jadwiga**. W **1384 roku** została koronowana na króla Polski. W pamięci poddanych zapisała się jako mądra i dobra władczyni. Zakładała szpitale, otaczała opieką kościoły i klasztory. Jadwiga przyczyniła się również do odnowienia Akademii Krakowskiej. Po śmierci jej założyciela uczelnia ta przeżywała poważny kryzys. W testamencie królowa zapisała jej swoje kosztowności. To uratowało uniwersytet przed upadkiem.

Sojusz dwóch państw

W chwili wstąpienia na tron Jadwiga miała zaledwie 11 lat. W tak młodym wieku nie mogła sprawować samodzielnych rządów. W jej imieniu krajem zarządzili polscy możnowładcy. Jednocześnie poszukiwali oni kandydata do ręki królowej. Zgodnie z ich wolą mężem Jadwigi został Jagiełło – książę Litwy.

Wielkie Księstwo Litewskie miało tego samego wroga co Polska. Było nim państwo zakonu krzyżackiego. Możnowładcy uznali, że pokonanie Krzyżaków stanie się łatwiejsze, jeśli oba kraje połączą swe siły. W **1385 roku** w miejscowości **Krewo** podpisano **akt unii polsko-litewskiej**. Na jego mocy władcą obu państw został Jagiełło, który koronował się na króla Polski w 1386 roku. Skutkiem układu było również zawarcie małżeństwa przez Jagiełłę i Jadwigę. Unia polsko-litewska miała jeszcze jedno następstwo: Jagiełło przyjął chrzest (a na nim imię Władysław). Razem z władcą chrześcijaństwo przyjęła cała Litwa – ostatni pogański kraj w Europie.

Zwycięstwo grunwaldzkie

Zakon krzyżacki już w XIV wieku zagrażał państwu polskiemu, ale Kazimierzowi Wielkiemu udało się nie dopuścić do wojny. Mimo to Krzyżacy nie zrezygnowali z planów zajęcia ziem należących do Polski. Wszelkie próby pokojowego zażegnania sporu z Krzyżakami, podejmowane przez Jadwigę i Jagiełłę, zawodziły. Obie strony rozpoczęły więc przygotowania do walki.

Wojna między Polską i Litwą a Krzyżakami rozpoczęła się w 1409 roku. Do decydującego starcia doszło **15 lipca 1410 roku** na polach Grunwaldu. Była to jedna z największych bitew stoczonych z udziałem średniowiecznego **rycerstwa**. Pod Grunwaldem wojska polsko-litewsko-ruskie pod wodzą Władysława Jagiełły rozgromiły Krzyżaków. Na polu walki zginął dowódca wrogich wojsk – wielki mistrz Ulrich von Jungingen. Wojnę zakończył pokój zawarty w Toruniu w **1411 roku**. Polska i Litwa nie uzyskały na jego mocy istotnych korzyści terytorialnych. Nie umniejsza to jednak znaczenia grunwaldzkiego zwycięstwa. Straty Krzyżaków pod Grunwaldem były tak wielkie, że poważnie zachwiały potęgą zakonu.

Rycerstwo – grupa społeczna w średniowieczu. Tworzyli ją wojownicy, którzy stanowili podstawę armii danego państwa.

● Pokaż granice państwa polsko-litewskiego po zawarciu unii w Krewie oraz państwo krzyżackie.

Jan Długosz o bitwie pod Grunwaldem

¹ Pobudka – sygnał do walki.

² *Bogurodzica* – najstarsza polska pieśń religijna powstała najpewniej w XIII wieku, arcydzieło średniowiecznej poezji. Część historyków poddaje w wątpliwość relacje kronikarskie o odśpiewaniu *Bogurodzicy* przez całe wojsko królewskie.

³ Kopia – włócznia.

Kiedy zaczęła rozbrzmiewać pobudka¹, całe wojsko królewskie zaśpiewało donośnym głosem ojczystą pieśń *Bogurodzica*², a potem potrząsając kopiami³, rzuciło się do walki. [...] Mąż nacierał na męża, kruszyły się zbroje pod naciskiem zbroi, a miecze godziły w twarze. A kiedy szeregi się tak zwały, nie można było odróżnić tchórza od odważnego, dzielnego od opieszałego, bo jedni i drudzy przywarli do siebie jakby w jakimś splocie. [...] Kiedy w końcu połamali kopie, przywarły nawzajem do siebie jedne i drugie oddziały i zbroje do zbroi tak, że naciskani przez konie walczyli złączeni jedynie mieczami i wyciągniętymi nieco dalej na drzewcu toporami [...]. A wśród rycerzy walczących wtedy jedynie wręcz mieczem dostrzegano przykłady ogromnej dzielności.

Źródło: Jan Długosz, *Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 10 i 11 (1406–1412), Warszawa 2009, <https://polona.pl>, dostęp: 12.05.2022 r.

Najsłynniejszym przedstawieniem bitwy pod Grunwaldem jest obraz Jana Matejki z XIX wieku. Malarz ukazał na nim końcową fazę bitwy – śmierć Ulricha von Jungingena i całkowite rozbitcie wojsk krzyżackich.

1 Książę Witold – brat Jagiełły, dowódca wojsk litewsko-ruskich

2 Wielki mistrz krzyżacki Ulrich von Jungingen

3 Zawisza Czarny z Garbowa – najsłynniejszy polski rycerz

4 Król Władysław Jagiełło – dowódca wojsk polskich

5 Wielka Chorągiew Królestwa Polskiego – symbol jednoczący rycerstwo polskie

1 Czy Jan Długosz i Jan Matejko przedstawili ten sam moment bitwy? Uzasadnij odpowiedź.

2 Na podstawie obu źródeł wymień elementy uzbrojenia średniowiecznego rycerstwa.

3 Zacytuj fragment, w którym Jan Długosz charakteryzuje determinację walczących rycerzy.

Rycerz bez skazy

W bitwie pod Grunwaldem walczył najbardziej znany polski rycerz, **Zawisza Czarny** z Garbowa. Żył on na przełomie wieków XIV i XV. Zawisza uchodził za wzór cnót rycerskich. Słynął z niebywalej odwagi, jaką odznaczył się także w bitwie z Krzyżakami. Do końca życia wiernie służył królowi Władysławowi Jagielle, który powierzał mu najtrudniejsze misje dyplomatyczne do wielu krajów. Imię Zawiszy było znane w całej Europie. Tę sławę polski rycerz zdobył podczas turniejów rycerskich, w których pojedynkował się z najlepszymi wojownikami europejskimi.

W skrócie

- W 1385 roku Polska i Litwa zawarły unię w Krewie. Związek obu państw został przypieczętowany przez małżeństwo królowej Jadwigi i księcia Władysława Jagiełły.
- Wojska polsko-litewsko-ruskie pod wodzą króla Władysława Jagiełły pokonały Krzyżaków 15 lipca 1410 roku pod Grunwaldem.
- W bitwie pod Grunwaldem wziął udział najsłynniejszy polski rycerz – Zawisza Czarny z Garbowa.

Czy już umiesz?

- 1 Opisz zasługi królowej Jadwigi.
- 2 Wymień przyczyny i skutki zawarcia unii w Krewie.
- 3 Jakie znaczenie dla państwa polsko-litewskiego miało zwycięstwo pod Grunwaldem?
- 4 Powiedz, kim był Zawisza Czarny i jakimi cechami się wyróżniał.
- 5 Sprawdź w słowniku frazeologicznym lub internecie, co oznacza powiedzenie: polegać na kimś jak na Zawiszy.
- 6 Zagrajcie w historyczne kalambury.
 - Ochotnik w tajemnicy ustala z nauczycielem hasło. Następnie za pomocą rysunków lub gestów prezentuje hasło na forum klasy (hasłem może być imię postaci historycznej lub nazwa wydarzenia historycznego).
 - Ten, kto odgadnie hasło, wyznacza osobę, która będzie kontynuować grę.

W czasach średniowiecza rycerze mieli swoje znaki rodowe – herby. Zawisza Czarny posługiwał się herbem Sulima.

Średniowieczni rycerze na polach Grunwaldu

Co roku, w połowie lipca, na polach Grunwaldu odbywa się rekonstrukcja wydarzeń z 1410 roku. W imprezie biorą udział członkowie bractw rycerskich. Starają się oni jak najwierniej odtworzyć wydarzenia z przeszłości.

Rycerze i zamki

Średniowieczni królowie i książęta posiadali wiernych wojowników gotowych bronić granic państwa. Tymi wojownikami byli rycerze. W zamian za ziemię otrzymaną od władcy służyli panującemu radą oraz wspierali go militarnie w czasie wojny.

Jak wyglądali rycerze?

Rycerz nosił zbroję i hełm, które chroniły go przed ciosami w czasie walki. Podobną funkcję pełniła tarcza. Znajdował się na niej znak rodowy rycerza. Do walki wojownicy wykorzystywali miecze i kopie. Symbolem przynależności do stanu rycerskiego były kolczaste ostrogi przypinane do butów. Służyły one do pobudzania konia do biegu.

Mury były zwieńczone blankami, czyli zębatymi wystęgami, za którymi kryli się łucznicy podczas walki.

Baszty, czyli wieże, pełniły funkcje obronne. Były miejscem składowania broni, amunicji i zapasów pożywienia na zimę.

Etos rycerski

W średniowieczu ustalił się etos rycerski, czyli wzór postępowania. Zgodnie z nim rycerze musieli postępować sprawiedliwie i z honorem. Do ich powinności należały dochowanie wierności władcy i walka w obronie religii chrześcijańskiej. Obowiązkiem rycerzy była również ochrona słabszych. Ze szczególnym szacunkiem odnosili się oni do dam.

Na basztach pełnili służbę **strażnicy**. Ostrzegali oni mieszkańców o zbliżającym się niebezpieczeństwie.

1. Wymień i opisz elementy zamku świadczące o tym, że pełnił on funkcje mieszkalne i obronne.
2. Stwórz opis zamku w krytycznej sytuacji, gdy atakuje go wróg. Jak zachowywali się wówczas jego mieszkańcy? W których miejscach organizowano punkty oporu?

Zamek w Czersku

Władcy, wysocy dostojnicy oraz najbogatsi rycerze posiadali wspaniałe murowane zamki, które pełniły funkcje mieszkalne i obronne. Jedną z takich okazałych budowli była siedziba książąt mazowieckich w Czersku. Twierdza została wzniesiona na przełomie wieków XIV i XV przez księcia Janusza I Starszego z dynastii Piastów mazowieckich. Zobacz, jak przypuszczalnie wyglądał ten obiekt na początku XV wieku.

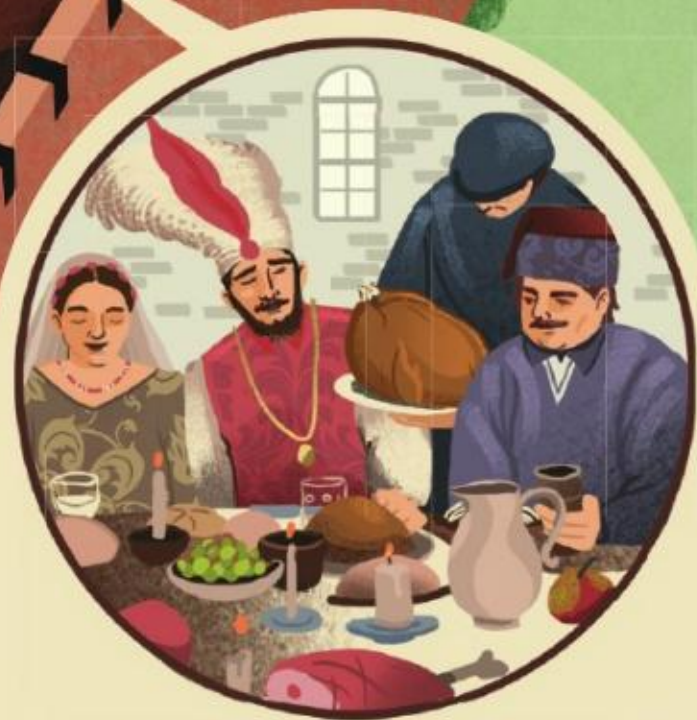
Na dziedzińcu znajdowały się **pomieszczenia gospodarcze**: warsztaty rzemieślnicze, magazyny, stajnie oraz mieszkania dla służby.

Wewnątrz murów znajdował się **dziedziniec**. Na nim odbywały się turnieje rycerskie – uroczyste zawody, podczas których rycerze toczyli ze sobą widowiskowe walki.

W obrębie murów znajdował się **kościół pw. św. Piotra**. Modlili się w nim mieszkańcy zamku.

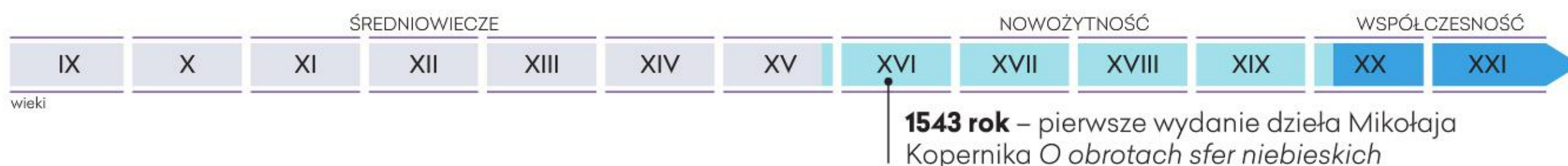
Masywna **wieża bramna** broniła wstępu na dziedziniec.

Na zamek prowadził **most zwodzony**.

W **dużym domu** mieszkał właściciel zamku. Mieściły się tu komnaty książęce, sala reprezentacyjna, sala jadalna, skarbiec i zbrojownia, w której przechowywano broń.

5.2 Mikołaj Kopernik i jego odkrycie

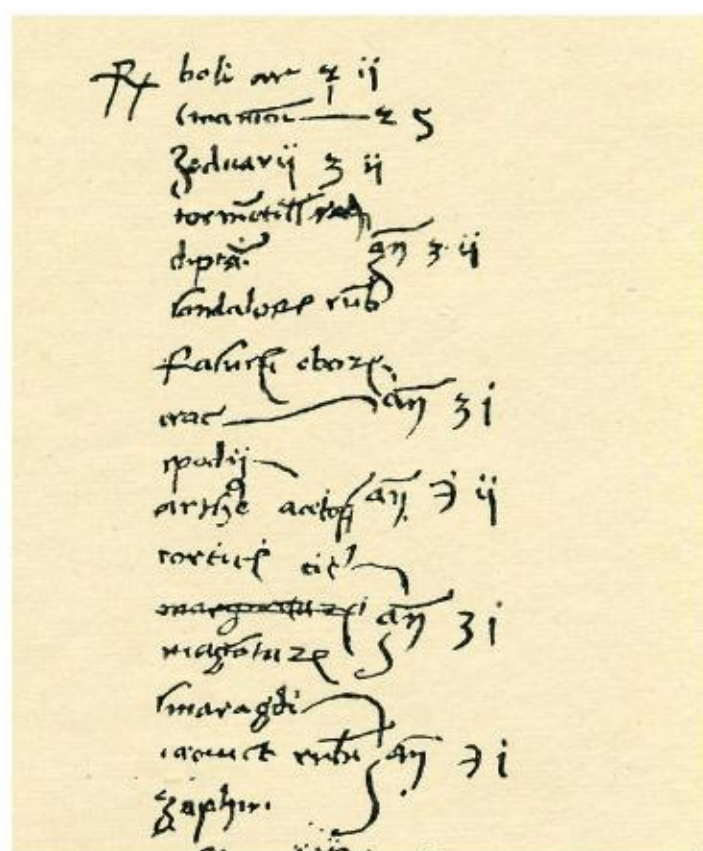
Podejmij temat

Obejrzyj obraz Jana Matejki i powiedz, kogo przedstawia. Kim był bohater dzieła? Czym się zajmował? Z czego zasłynął?

Jan Matejko, *Astronom Kopernik, czyli rozmowa z Bogiem*

Uczony był również lekarzem.
W Muzeum Mikołaja Kopernika
we Fromborku znajduje się
napisana przez niego recepta.

Wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię

Bohaterem obrazu jest **Mikołaj Kopernik**, znany na całym świecie polski uczony, astronom i matematyk. O Koperniku mówi się, że wstrzymał Słońce i ruszył Ziemię. Nie oznacza to, że astronom miał moc poruszania gwiazd i planet. Aby zrozumieć sens tego zdania, musimy cofnąć się do XVI wieku. Powszechny był wówczas pogląd, że w centrum wszechświata znajduje się Ziemia, a Słońce i planety wokół niej krążą. Kopernik obalił tę teorię. Na podstawie obserwacji astronomicznych, skomplikowanych obliczeń i pomiarów udowodnił, że to Słońce zajmuje centralne miejsce w układzie planet, wśród których jest Ziemia. Planety zaś krążą wokół Słońca. Swoją teorię naukową przedstawił w dziele *O obrotach sfer niebieskich*. Wydano je w Norymberdze w **1543 roku**, w ostatnim roku życia wielkiego astronoma. Odkrycie Kopernika było przełomowe, ponieważ zmieniło wyobrażenie człowieka o wszechświecie.

Życie Mikołaja Kopernika

Dzieciństwo w Toruniu

Mikołaj Kopernik urodził się w 1473 roku w Toruniu. Jako młody chłopiec uczęszczał do szkoły parafialnej, w której uczył się łaciny, podstaw matematyki i astronomii.

Działalność na Warmii

Po powrocie ze studiów Kopernik osiedlił się na Warmii. Mieszkał między innymi w Lidzbarku Warmińskim, Olsztynie i we Fromborku. Zajmował się zarządzaniem dobrami kościelnymi. Dużo czasu poświęcał również na obserwacje astronomiczne.

1. Opisz życie Mikołaja Kopernika.

2. Powiedz, z jakimi miastami astronom był związany. Wskaż je na współczesnej mapie Polski.

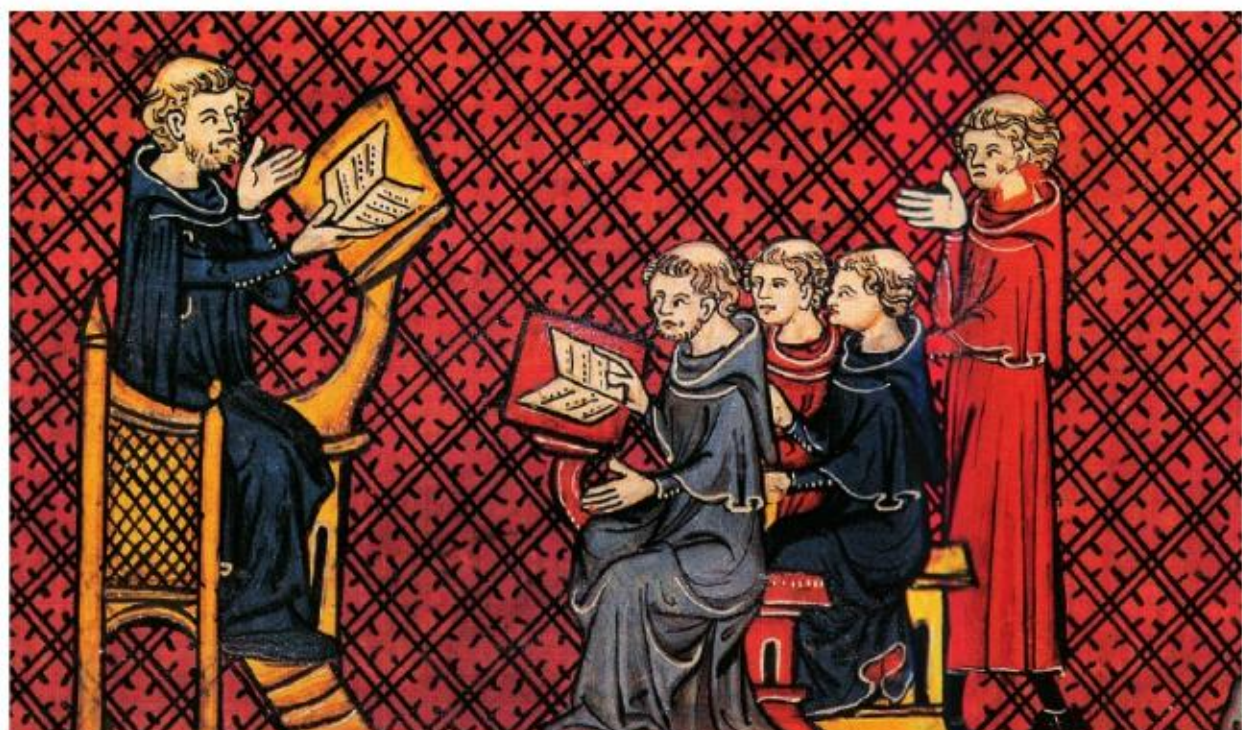
Studia w Krakowie

W wieku 18 lat Mikołaj rozpoczął studia w Akademii Krakowskiej. Jako pilny student zdobył tu gruntowną wiedzę z matematyki i astronomii. Z czasem, dzięki wsparciu swojego wuja, Mikołaj wyjechał do Włoch, gdzie studiował prawo i medycynę.

Lekarz Kopernik

Jako uznany medyk Kopernik leczył biskupów i księży. W czasie epidemii, która wybuchła na Warmii w 1519 roku, pomagał także ludziom najuboższym, nie biorąc za to pieniędzy. Mikołaj Kopernik zmarł w 1543 roku we Fromborku.

W czasach Kopernika nauki na uniwersytecie mogli pobierać wyłącznie chłopcy. Uczęszczali oni na wykłady, podczas których profesorowie czytali i komentowali łacińskie teksty. Żacy, czyli średniowieczni studenci, uczyli się tych treści na pamięć.

Na współczesnych uniwersytetach studiuje zarówno mężczyźni, jak i kobiety. Studenci uczestniczą w wielu zajęciach praktycznych, które mają ich dobrze przygotować do wykonywania przyszłego zawodu. Swoją wiedzę studenci pogłębiają również na wykładach (na zdjęciu).

Zamek, w którym mieszkał Kopernik

Jednym z miejsc związanych z Kopernikiem jest zamek w Olsztynie. Astronom mieszkał w nim kilka lat. Do dziś na ścianie zamku zachowała się tablica astronomiczna przez niego wykonana.

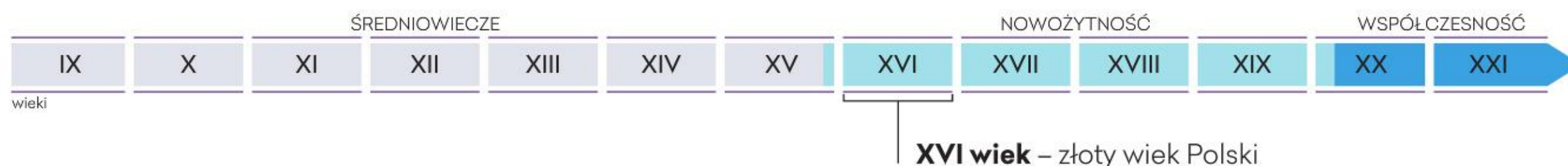
W skrócie

- Mikołaj Kopernik to słynny polski uczony. Żył na przełomie wieków XV i XVI.
- Kopernik odkrył, że Ziemia i inne planety krążą wokół Słońca. Jego dokonanie zmieniło wyobrażenie ludzi o wszechświecie.

Czy już umiesz?

- 1 Wyjaśnij, na czym polegało przełomowe odkrycie polskiego astronoma.
- 2 Porównaj naukę na uniwersytecie średniowiecznym i uniwersytecie współczesnym.
- 3 Poszukaj informacji o miejscach w Polsce związanych z Kopernikiem. Ułóż plan wycieczki *Śladami Mikołaja Kopernika*.
- 4 Narysujcie komiks opowiadający o życiu astronoma.
 - Podzielcie się na kilkuosobowe zespoły. Wyznaczcie osoby odpowiedzialne za przygotowanie tekstów i narysowanie ilustracji.
 - Wybierzcie najciekawszy lub najzabawniejszy komiks.

5.3 Złoty wiek

Podejmij temat

- Wypisz jak najwięcej skojarzeń z wyrażeniem złoty wiek.

U szczytu potęgi

Wyrażenie złoty wiek powstało już w starożytności. Oznacza okres obfitości i szczęścia. W historii Polski stosuje się je w odniesieniu do **XVI wieku**. Dla **Rzeczypospolitej Obojga Narodów** był to okres największego rozkwitu – gospodarczego i kulturalnego. W tym czasie Polska rozwinęła na niespotykaną dotąd skalę handel zbożem z krajami Europy Zachodniej. Sprzedaż ziarna przynosiła ogromne zyski królom Polski oraz **szlachcie**. Na handlu bogacili się również pośredniczący w nim mieszczanie, czyli mieszkańcy miast. Wraz ze wzrostem dochodów król i przedstawiciele najbogatszych rodów szlacheckich rozbudowywali swoje rezydencje. Przebudowano Wawel, powstały wspaniałe zamki w Baranowie Sandomierskim i Krasie. Zamożni mieszczanie wznosili okazałe ratusze i kamienice oraz finansowali budowę kościołów. Władcy i najbogatsi szlachcice roztaczali **mecenat** nad artystami i uczonymi. Rozwijały się polska literatura i nauka (zob. więcej na s. 88 i 89).

Rzeczpospolita Obojga

Narodów – państwo polsko-litewskie w wiekach XVI–XVIII.

Szlachta – potomkowie dawnego rycerstwa. Przedstawiciele tej grupy byli posiadaczami gospodarstw rolnych, w których uprawiano zboże przeznaczone na sprzedaż. W XVI wieku szlachta zdobyła dominującą pozycję w Rzeczypospolitej. Od tego czasu miała wielki wpływ na politykę państwa.

Mecenat – pomoc udzielana artystom, pisarzom i uczonym.

Handel zbożem między Polską a Europą Zachodnią rozwijał się od XV stulecia. W 1466 roku, po wojnie z Krzyżakami, Polska odzyskała Gdańsk. Szybko stał się on najważniejszym portem kraju. Do Gdańska spławiano Wisłą zboże z dalekich części państwa, a stamtąd transportowano je na zachód. Obok: obraz Wojciecha Gersona z XIX wieku ukazujący kupca i szlachcica w Gdańsku.

Jan Zamoyski z buławą – symbolem władzy hetmańskiej. Jako dowódca Zamoyski uczestniczył między innymi w zwycięskich wyprawach króla Stefana Batorego przeciwko Rosji na Inflanty (obecnie ta kraina znajduje się w granicach Łotwy i Estonii).

Kancierz – dawniej: urzędnik kierujący kancelarią władcy. Miał duży wpływ na politykę zagraniczną państwa. Nadzorował królewskie sądownictwo.

Jan Zamoyski zadbał o piękno Zamościa. Do dziś nasz zachwyt budzą wspaniałe renesansowe zabytki zaprojektowane przez włoskich architektów. Jedną z tych budowli jest ratusz usytuowany na Starym Mieście (na zdjęciu). Zabytkowe centrum miasta zostało wpisane na Listę światowego dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego UNESCO. Znajdują się na niej obiekty i regiony świata o szczególnej wartości historycznej, kulturalnej i przyrodniczej.

Jan Zamoyski – polityk, wódz i mecenas kultury

Jednym ze szlachciców, którzy budowali pomyślność Rzeczypospolitej, był wybitny wódz i polityk **Jan Zamoyski** – bliski współpracownik króla Stefana Batorego (panował w latach 1576–1586). W czasie rządów tego władcy Zamoyski objął najważniejsze urzędy państwowe: **kancierza** i hetmana, czyli najwyższego dowódcy wojsk. Jego wysoka pozycja budziła do niego niechęć części szlachty. Jednak Zamoyski był oddany sprawom Polski. Dążył do usprawnienia funkcjonowania państwa i powiększania jego dochodów. Pragnął, by Polska produkowała drogie i luksusowe towary, a nie tylko była ich odbiorcą. Dlatego nawoływał szlachtę do sprowadzania zagranicznych rzemieślników i rozwijania rodzimej produkcji. Postulaty te realizował w swoich rozległych dobrach. Sprowadzał osadników i kupców. Budował huty żelaza i szkła, tkalnie sukna oraz zakłady produkcji safianu – skóry przeznaczonej do wyrobu drogiej galanterii.

Zamoyski czerpał ze swych posiadłości znaczne dochody, które potem przeznaczal na odważne przedsięwzięcia. W 1580 roku założył **Zamość**. Następnie uczynił to miasto prężnym ośrodkiem kulturalnym i naukowym.

Jako człowiek wyedukowany i obyty w świecie Zamoyski rozumiał, że państwo potrzebuje ludzi wykształconych. W 1594 roku założył w Zamościu **Akademię Zamojską**. Reprezentowała ona wysoki poziom nauczania i była trzecią uczelnią wyższą w Rzeczypospolitej (po uniwersytetach w Krakowie i Wilnie).

Więcej na temat

Zamość – miasto idealne

Zamość miał być w zamierzeniu jego założyciela nowoczesnym ośrodkiem miejskim, silną twierdzą obronną i miejscem przyjaznym dla mieszkańców. Dlatego miasto zaprojektowano tak, by układ zabudowy odzwierciedlał budowę ciała człowieka, którego uważano za istotę doskonałą. Pałac Zamoyskich wybudowano w miejscu głowy. Główna ulica stanowiła kręgosłup. Akademia i katedra były płucami, a rynek – główny plac w mieście – sercem. Bastiony, czyli umocnienia obronne, miały symbolizować ręce i nogi.

Plan Zamościa z przełomu wieków XVI i XVII

Wskaż na ilustracji rynek.

W skrócie

- Wiek XVI to okres rozwoju gospodarczego i kulturalnego Rzeczypospolitej, która bogaciła się na handlu zbożem. Okres ten był złotym wiekiem w historii naszego państwa.
- Wybitnym politykiem i mecenasem kultury był Jan Zamoyski, założyciel Zamościa. W Rzeczypospolitej sprawował urząd kanclerza i hetmana.

Czy już umiesz?

- 1 Wyjaśnij, w jaki sposób rozkwit gospodarczy Rzeczypospolitej wpłynął na jej rozwój kulturalny.
- 2 Czym była szlachta? Jaką rolę odgrywała w dawnej Polsce?
- 3 Wyjaśnij, kim był Jan Zamoyski. Dlaczego uchodzi za wzór polityka i gospodarza?
- 4 Ułóżcie listę pięciu zasad, których politycy powinni zawsze przestrzegać.
 - Przeprowadźcie burzę mózgów. Zgłaszajcie swoje pomysły i zapisujcie je na tablicy. Odwołujcie się do dokonań wybitnych postaci z polskiej historii, np. Kazimierza Wielkiego czy Jana Zamoyskiego.
 - Dokonajcie oceny zgłoszonych pomysłów. Wybierzcie te, które są waszym zdaniem najlepsze, i przepisujcie je do zeszytu.

Katedra pw. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła w Zamościu

Perłą Zamościa jest katedra pw. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła. Została wzniesiona u schyłku XVI wieku według projektu włoskiego architekta Bernardo Morando, autora całościowej koncepcji Zamościa. Katedra stała się wzorem dla innych budowli sakralnych w regionie. Dziś znajduje się na Szlaku Renesansu Lubelskiego. Łączy on kilkadziesiąt obiektów inspirowanych architekturą włoską.

Złoty wiek kultury polskiej

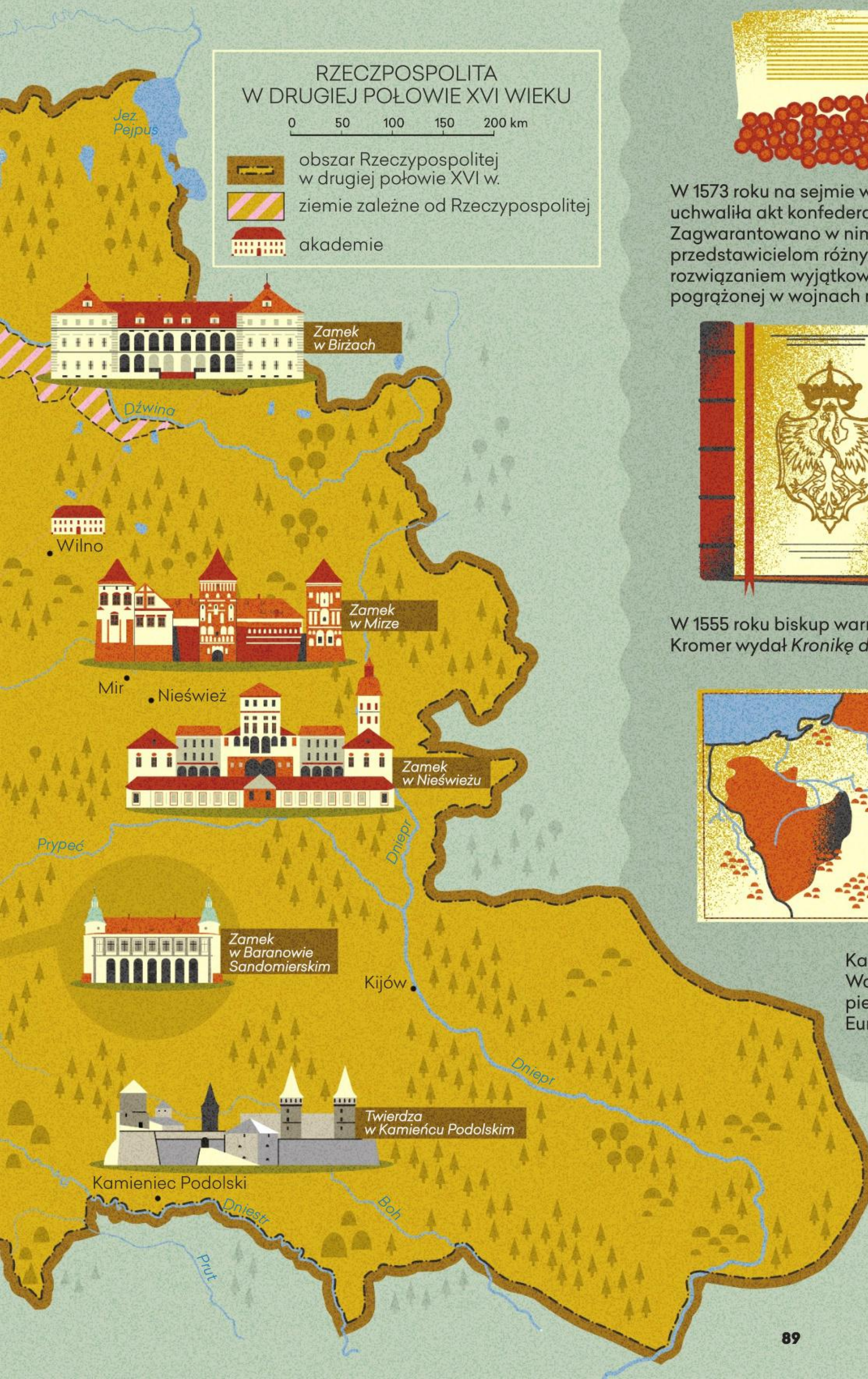
W XVI wieku nastąpił rozkwit nauki i kultury polskiej. W tym okresie działał Mikołaj Kopernik. Swoje dzieła tworzyli wybitni pisarze – Jan Kochanowski i Mikołaj Rej. Rozwijała się polska myśl polityczna, której największym twórcą był Andrzej Frycz Modrzewski. Powstawały też okazałe budowle w stylu renesansowym: pałace, ratusze, kamienice i kościoły. Wzorowano je na przepięknych budowlach starożytnych.

- 1** **Mikołaj Kopernik** – wybitny polski astronom związany z Warmią
- 2** **Mikołaj Rej z Nagłowic** – jeden z pierwszych pisarzy tworzących w języku polskim
- 3** **Jan Kochanowski** – jeden z twórców polskiego języka literackiego
- 4** **Andrzej Frycz Modrzewski** – najwybitniejszy polski pisarz polityczny XVI wieku

MORZE BAŁTYCKIE

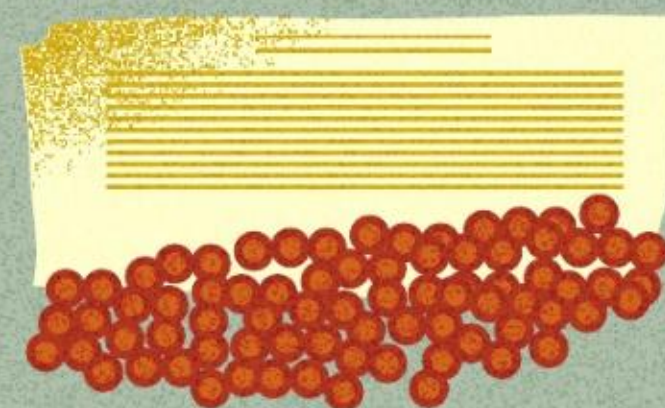

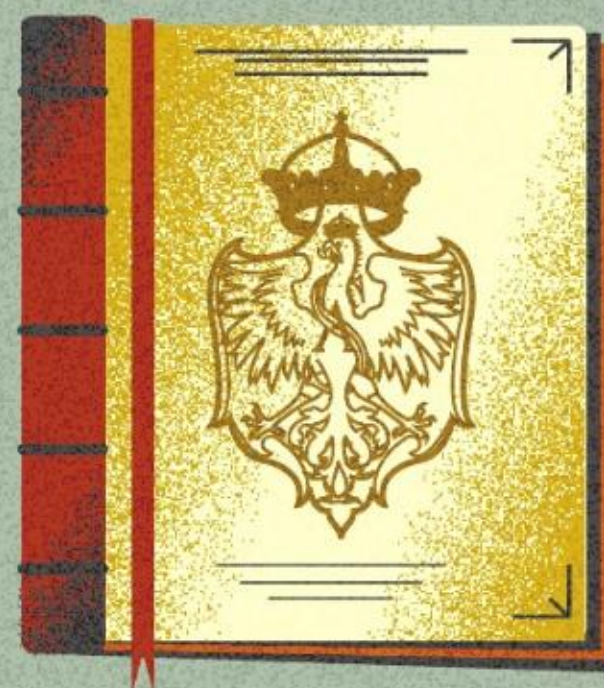
RZECZPOSPOLITA W DRUGIEJ POŁOWIE XVI WIEKU

0 50 100 150 200 km

- obszar Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVI w.
- ziemie zależne od Rzeczypospolitej
- akademie

W 1573 roku na sejmie w Warszawie szlachta uchwaliła akt konfederacji warszawskiej. Zagwarantowano w nim równe prawa przedstawicielom różnych wyznań, co było rozwiązaniem wyjątkowym w ówczesnej Europie, pogrążonej w wojnach religijnych.

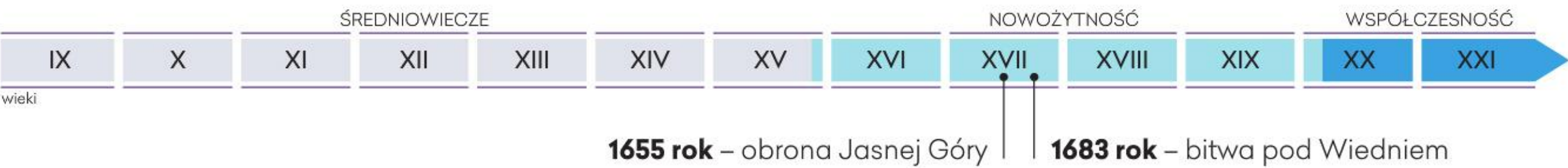
W 1555 roku biskup warmiński i historyk Marcin Kromer wydał *Kronikę dziejów Polski*.

Kartograf i astronom Bernard Wapowski był autorem pierwszych map wschodniej Europy i Polski.

- Poszukaj informacji o jednej z ukazanych budowli. Napisz, kiedy i w jakich okolicznościach ona powstała. Jakie były jej losy? Jaką funkcję pełni obecnie?

5.4 Stulecie wojen

Podejmij temat

- O jakiej postaci historycznej wspomniano w trzeciej zwrotce *Mazurka Dąbrowskiego*?

Augustyn Kordecki dobrze przygotował klasztor do obrony, a potem umiejętnie nią dowodził. Zasługi przeora docenił współczesny mu publicysta, Stanisław Kobierzycki, który tak pisał o Kordeckim: *pozycję dla armat i stanowiska załozde wystawił, straże nocami doglądał, żołnierzy słowem i hojnością zachęcał, zakonników na duchu podnosił i krzepił, szlachcie zniechęconej ducha dodawał, kiedy w końcu strach i zwątpienie poddać się i bramy otworzyć radziły, on się oparł i na swoim postawił [...].*

Przeor – przełożony wspólnoty zakonnej.

Potop szwedzki

W XVII wieku Rzeczpospolita była jednym z największych państw w Europie. W obronie swojego terytorium musiała toczyć liczne walki z sąsiadami: Szwecją, Rosją i imperium osmańskim, czyli Turcją. W XVII wieku najgroźniejszym rywalem była Szwecja. Między innymi w walkach z tym państwem wstąpił się Stefan Czarniecki – bohater trzeciej zwrotki polskiego hymnu.

Szwecja była krajem stosunkowo biednym. Żyła z wypraw łupieckich, a o jej sile stanowiła znakomita armia. Aby rozwiązać problemy finansowe, Szwedzi zdecydowali się na wojnę z Polską.

W **1655 roku** armia szwedzka napadła na Rzeczpospolitą. W krótkim czasie zajęła znaczną część jej terytorium, w tym Warszawę i Kraków. Szybkie postępy wroga wynikały nie tylko z faktu posiadania świetnej armii, ale też braku skutecznego oporu ze strony polskiej. Ośmieleni tym faktem Szwedzi rabowali szlacheckie majątki, łupili miasta i wsie oraz kościoły i klasztory. Z tego powodu ich wyniszczający najazd nazwano **potopem szwedzkim**.

Obrona Jasnej Góry i wojna podjazdowa

Najazd Szwedów sprawił, że groźba upadku Rzeczypospolitej stała się realna. W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabrała obrona klasztoru paulinów na **Jasnej Górze**. W listopadzie 1655 roku wojska szwedzkie rozpoczęły oblężenie twierdzy. Broniło jej trzystu obrońców – zakonnicy, żołnierze i wspierająca ich szlachta. Obrońcy klasztoru z **przeorem Augustynem Kordeckim** nie ugięli się przed żądaniami Szwedów i nie poddali klasztoru. Po 40 dniach Szwedzi ponieśli porażkę i odstąpili od oblężenia.

Porażka Szwedów pod Częstochową nie miała większego znaczenia wojskowego. Istotny był jednak jej wymiar symboliczny. Napastnikom oparło się bowiem najważniejsze sanktuarium maryjne w Rzeczypospolitej, miejsce będące obiektem szczególnej czci religijnej dla Polaków. Fakt ten odbił się głośnym echem w kraju i poderwał ludność do walki.

Od końca 1655 roku sytuacja najeźdźców stopniowo zaczęła się pogarszać. Spustoszenia, jakich dokonywali Szwedzi, budziły coraz większy opór ludności – szlachty, mieszczan i chłopów, czyli mieszkańców wsi. Lokalnie powstawały małe oddziały, które nękały armię nieprzyjaciela. Mistrzem prowadzenia **wojny podjazdowej** był **Stefan Czarniecki**. Odniósł szereg zwycięskich potyczek nad wrogiem i oswobodził wiele miast. Następnie wyruszył się do Danii, by wesprzeć ją w walce ze Szwecją. Wsławił się tam zdobyciem Koldingi i przeprawą na wyspę Alsen. Do 1658 roku Szwedzi zostali wyparci z większości terytorium Rzeczypospolitej. W 1660 roku wojna zakończyła się i oba państwa zawarły pokój.

Skutki wojny

Cena wojny była wysoka. Pięć lat zmagania doprowadziło polską gospodarkę do ruiny. Drastycznie zmalał handel zbożem, co oznaczało mniejsze zyski dla szlachty. Zginęło bardzo dużo ludzi, a wiele miast i wsi zostało spalonych. W dodatku Szwedzi wywieźli z Polski ogromne łupy, w tym skarby naszej kultury, m.in. cenne obrazy, tkaniny i księgozbiory. Większości z nich już nigdy nie odzyskano.

W czasie potopu Stefan Czarniecki pozostał wierny królowi Polski Janowi Kazimierzowi, choć duża część szlachty przeszła na stronę Szwedów. Mimo zasług zaszczytny urząd hetmana otrzymał dopiero pod koniec życia. *Jam nie z soli ani z roli, ale z tego, co mnie boli* – mawiał. Podkreślał, że wszystko, co osiągnął, zawdzięczał ciężkiej pracy, nie zaś dochodom z kopalni soli czy ziemi (jak w przypadku konkurentów).

Wojna podjazdowa – unikanie przez słabszą stronę bitew w otwartym polu i zwalczanie wroga niespodziewanymi napadami niewielkich oddziałów wojska.

XVII-wieczny miedzioryt gdańszczanina Jana Bensheimera [czyt. benschajmera], przedstawiający oblężenie Jasnej Góry

Jan III Sobieski objął tron w 1674 roku i panował do 1696 roku. Zanim został królem, dzielnie bronił południowych granic Rzeczypospolitej. Znakomite zwycięstwa wyniosły go do korony polskiej.

Odsiecz – pomoc wojskowa dla oblężonej twierdzy.

Odsiecz wiedeńska

W roku 1683 na podbój naszego kontynentu ruszyła potężna armia imperium osmańskiego. Liczne wojska najeźdźców stanęły pod murami **Wiednia** – stolicy Austrii. Wyczerpane długotrwałą obroną miasto lada dzień mogło się poddać. Jego upadek oznaczałby całkowitą klęskę Austrii i umożliwiłby Turkom dalszy podbój Europy. W takiej sytuacji austriacki cesarz wezwał na pomoc swojego sojusznika – króla Polski, **Jana III Sobieskiego**.

Sobieski był nie tylko dobrym władcą, ale również utalentowanym wodzem. Wiele razy zwyciężał w bitwach wojska tureckie. Polski król pośpieszył Wiedniowi z **odsieczą**. Po przybyciu na miejsce bitwy polska jazda zajęła wzgórza otaczające miasto i przypuściła potężny atak, który pokonał wrogie oddziały. Zacięte walki toczyli również austriaccy i niemieccy sprzymierzeńcy króla Polski. Bitwa zakończyła się zwycięstwem, a Wiedeń został uratowany. W ręce triumfatorów dostały się niezliczone skarby, sztandary i broń. Wiktoria wiedeńska rozślawiła imię Jana III w Europie. Sami Turcy, z szacunku do króla Polski, nadali mu przydomek lwa Lechistanu (Lechistanem Turcy nazywali kraj zamieszkaną przez Lachów, czyli Polskę).

1. Jakie obszary znalazły się pod panowaniem wojsk szwedzkich w czasie potopu szwedzkiego?
2. Wskaż na mapie Wiedeń i trasę wyprawy króla Jana III Sobieskiego w 1683 roku.
3. Wymień miejsca ważniejszych bitew stoczonych przez Polaków w XVII wieku.

Jan III Sobieski o bitwie pod Wiedniem

Jedyna duszy i serca pociecho, najśliczniejsza i najukochańsza Marysienku!¹

Bóg i Pan nasz na wieki błogosławiony dał zwycięstwo i sławę narodowi naszemu, o jakiej wieki przeszłe nigdy nie słyszały. Działa wszystkie, obóz wszystkich, dostatki nieoszacowane dostały się w ręce nasze. Nieprzyjaciół [...] ucieka w konfuzji². [...]

Wezyr³ tak uciekł od wszystkiego, że ledwo na jednym koniu i w jednej sukni. Jam został jego sukcesorem⁴, bo po wielkiej części wszystkie mi się po nim dostały splendory⁵ [...]. Mam wszystkie znaki jego wezyrskie, które nad nim noszą; chorągiew mahometańską, którą mu dał cesarz jego⁶ na wojnę i którą dziś jeszcze posłałem do Rzymu Ojcu Świętemu [...] pocztą.

Źródło: *Kopczyk szczęśliwej wiktoryi wiedeńskiej: z listów Jana III i królowej Marysienki tudzież z diariusza królewicza Jakuba Sobieskiego usypany, wstęp i wybór A.A. Witusik, Lublin 1983*

¹ Marysienka – Maria Kazimiera d'Arquien [czyt. darkię], żona Jana III Sobieskiego, żyła w latach 1641–1716.

² W konfuzji – w popłochu.

³ Wezyr – chodzi o Kara Mustafę (1620/1634–1683), dowódcę wojsk tureckich.

⁴ Sukcesor – następca.

⁵ Splendory – wspaniałości.

⁶ Cesarz jego – sułtan, władca imperium osmańskiego.

Pokonanie Turków było ważnym wydarzeniem dla całej Europy. Zaraz po zwycięstwie Jan III Sobieski wysłał do papieża Innocentego XI list z wiadomością o zwycięstwie. Zawierał on słynne łacińskie słowa: *Venimus, vidimus et Deus vicit* [czyt. wenimus, widimus et deus wicit], co oznacza: *Przybyliśmy, zobaczyliśmy, Bóg zwyciężył*. Moment przekazania listu uwiecznił Jan Matejko na obrazie *Sobieski pod Wiedniem* (XIX wiek).

Wskaż na obrazie Matejki Jana III Sobieskiego. W jaki sposób władca został przedstawiony przez malarza?

Więcej na temat

Husaria – jeźdźcy Rzeczypospolitej

W wiekach XVI i XVII wojsko polskie święciło liczne triumfy. Było to rezultatem talentów dowódczych polskich hetmanów – m.in. Jana Karola Chodkiewicza, Stanisława Koniecpolskiego czy Jana Sobieskiego. Polska mogła się poszczycić w szczególności jedną z najlepszych i najskuteczniejszych formacji zbrojnych – husarią. Tworzyli ją ciężkozbrojni jeźdźcy wyposażeni w półbroje, kopie, koncerze, szable i pistolety. Podczas szarży husaria z ogromnym impetem uderzała na pozycje nieprzyjaciela i rozbijała jego szyki. Dzięki jej zmasowanemu atakowi Polacy odnieśli szereg wspaniałych zwycięstw, nawet w starciach z liczniejszym przeciwnikiem. Husaria odegrała ogromną rolę w pokonaniu armii tureckiej pod Wiedniem w 1683 roku.

- Czym była husaria i jaką miała wartość bojową?

Husarz na obrazie Aleksandra Orłowskiego z 1825 roku

Pałac w Wilanowie

Jan III Sobieski wznosił piękny pałac w Wilanowie (obecnie to część Warszawy). Za życia króla powstał widoczny na zdjęciu korpus główny z wieżami według projektu Augustyna Wincentego Locciego [czyt. loczkiego]. Skrzydła boczne dobudowano w XVIII wieku. W pałacu znajduje się dziś muzeum, które przechowuje liczne pamiątki związane z Janem III Sobieskim.

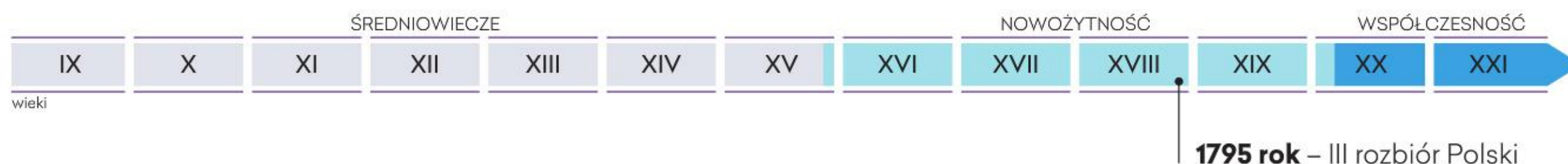
W skrócie

- W XVII wieku Rzeczpospolita toczyła wiele wojen ze swoimi sąsiadami, m.in. ze Szwecją i imperium osmańskim. Wojny wyniszczyły państwo, zrujnowały gospodarkę i doprowadziły do spadku liczby ludności.
- W 1655 roku Szwedzi najechali ziemie Rzeczypospolitej. Bohaterami wojny polsko-szwedzkiej byli Augustyn Kordecki i Stefan Czarniecki.
- Jednym z najwybitniejszych polskich władców i dowódców wojskowych był król Jan III Sobieski. W 1683 roku pokonał on armię turecką oblegając Wiedeń.

Czy już umiesz?

- 1 Dlaczego najazd szwedzki z 1655 roku nazywamy potopem?
- 2 Opisz, w jakich okolicznościach doszło do odsieczy wiedeńskiej.
- 3 Wymień bohaterów wojen toczonych przez Rzeczpospolitą w XVII stuleciu.
- 4 Znajdź w internecie informacje o dziełach literackich, filmowych lub malarskich, które nawiązują do obrony Jasnej Góry i odsieczy wiedeńskiej. Napisz krótką notatkę na temat jednego z nich.

5.5 Upadek Rzeczypospolitej

Podejmij temat

Podyskutujcie, czym powinno charakteryzować się silne państwo.

Sytuacja Polski w XVIII wieku

Silna gospodarka i pełny skarb, liczna armia i stabilna władza – to niektóre cechy silnego państwa. Sytuacja Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku wyglądała jednak inaczej. Kraj był wyczerpany wojnami. Skarb świecił pustkami. Nieliczna armia nie była w stanie bronić granic. Król miał słabą władzę. O wpływy w państwie walczyły bogate rody szlacheckie, dla których prywatne interesy liczyły się bardziej niż dobro ojczyzny.

Słabość Polski była na rękę sąsiadom. Rosja, Austria i Prusy dążyły do utrzymania chaosu w naszym kraju. W Polsce stacjonowała rosyjska armia. Silną pozycję miał rosyjski **ambasador**, który udaremniał wszelkie próby reform. Wbrew tym przeciwnościom król Stanisław August Poniatowski i patriotyczna część szlachty próbowali naprawić państwo. Najważniejszą taką próbą było uchwalenie **Konstytucji 3 maja w 1791 roku**. Na mocy ustawy usprawniono sposób funkcjonowania władz, wzmocniono pozycję króla i ograniczono wpływy bogatej szlachty na rządy. Konstytucja obowiązywała jednak zaledwie rok. W 1792 roku została obalona przez część szlachty wspieraną przez Rosję.

Rozbiory Polski

Mocarstwa ościennie wykorzystały trudną sytuację Rzeczypospolitej do odebrania jej ziem. W **1772 roku** Rosja, Austria i Prusy dokonały I rozbioru Polski. W jego trakcie zagarnęły część obszarów naszego państwa. W **1793 roku** nastąpił II rozbiór Polski – z udziałem Rosji i Prus. Rzeczpospolita była zbyt słaba, by przeciwstawić się **zaborcom**. W 1793 roku jej terytorium było trzykrotnie mniejsze niż w 1772 roku.

Ambasador – najwyższy rangą przedstawiciel dyplomatyczny, reprezentujący jakieś państwo wobec władz innego państwa.

Marszałek sejmu Stanisław Małachowski z tekstem konstytucji (fragment obrazu Jana Matejki)

Zaborca – tu: państwo, które zagarnęło cudze terytorium.

Michał Stachowicz, *Przysięga Kościuszki na Rynku Krakowskim*, (fragment obrazu z XIX wieku)

Tadeusz Kościuszko na czele powstania

Po II rozbiorze Polski część szlachty doszła do przekonania, że tylko zbrojnie można zrzucić obcą dominację. Rozpoczęto przygotowania do powstania. Na jego czele stanął **Tadeusz Kościuszko**. Ten patriota i utalentowany dowódca budził duży szacunek wśród rodaków. Kościuszko odebrał staranne wykształcenie wojskowe i wstąpił się w walkach o niepodległość Stanów Zjednoczonych w latach 1776–1783. Za zasługi otrzymał obywatelstwo tego kraju i dożywotnią pensję. Porzucił jednak dostatnie życie w Ameryce i wrócił do ojczyzny. W 1792 roku walczył w wojnie z Rosją w obronie Konstytucji 3 maja. Wykazał się wówczas talentami wojskowymi i inżynierskimi.

Dnia **24 marca 1794 roku** Kościuszko złożył uroczystą przysięgę na krakowskim rynku: *Ja, Tadeusz Kościuszko, przysięgam w obliczu Boga całemu Narodowi Polskiemu, iż powierzonej mi władzy na niczyj prywatny ucisk nie użyję, lecz jedynie jej dla obrony całości granic, odzyskania samowładności Narodu i ugruntowania powszechnej wolności używać będę. Tak mi Panie Boże dopomóż i niewinna Męka Syna Jęgo.* Tak rozpoczął się pierwszy akt powstania nazwanego **insurekcją kościuszkowską**.

Bitwa pod Racławicami została uwieczniona na obrazie *Panorama Racławicka* z 1893 roku. Obraz stworzyło kilku artystów pod kierunkiem Jana Styki i Wojciecha Kossaka. Malarze przedstawili na nim natarcie polskiej piechoty i kosynierów na wojska rosyjskie, dowodzone przez generała Aleksandra Tormasowa. Najważniejszą scenę stanowi szturm chłopskich powstańców. Wśród atakujących jest Wojciech Bartos, który z poświęceniem zdobył rosyjską armatę. Za swój bohaterski wyczyn Bartos otrzymał nazwisko Głowacki i ziemię w dziedziczne posiadanie. Kilka dni po bitwie Głowacki został ranny w bitwie pod Szczekocinami. Zmarł na skutek odniesionych obrażeń.

Zwycięstwo pod Racławicami

Po złożeniu przysięgi na krakowskim rynku Tadeusz Kościuszko wyruszył w kierunku Warszawy. Pod swoją komendą miał kilkutysięczną armię. Stopniowo dołączały do niej kolejne oddziały. Niedaleko Krakowa Rosjanie usiłowali zastąpić drogę Polakom. Dnia 4 kwietnia 1794 roku wywiązała się bitwa pod **Racławicami**. Polacy zwyciężyli w niej część wojsk rosyjskich. Sukces został odniesiony w dużej mierze dzięki poświęceniu **kosynierów**.

Wiadomość o zwycięstwie szybko rozeszła się po kraju, a Polacy uwierzyli, że wygrana jest możliwa. Do powstania lokalnie przyłączała się szlachta. Na ulice **Warszawy** wystąpili mieszkańcy miasta. Wraz z żołnierzami wyparli ze stolicy rosyjski garnizon. W walkach zasłużyli się szewc Jan Kiliński i prezydent miasta Ignacy Zakrzewski. Powstańcy litewscy pod wodzą Jakuba Jasińskiego wyzwolili **Wilno**. Powstanie wybuchło także w **Wielkopolsce** w zaborze pruskim.

Udział w powstaniu ochotników z różnych grup społecznych – chłopstwa, mieszczaństwa i szlachty – sprawił, że insurekcja kościuszkowska jest uznawana za nasze **pierwsze powstanie narodowe**.

Chorągiew kosynierów z 1794 roku. Widoczne na niej hasło podkreśla rolę chłopów: w czasie pokoju ciężką pracą na roli zapewniają chleb, a w czasie wojny – bronią ojczyzny.

Kosynierzy – chłopci uzbrojeni w kosi postawione na sztorc, czyli do góry.

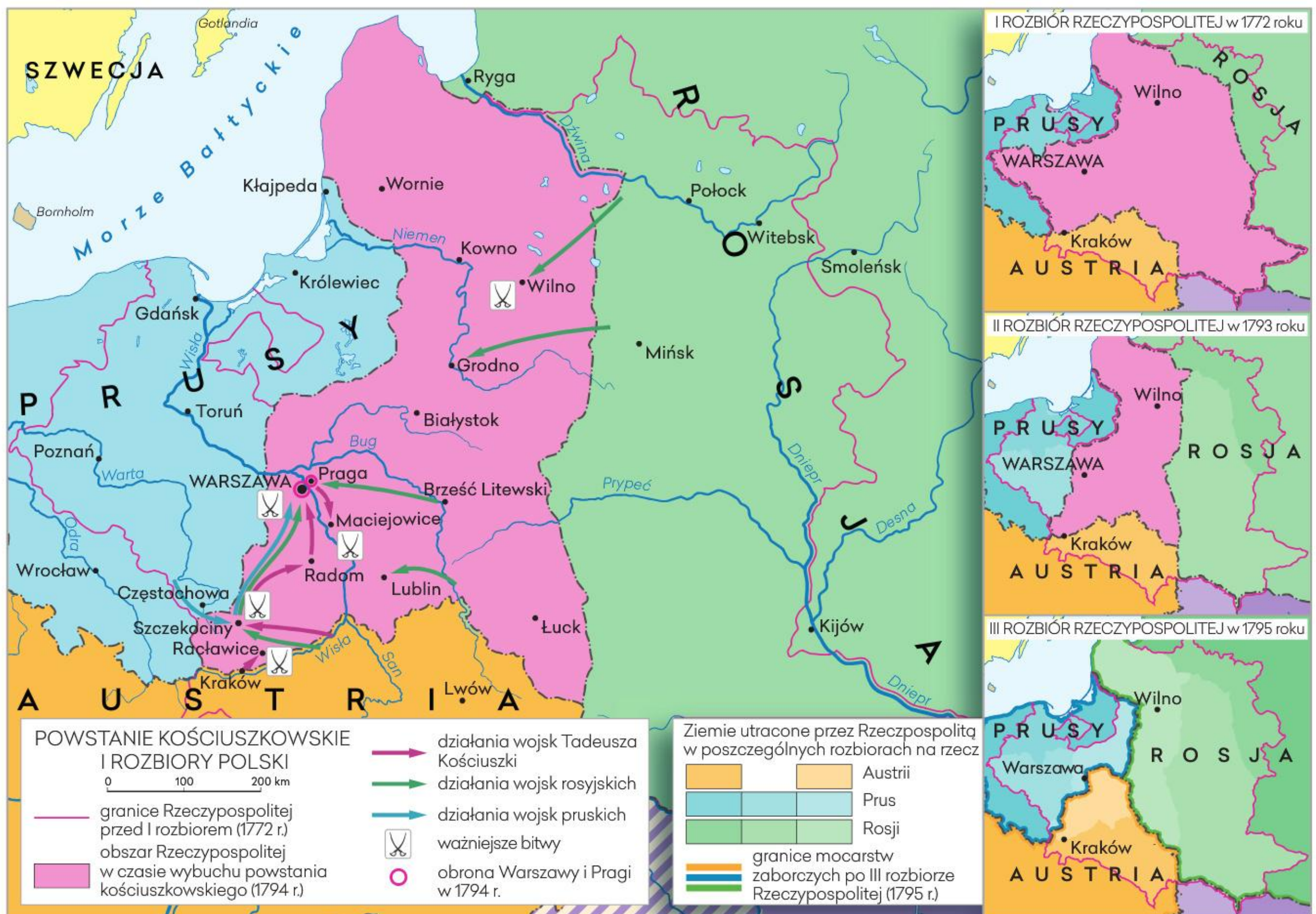
- 1 Oddział kosynierów atakuje rosyjskich artylerzystów.
- 2 Wojciech Bartos zatyka czapką krakuską otwór zapłonowy armaty, uniemożliwiając rosyjskiemu żołnierzowi oddanie strzału.
- 3 Tadeusz Kościuszko – dowódca powstania – wskazuje chłopom kierunek natarcia. Naczelnik został ukazany w sukmanie, czyli długim okryciu noszonym dawniej przez chłopów. W rzeczywistości naczelnik włożył sukmanę po bitwie. Uczynił to dla podkreślenia zasług kosynierów.

Upadek państwa polskiego

Mimo zwycięstwa pod Racławicami siły powstańcze okazały się zbyt słabe, by pokonać wojska rosyjskie. Rosjan dodatkowo wsparła armia pruska. W październiku 1794 roku Polacy ponieśli klęskę pod Maciejowicami, a Tadeusz Kościuszko dostał się do niewoli. Na początku listopada 1794 roku wojska rosyjskie zdobyły Pragę – prawobrzeżną część Warszawy – a następnie zajęły stolicę. Klęska powstania oznaczała upadek Rzeczypospolitej. W **1795 roku** zaborcy dokonali III rozbioru Polski, dzieląc między siebie resztę jej terytorium.

Trzeci rozbiór oznaczał ostateczny upadek Rzeczypospolitej, ale nie był końcem istnienia narodu. Polacy nadal tworzyli wspólnotę, choć w końcu XVIII stulecia nasz naród znalazł się w granicach trzech obcych mocarstw – w niewoli.

1. Pokaż obszary Rzeczypospolitej zagarnięte przez Austrię, Rosję i Prusy.
2. Wskaż miejsca ważniejszych bitew w czasie powstania kościuszkowskiego.

W skrócie

- W 1794 roku wybuchła insurekcja kościuszkowska. Na jej czele stanął doświadczony żołnierz Tadeusz Kościuszko. Powstanie zakończyło się ostatecznie klęską Polaków.
- Jedną z najważniejszych bitew powstania kościuszkowskiego rozegrała się pod Racławicami niedaleko Krakowa. Zasłużyli się w niej kosynierzy z Wojciechem Bartosem na czele.
- Po klęsce insurekcji kościuszkowskiej Rosja, Austria i Prusy dokonały III rozbioru Polski w 1795 roku. Zaborcy zajęli i podzielili między siebie wszystkie ziemie Rzeczypospolitej.
- Skutkiem III rozbioru było wymazanie Rzeczypospolitej z mapy Europy. Polacy dostali się pod panowanie obcych państw: Rosji, Austrii i Prus.

Czy już umiesz?

- 1 Wymień dwie przyczyny słabości Rzeczypospolitej w XVIII wieku.
- 2 Przedstaw w kilku punktach najważniejsze wydarzenia z czasów insurekcji kościuszkowskiej.
- 3 Powiedz, co upadek Rzeczypospolitej oznaczał dla Polaków.
- 4 Wejdź na stronę Muzeum Narodowego we Wrocławiu i wybierz się na wirtualny spacer, aby obejrzeć *Panoramę Racławicką*. Czy taki sposób opowiadania o wydarzeniach z przeszłości jest według ciebie interesujący? Uzasadnij odpowiedź.
- 5 Powiedz, jaką rolę w historii Polski odegrał Tadeusz Kościuszko. Czy słusznie został on uznany za polskiego bohatera narodowego?
- 6 Opisz zasługi Tadeusza Kościuszki w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Skorzystaj z encyklopedii lub internetu.
- 7 Zredagujcie miniprzewodnik geograficzny, w którym opiszecie miejsca i zabytki związane z Tadeuszem Kościuszką.
 - Poszukajcie w grupach informacji na temat sposobów upamiętnienia tej postaci w kraju i za granicą.
 - Niech każda grupa przygotuje jedną stronę przewodnika. Powinien się na niej znaleźć krótki opis miejsca lub zabytku oraz jego ilustracja.
 - Ułóżcie strony waszego przewodnika chronologicznie, tak aby tworzyły logiczną całość (np. w segregatorze). Wskażcie na mapie Polski i świata zaprezentowane miejsca.

Panorama Racławicka we Wrocławiu

Obraz *Panorama Racławicka* jest dziś jedną z największych atrakcji Wrocławia. To malowidło olbrzymich rozmiarów możemy oglądać w specjalnie wybudowanej rotundzie, czyli okrągłej budowli. Dzięki zastosowaniu rozmaitych zabiegów malarskich oraz technicznych zwiedzający mogą się przenieść w wyobraźni na pole bitwy.

W

wiekach XV i XVI Warszawa przekształciła się z niewielkiego miasta w ważny ośrodek gospodarczy i polityczny. W 1596 roku król Zygmunt III Waza przeniósł tu swoją siedzibę. Miasto pręźnie się rozwijało. Osiedlali się w nim nowi mieszkańcy, wznoszono domy i brukowano ulice. Wokół Warszawy swoje rezydencje budowali najbogatsi szlachcice, którzy przybywali na organizowane w tym mieście sejmy, czyli zgromadzenia decydujące o najważniejszych sprawach państwa. Wielkie zasługi dla rozwoju stolicy położył ostatni król Polski Stanisław August Poniatowski. Uczynił on z Warszawy ważny ośrodek naukowy i kulturalny. W mieście powstały dzięki niemu pierwsza biblioteka publiczna, szkoła dla szlachty i otwarty dla szerokiej publiczności Teatr Narodowy. Na dworze władcy działało wielu wspaniałych artystów, wśród nich wenecki malarz Bernardo Bellotto, znany jako Canaletto [czyt. kanaletto]. Na jednym z wielu obrazów Warszawy artysta uwiecznił panoramę miasta od strony Pragi.

Kościół pw. Świętego Krzyża

Pałac Kazimierzowski

5

8

Informacje o obrazie

Bernardo Bellotto, *Widok Warszawy od strony Pragi*,
1770 rok, olej na płótnie, wymiary: 172,5 cm × 261 cm.
Miejsce przechowywania: Zamek Królewski w Warszawie

Legenda

- 1 Nad Wisłą rozpościera się malownicza panorama Warszawy. Widać Zamek Królewski – monarszą siedzibę, przepiękne kościoły i kamienice.
- 2 U podnóżu zamku znajdują się mieszkania pracowników dworu.
- 3 Tuż nad Wisłą widać młyny, spichlerze oraz domy handlarzy i robotników portowych.
- 4 Po rzece pływają rozmaite statki, m.in. szkuty, którymi flisacy spławiają zboże. Dawniej Wisła pełniła funkcję ważnego szlaku handlowego.
- 5 Na Pradze – będącej wówczas osobnym miastem – dominują niskie drewniane domy. Mieszkają w nich handlarze i rzemieślnicy.
- 6 Do brzegu zbliża się łódź ze Stanisławem Augustem na pokładzie. Na łodzi widać czerwono-zielono-białe chorągwie. Ich kolorystyka nawiązuje do herbu monarchii.
- 7 Forys ogłasza przybycie władcy trąbką. Na króla i jego towarzyszy czekają dwa powozy. Za nimi znajdują się żołnierze, którzy będą strzegli bezpieczeństwa władcy.
- 8 U dołu dzieła widać grupę postaci. Przy sztaludze siedzi syn Canaletta – Lorenzo [czyt. lorenzo], który pomagał ojcu w tworzeniu dzieł. Obok niego widoczny jest sam malarz. Towarzyszy im adiutant króla. W rzeczywistości artysta malował obrazy w swojej pracowni na Zamku Królewskim. W plenerze rysował szkice.

Stanisław August Poniatowski – król Polski w latach 1764–1795 – portret autorstwa nadwornego malarza władcy, Marcella Bacciarellego

1

Kolegiata pw. Świętego Jana Chrzciciela

Zamek Królewski

Stare Miasto

2

3

4

6

7

- Czego o życiu mieszkańców XVIII-wiecznej Warszawy dowiadujemy się z dzieła Canaletta?

Podsumowanie działu 5

1 Przyporządkuj podane fakty z historii do odpowiednich kolumn w tabeli.

potop szwedzki obrona Jasnej Góry rozbiory Polski budowa Zamościa rozkwit gospodarczy państwa insurekcja kościuszkowska		
Złoty wiek Polski – XVI stulecie	Stulecie wojen – wiek XVII	Czas upadku – wiek XVIII

2 Przeczytaj poniższe opisy i powiedz, kogo dotyczą. Krótko scharakteryzuj każdą postać. Czym zasłynęła? Dlaczego jest ważna dla naszej przeszłości?

a)

Imię tego męża należy do świata, lecz jego cnoty są całej ludzkości własnością.
Ameryka mieści go w rzędzie najpierwszych swych obrońców, Polska opłakuje w nim wiernego syna ojczyzny, ofiarę wolności swojej [...]

Źródło: Karol Falkenstein, [...] to jest biografia tego bohatera, Wrocław 1831

b)

Rzecz wątpliwa, czy królowa przybywając do kraju, cokolwiek umiała po polsku, ale to pewne, że ten język wkrótce sobie przyswoiła [nauczyła się go], że wiele ksiąg pobożnych tłumaczyć kazała [...]. Ręką jej szyte ozdoby do kościołów, liczne dla nich ofiary dowodzą pobożności wielkiej.

Źródło: J.I. Kraszewski, Wizerunki książąt i królów polskich, Warszawa 1888

c)

Pan Kanclerz jest to mąż roztropny, rozważny i bardzo biegły, z wielką mówi uwagą [...]. Zwykle z cudzoziemcami rozmawia po łacinie, lubo z łatwością tłumaczy się w pięciu lub sześciu językach [...]. Powaga i nadzwyczajna władza kanclerza stąd pochodzi, iż prócz dostojności kanclerza wielkiego, sprawuje razem urząd hetmana.

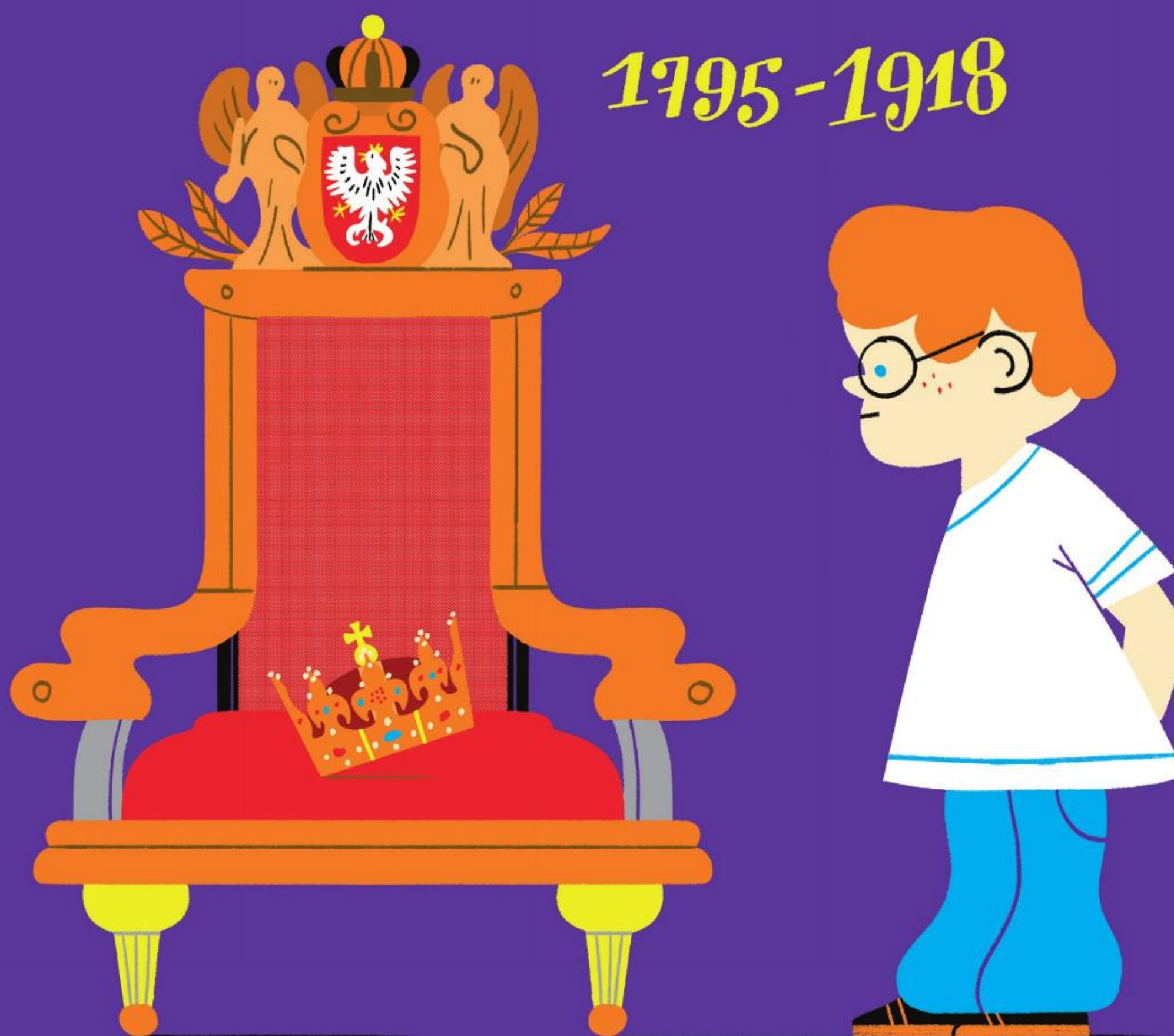
Źródło: Wiek XVI–XVIII w źródłach..., red. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1999

3 Ułóż krzyżówkę, której rozwiązaniem będzie hasło: Złoty wiek. Krzyżówka powinna być związana z tematyką działu.

6. Wiek niewoli

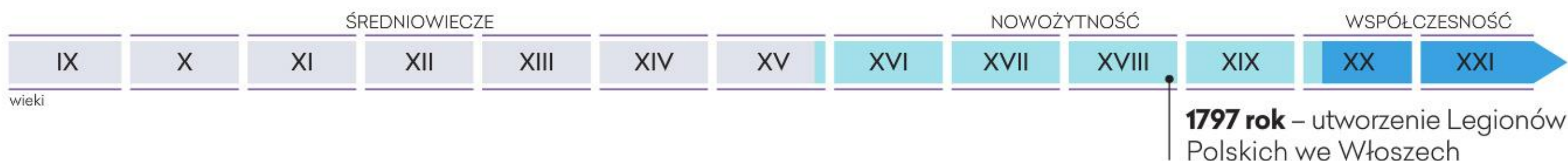
- Jakie próby odzyskania niepodległości podejmowali Polacy?
- Kim był generał Jan Henryk Dąbrowski – bohater polskiego hymnu?
- W jakich okolicznościach Polacy utworzyli podziemne państwo powstańcze?
- Jaki wkład do światowej nauki wniosła Maria Skłodowska-Curie?

Tego się dowiesz!

Jak rozumiesz symboliczną scenę ukazaną na ilustracji? Zwróć uwagę na widoczne daty.

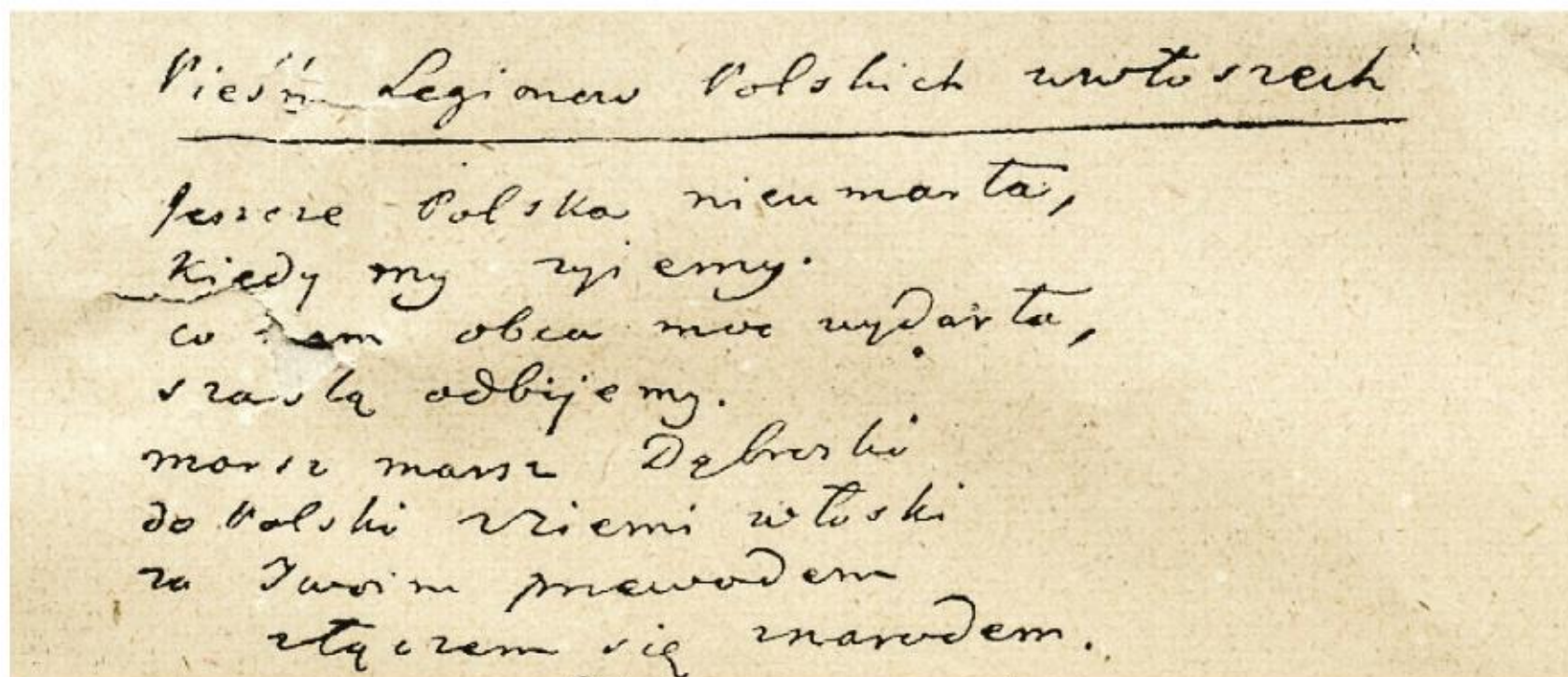
6.1 Szlakiem Legionów Polskich we Włoszech

Podejmij temat

Obejrzyj fragment rękopisu pierwszej zwrotki i refrenu *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech*. Następnie przeczytaj pierwszą zwrotkę utworu. Co autor tekstu – Józef Wybicki – chciał przekazać Polakom? Weź pod uwagę fakt, że poeta napisał ten utwór w 1797 roku, a więc dwa lata po III rozbiorze Rzeczypospolitej.

Pieśń Legionów Polskich we Włoszech

Jeszcze Polska nie umarła,
kiedy my żyjemy.
Co nam obca moc wydarta,
szablą odbijemy.

marsz, marsz Dąbrowski
do Polski z ziemi włoski
za Twoim przewodem
złączem się z narodem.

(pisownia oryginalna)

Józef Wybicki – działacz polityczny, pisarz i publicysta, autor słów polskiego hymnu

O wolność

Jeszcze Polska nie umarła, kiedy my żyjemy – brzmiały dwa pierwsze wersy *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech* (taki tytuł nosił pierwotnie nasz hymn). Wybicki napisał te słowa w trudnym momencie naszej historii – dwa lata po upadku Rzeczypospolitej. Dla wielu Polaków utrata państwa była wielkim nieszczęściem. Część uważała, że to koniec Polski. Wybicki nie zgadzał się z tym. Twierdził, że Polska wcale nie umarła, ponieważ Polacy wciąż istnieją jako naród. Mówią w ojczystym języku, pielęgnują pamięć o wspólnej historii i kultywują rodzime obyczaje. Jednocześnie są gotowi do walki o ziemię, które zostały im zabrane siłą. W czasach niewoli pierwsza zwrotka *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech* miała wyjątkową wymowę – budziła nadzieję, że Polska odzyska niepodległość.

Utworzenie Legionów Polskich

Józef Wybicki pisał swój utwór z myślą o żołnierzach Legionów Polskich we Włoszech. W jakich okolicznościach powstały te oddziały i dlaczego we Włoszech? Po rozbiorach wielu polskich polityków opuściło kraj. Za granicą mogli oni swobodnie dyskutować o dalszych losach Polski. Część działaczy uważała, że należy stworzyć oddziały, które staną się podstawą przyszłej armii polskiej. W Polsce było to niemożliwe; brano więc pod uwagę inny kraj. Naturalnym sprzymierzeńcem Polaków była **Francja**. U schyłku XVIII wieku ten kraj z powodzeniem prowadził wojnę z zaborcami Polski. Od 1796 roku wojska francuskie pod dowództwem generała Napoleona Bonaparte odnosiły błyskotliwe sukcesy w walkach z Austriakami na terenie Włoch. Tam, za zgodą Napoleona, utworzono **Legiony Polskie**. Stało się to w **styczniu 1797 roku**. Dowódcą Legionów został świetny organizator i dowódca – **generał Jan Henryk Dąbrowski**.

Przez kolejne miesiące Dąbrowski nie szczędził wysiłków, by do Legionów wstąpiło jak najwięcej polskich ochotników. Ostatecznie zgromadził pod bronią osiem tysięcy żołnierzy. Legioniści mieli się bić na obcej ziemi w służbie innego mocarstwa. Wiele z nich nie umiało czytać ani pisać. Dąbrowski i jego podwładni zadbali o gruntowną edukację żołnierzy i wychowanie ich w duchu patriotycznym. Wszystko po to, by legioniści świadomie i z przekonaniem wypełniali swój obowiązek wobec ojczyzny.

Elementami podkreślającymi narodowy charakter Legionów były mundur i rogatywka – tradycyjna polska czapka z kwadratowym denkiem. Na znak sojuszu z Francją przypinano do niej kokardę francuską.

Odezwa¹ generała Dąbrowskiego do Polaków

Do współobywateli! Wierny ojczyźnie mojej do ostatniego momentu walczyłem za jej wolność pod nieśmiertelnym Kościuszką. Upadła ona pod przemocą [...]. Polacy, nadzieja powstaje! Francja zwycięża, ona się bije za sprawę narodów, starajmy się osłabić jej nieprzyjaciół. [...] Przybywajcie, koledzy, rzucajcie broń, którą was nosić przymuszono, bijmy się za sprawę wspólną wszystkich narodów, za wolność, pod walecznym Bonaparte, zwycięzcą Włoch! Triumfy Rzeczypospolitej Francuskiej są naszą jedyną nadzieją; za jej pomocą i jej aliantów² może zobaczymy jeszcze domy nasze, któreśmy z rozrzewnieniem³ porzucili.

Źródło: Teksty źródłowe do nauki historii w szkole, nr 26, oprac. J. Willaume, Warszawa 1960

¹ Odezwa – apel do społeczeństwa.

² Alianci – sojusznicy, sprzymierzeńcy.

³ Z rozrzewnieniem – ze smutkiem.

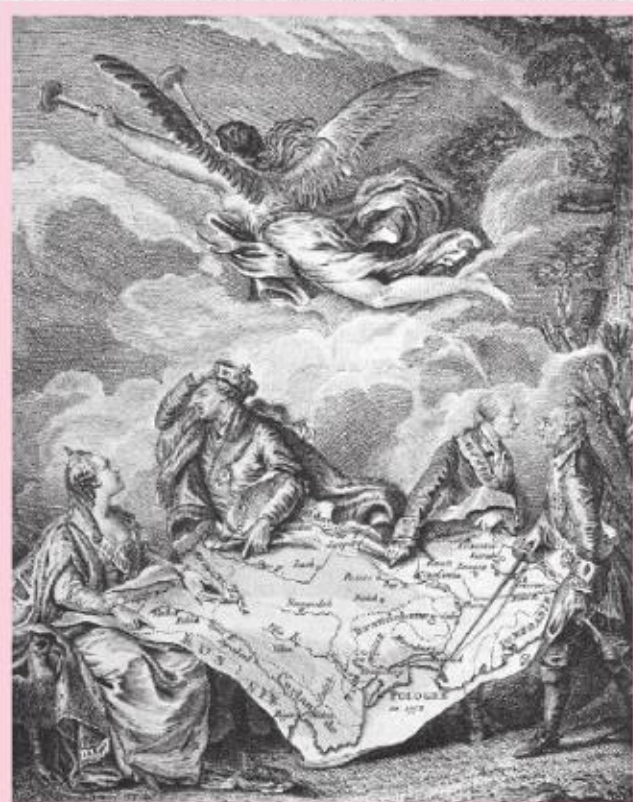
W jakim celu generał wydał odezwę? Kto był jej adresatem?

Historia zapisana w hymnie

Słowa naszego hymnu narodowego nawiązują do sytuacji Polaków pod koniec XVIII wieku i wyrażają wiarę, że Polska odzyska niepodległość.

*Jeszcze Polska nie zginęła,
Kiedy my żyjemy.
Co nam obca przemoc wzięta,
Szablą odbierzemy.*

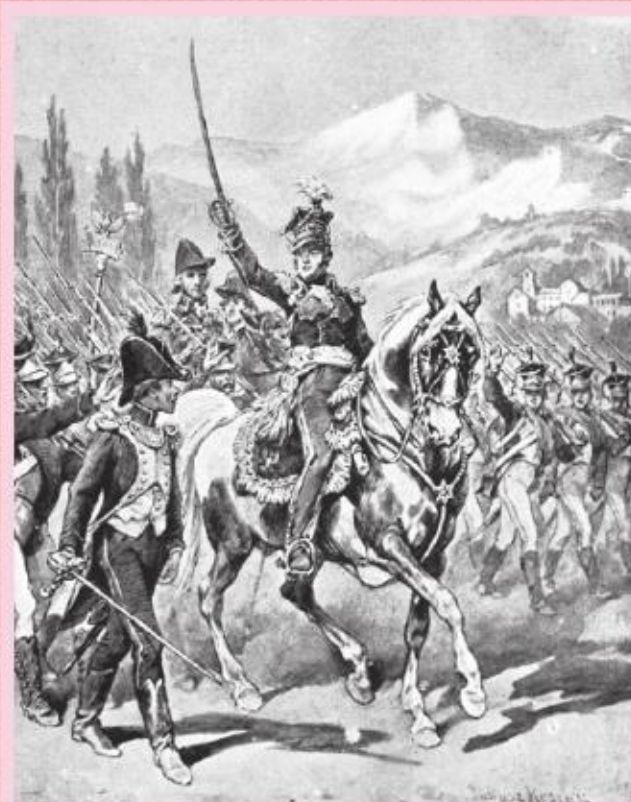
Autor słów podkreśla, że mimo utraty państwa naród polski istnieje nadal i wkrótce odbierze ziemie zagarnięte w rozbiorach przez Rosję, Austrię i Prusy.

Symboliczne przedstawienie
I rozbioru Polski
(rycina z XVIII wieku)

*Marsz, marsz Dąbrowski,
Z ziemi włoskiej do Polski.
Za twoim przewodem¹
Złączym się z narodem.*

Wyzwolicielem Polaków będzie generał Jan Henryk Dąbrowski. Pomaszeruje on na czele Legionów z Włoch na ziemie dawnej Rzeczypospolitej i pokona zaborców.

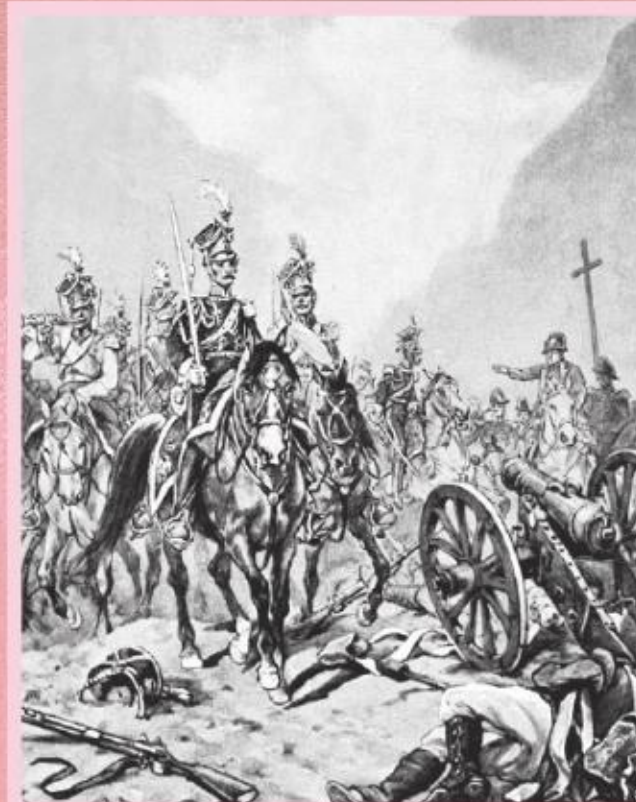
Jan Henryk Dąbrowski

*Przejdziem Wisłę,
Przejdziem Wartę,
Będziem Polakami.
Dał nam przykład Bonaparte,
Jak zwyciężać mamy.*

Ref.

Marsz, marsz Dąbrowski...

Legiony Polskie wkroczą na ziemie polskie i je wyzwolą. Będą się wzorować na wodzu Francuzów, Napoleonie Bonaparte, który wiele razy gromił w bitwach wojska zaborców.

Żołnierze Legionów Polskich

Źródło: Ustawa o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych z 31 stycznia 1980 roku, w: Dz. U. 2005 nr 235 poz. 2000; ilustracje do refrenu oraz zwrotek 2, 3 i 4 są autorstwa Juliusza Kossaka i pochodzą z książki *Pieśń Legionów*, opr. L. Finkel, Lwów 1910

¹ Przewód – przewodnictwo, dowództwo.

² Jenó – tylko.

³ Pono – podobno.

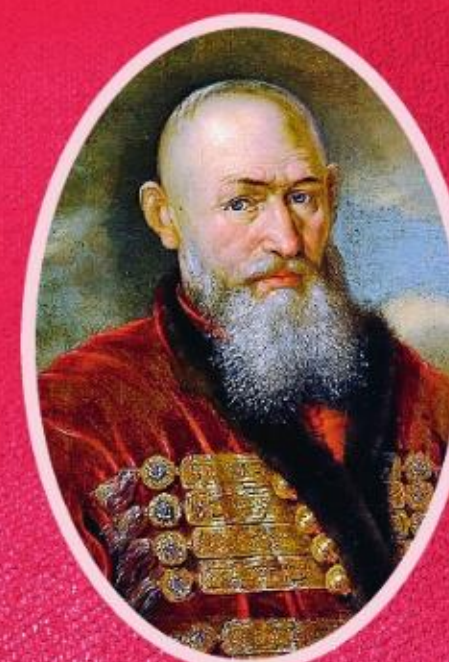
Bohaterowie polskiego hymnu

Generał Jan Henryk Dąbrowski
– twórca Legionów Polskich

Napoleon Bonaparte
– wybitny generał, dowódca
wojsk francuskich
we Włoszech

Stefan Czarniecki
– bohater z czasów
potopu szwedzkiego

*Jak Czarniecki do Poznania
Po szwedzkim zaborze,
Dla ojczyzny ratowania
Wrócim się przez morze.*

Ref.

Marsz, marsz Dąbrowski...

Autor wspomina bohaterskie czyny
hetmana Stefana Czarnieckiego
i stawia go żołnierzom Legionów
Polskich za wzór patriotyzmu
i poświęcenia dla ojczyzny.

Stefan Czarniecki

*Już tam ojciec do swej Basi
Mówi zapłakany –
Słuchaj jeno², pono³ nasi
Biją w tarabany.*

Ref.

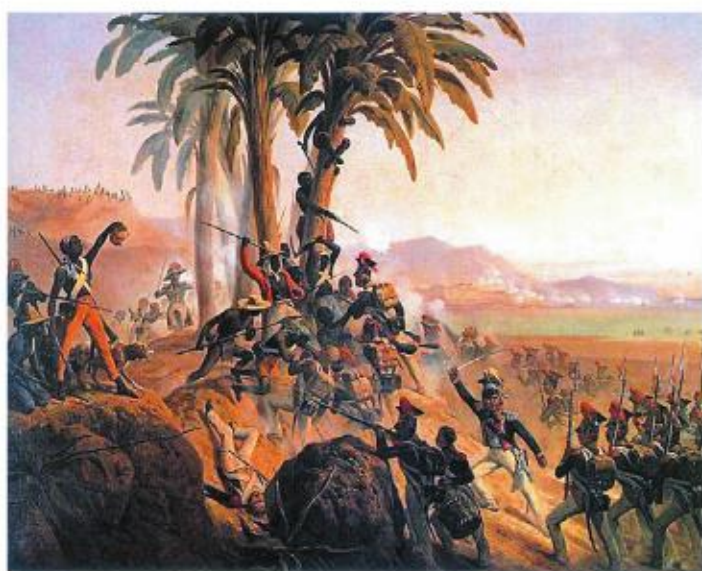
Marsz, marsz Dąbrowski...

Przybycie legionistów na ziemię
polskie oznajmiał tarabany –
wojskowe bębny. Na widok
oddziałów Dąbrowskiego Polacy
będą płakać ze wzruszenia.

Scena opisana w czwartej
strofie hymnu

1. Wyjaśnij, do jakich wydarzeń z historii Polski nawiązał w hymnie Józef Wybicki.
2. Jakie postacie zostały wymienione w tekście *Mazurka Dąbrowskiego*? Dlaczego autor przywołał nazwiska właśnie tych osób?

Walki Legionów na San Domingo – obraz Januarego Suchodolskiego żyjącego na przełomie wieków XVIII i XIX

Muzeum Hymnu Narodowego w Będominie

Pamiątki związane z polskim hymnem narodowym można obejrzeć w Będominie na Pomorzu. W domu rodzinnym Józefa Wybickiego utworzono Muzeum Hymnu Narodowego. Jest to pierwsza (i do niedawna jedyna) tego typu placówka na świecie.

Koniec Legionów Polskich

Legioniści bili się dzielnie u boku Francuzów, ale nie było im dane wkroczyć na ziemie polskie, tak jak to opisał Józef Wybicki. W 1801 roku Francja zawarła pokój z Austrią i Rosją, a Legiony Polskie zostały wysłane przez Francuzów na daleką wyspę **San Domingo** na Oceanie Atlantyckim. Musiały tam zdławić powstanie, które wybuchło przeciw francuskiej władzy. Większość legionistów zginęła w walkach i na skutek chorób, tylko nieliczni wrócili do Europy. Kres istnienia Legionów był dramatyczny, ale ich utworzenie miało ogromne znaczenie – Polacy udowodnili, że nie porzucili myśli o wolności i są gotowi ponieść każdą ofiarę, aby odzyskać własne państwo.

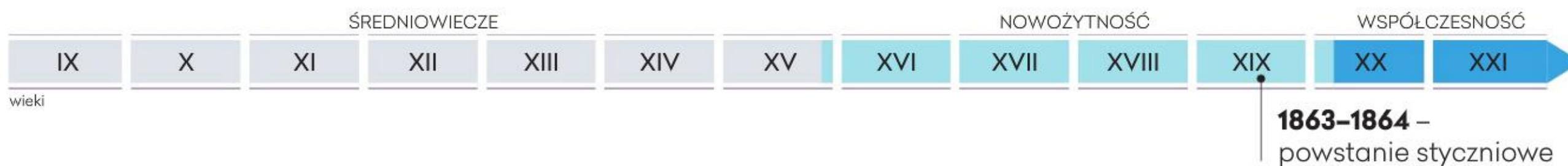
W skrócie

- W 1797 roku we Włoszech utworzono Legiony Polskie. Walczyły one z zaborcami u boku armii francuskiej. Twórcą Legionów Polskich we Włoszech był generał Jan Henryk Dąbrowski.
- Słowa *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech* nawiązują do walk staczanych przez Legiony Dąbrowskiego o niepodległość Polski.

Czy już umiesz?

- 1 Wyjaśnij, dlaczego Legiony Polskie powstały u boku Francji. Jaki był cel ich utworzenia?
- 2 Czy postawę generała Jana Henryka Dąbrowskiego możemy uznać za patriotyczną? Uzasadnij odpowiedź.
- 3 Wciel się w rolę Jana Henryka Dąbrowskiego. Napisz przemówienie, w którym zachęcisz Polaków do wstępowania w szeregi Legionów Polskich.
- 4 Ułóżcie krzyżówkę, której rozwiązaniem będzie hasło podane przez nauczyciela.
 - Podzielcie się na kilka zespołów. Nauczyciel każdej grupie podaje hasło, które będzie rozwiązaniem jej krzyżówki. Zespoły znają tylko swoje hasła.
 - Uczniowie opracowują pytania związane z tematem lekcji i rysują krzyżówkę.
 - Po ukończeniu zadania uczniowie zamieniają się zadaniami i je rozwiązują. Wygrywa grupa, która najszybciej rozwiąże krzyżówkę i odczyta hasło.

6.2 Powstańcze państwo

Podejmij temat

- Przypomnij datę III rozbioru Polski. Jaki był jego skutek?

Wiek powstań

W XIX wieku Polacy podjęli kilka prób odzyskania niepodległości. Największą z nich było powstanie listopadowe. Wybuchło ono w 1830 roku w **zaborze rosyjskim**. Zryw został stłumiony przez Rosjan, którzy narzucili Polakom surowe rządy. Mijały lata. Kolejni carowie, czyli władcy Rosji, przemocą utrzymywali swoje panowanie na ziemiach polskich. Ich polityka wzmagiała opór Polaków. Na przykład młodzi ludzie zakładali konspiracyjne (czyli tajne) organizacje, przygotowując się do walki o wolność. Rosja uważała ruch spiskowy za zagrożenie i dążyła do zniszczenia go. W tym celu władze zarządziły **brankę**. Organizacjom spiskowym groziło rozbięcie. Aby do tego nie dopuścić, w nocy z **22 na 23 stycznia 1863 roku** konspiracyjni przywódcy wezwali Polaków do walki i utworzyli rząd (z czasem przekształcił się on w Rząd Narodowy). Tysiące młodych ludzi ukryło się w lasach i sformowało oddziały. Rozpoczęło się **powstanie styczniowe**.

Zabór rosyjski – obszar dawnej Rzeczypospolitej, znajdujący się pod panowaniem Rosji od końca XVIII wieku do początku XX stulecia. Obejmował największą część Rzeczypospolitej, w tym Warszawę (od 1815 roku).

Branka – przymusowy pobór młodych mężczyzn do wojska; w tym przypadku: rosyjskiego.

Powstańcy w większości nie mieli doświadczenia wojskowego ani nawet broni palnej. Z tego powodu wzorem kosynierów spod Racławic często używali kos. Scenę przygotowywania tego typu uzbrojenia w kuźni kowalskiej ukazał XIX-wieczny artysta Artur Grottger.

Romuald Traugutt – bohaterski dyktator powstania. Jego losy potoczyły się tragicznie. Po aresztowaniu Rosjanie więzili go w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Okrutnymi metodami próbowali wydobyć z niego informacje na temat współpracowników. Jednak Traugutt nikogo nie wydał. Zginął powieszony na stokach Cytadeli Warszawskiej.

Dyktator – tu: wódz mający nieograniczoną władzę cywilną i wojskową.

Walka partyzancka

Armia rosyjska była liczna i dobrze uzbrojona. Powstańcy rozumieli, że nie mają szans na zwycięstwo w otwartym polu. Dlatego skupiali się na atakowaniu z zaskoczenia mniejszych oddziałów wroga. Walkę prowadzili głównie w lasach. Mogli się w nich bowiem łatwo ukryć. Podczas kilkunastu miesięcy walk Polacy stoczyli ponad 1200 małych bitew i potyczek. Mimo drobnych sukcesów nie zdołali jednak opasać żadnego większego miasta czy obszaru.

Upadek powstania styczniowego

Jesienią 1863 roku powstanie styczniowe chyliło się ku upadkowi. Zbliżała się zima, entuzjazm walczących osłabł. Wtedy na czele powstania stanął dawny carski oficer **Romuald Traugutt**. Ogłosił się on **dyktatorem** powstania. Traugutt pomógł przetrwać powstańczy kryzys. Usprawnił funkcjonowanie władz. Wprowadził też szereg zmian w armii. Pozwoliły one skuteczniej zorganizować opór. Działania te okazały się spóźnione. W 1864 roku Polacy ponosili coraz dotkliwsze klęski, brakowało im broni i żywności. Wojska rosyjskie bezwzględnie tłumili powstańczy opór i surowo karały ludność, która sprzyjała walczącym. Palono całe wsie, schwytanych karano śmiercią. Rozbite oddziały powstańcze szukały schronienia w lasach, po czym ulegały rozproszeniu. **Wiosną 1864 roku** Traugutt został aresztowany przez Rosjan. W tym okresie powstanie już dogorywało, choć ostatnie oddziały broniły się do 1865 roku.

Powstańcy na obrazie XIX-wiecznego malarza Maksymiliana Gierymskiego. Artysta ukazał na nim przypadkowe spotkanie powstańczego patrolu z chłopem na wiejskiej drodze.

Skutki powstania

Po upadku powstania Rosjanie nasilili **represje** wobec Polaków. Powstańców skazywano na śmierć lub zsyłano na **Syberię** – daleką krainę na wschodzie Rosji. Wiele z naszych rodaków zmuszono tam do ciężkiej pracy, np. przy wyrębie lasów.

Tymczasem w zaborze rosyjskim władze carskie rozpoczęły intensywną **rusyfikację**. W urzędach i szkołach wprowadzono język rosyjski, uczniom zabroniono nawet posiadania polskich książek. Wszelkie przejawy nieposłuszeństwa surowo karano.

Powstanie styczniowe nie przyniosło Polakom upragnionej wolności. Długo jeszcze trwała narodowa debata na jego temat. Dyskutowano, czy powstanie powinno wybuchnąć i czy miało jakiekolwiek szanse powodzenia. Niezależnie od tego powstańcy – a byli nimi wyłącznie ochotnicy – udowodnili, że wolność nie ma ceny. Ich niezłomna postawa stała się wzorem patriotyzmu dla następnych pokoleń.

Represje – prześladowania i kary stosowane przez władze jako forma odwetu lub nacisku.

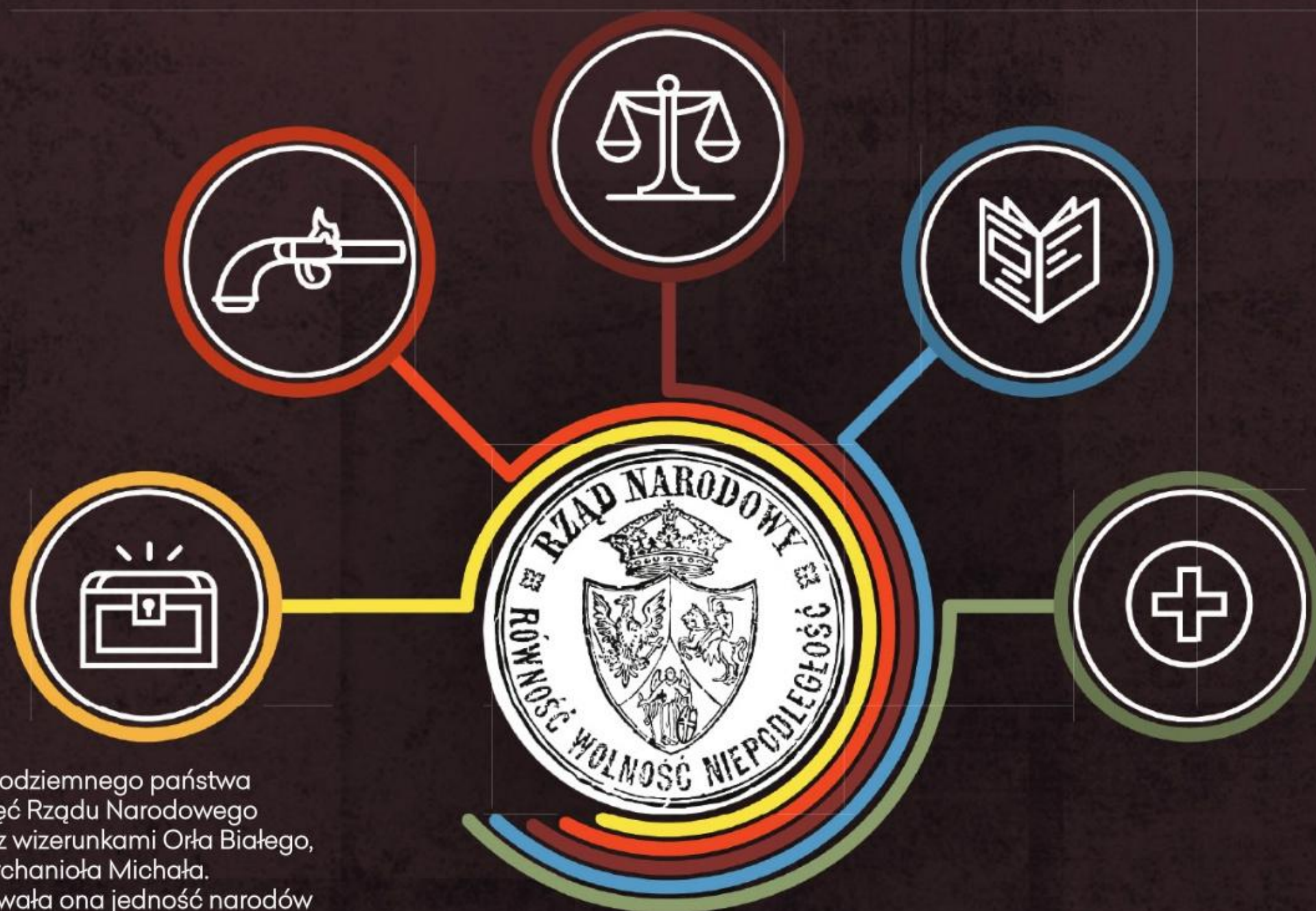
Rusyfikacja – narzucanie kultury rosyjskiej i języka rosyjskiego.

1. Pokaż na mapie ziemie polskie, które znajdowały się pod panowaniem rosyjskim.
2. Wskaż miasto, w którym znajdowała się siedziba powstańczego rządu.
3. Podaj nazwy regionów, w których toczyły się największe walki powstańcze.

Państwo w podziemiu

W czasie powstania styczniowego Polacy stworzyli powstańcze państwo. Nie kontrolowało ono żadnego większego obszaru, jednak posiadało własne symbole i władze. Reprezentował je Rząd Narodowy, który ustanawiał prawa i ściągął podatki. Nadzorował też rozmaite organy i instytucje. Aby wróg nie wpadł na ich trop, funkcjonowały one w podziemiu, czyli niejawnie.

Znakiem podziemnego państwa była pieczęć Rządu Narodowego (w środku) z wizerunkami Orła Białego, Pogoni i Archaniola Michała. Symbolizowała ona jedność narodów dawnej Rzeczypospolitej – Polaków, Litwinów i Rusinów – w walce z zaborcą.

SKARB

Rząd Narodowy ustanowił podatek dziesiątego grosza – tak zwaną ofiarę narodową. Wpływy z podatku przeznaczano na zakup broni za granicą, odzieży, żywności i leków dla armii. Za pobór podatku odpowiadali lokalni urzędnicy.

ARMIA NARODOWA

Armię tworzyły nieduże oddziały rozproszone po kraju. Składały się z ochotników, którzy dysponowali pospiesznie zorganizowaną bronią. Nie mieli jednolitych mundurów – ich znakiem były białe-czerwone kokardy lub metalowe orzełki.

SĄDY I POLICJA

Powstańcy zorganizowali tajne sądy i policję. Instytucje te pilnowały, by Polacy przestrzegali zarządzeń Rządu Narodowego. W skład policji wchodziła formacja sztyletników, która wykonywała wyroki podziemnych sądów na zdrajcach.

PRASA

Rząd dbał o komunikację ze społeczeństwem. W prywatnych mieszkaniach drukowano konspiracyjne czasopisma, które potem tajni kurierzy rozpowszechniali wśród Polaków. W prasie podtrzymywano ducha oporu i piętnowano zdrajców.

SŁUŻBA ZDROWIA

W prywatnych domach powstawały szpitale. Pomagano w nich wszystkim rannym – bez względu na to, po której stronie walczyli. Szpitale te były prowadzone przez komitety niewiast – tajne organizacje tworzone przez kobiety.

- Co to znaczy, że instytucje powstańczego państwa działały w podziemiu? Jak myślisz, dlaczego było to konieczne?

Więcej na temat

Jak funkcjonowała poczta w czasie powstania?

Poczta odgrywała ważną rolę w utrzymywaniu łączności między Rządem Narodowym, który przebywał w Warszawie, a działaczami w terenie. Za jej pośrednictwem dostarczano dokumenty, rozkazy, przesyłki i konspiracyjne czasopisma. W jej ramach prowadzono też aktywną działalność wywiadowczą, np. informowano władze powstańcze o ważnych przesyłkach urzędów rosyjskich. Pracownikami tajnej poczty byli wtajemniczeni w powstańcze działania kolejarze, urzędnicy pocztowi oraz organizatorzy poczty obywatelskiej. Ryzykowali bardzo wiele – utratę życia czy zesłanie na Syberię. Dużym poświęceniem odznaczały się kobiety kurierki, które nie wzbudzały podejrzeń jak mężczyźni. Do takich odważnych kobiet należały między innymi Jadwiga Prendowska, Emilia Mystkowska i Marianna Płachecka.

- Jaką rolę w powstaniu styczniowym odgrywała poczta?

Jadwiga Prendowska jako kurierka przewoziła rozkazy na terenie województw sandomierskiego i krakowskiego. Za działalność w powstaniu została skazana na zesłanie na Syberię.

W skrócie

- Powstanie styczniowe wybuchło w styczniu 1863 roku i trwało do wiosny 1864 roku. Był to jeden z największych zrywów niepodległościowych Polaków w XIX wieku.
- Podczas powstania Polacy zorganizowali podziemne państwo, które miało swoje władze, sądy, policję, pocztę oraz wywiad.
- Dyktatorem powstania styczniowego był Romuald Traugutt – wybitny dowódca i organizator.

Czy już umiesz?

- 1 Wymień pozytywne i negatywne skutki powstania styczniowego.
- 2 Wytlumacz, dlaczego działania powstańców styczniowych przybrały charakter wojny partyzanckiej.
- 3 Jaką rolę w czasie powstania styczniowego odegrał Romuald Traugutt?
- 4 Zastanówcie się wspólnie nad innymi niż powstania zbrojne formami walki o Polskę i o polskość. Wypiszcie je. Porównajcie swoje odpowiedzi z działaniami podejmowanymi przez Polaków w okresie zaborów (zob. s. 114 i 115).

Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej

Cytadela Warszawska powstała na rozkaz cara Mikołaja I w latach 1832–1834. Twierdza miała zapewnić Rosjanom kontrolę nad Warszawą. W X Pawilonie (na zdjęciu) urządzono więzienie śledcze. Obecnie mieści się tu oddział Muzeum Niepodległości. Placówka gromadzi eksponaty poświęcone walkom o niepodległość Polski.

W obronie polskości

W drugiej połowie XIX wieku państwa zaborcze, Niemcy i Rosja, dążyły do wynarodowienia Polaków oraz narzucenia im obcego języka i odmiennej kultury. Nasi rodacy mieszkający w zaborach pruskim i rosyjskim podjęli jednak nierówną walkę w obronie polskości. Lepsza była sytuacja Polaków w zaborze austriackim. Bez przeszkód mogły się tam rozwijać polska oświata, nauka i kultura.

1 Strajk szkolny we Wrześni

W zaborze pruskim nauka w szkołach była prowadzona niemal wyłącznie w języku niemieckim. Tylko na lekcjach religii polskie dzieci mogły się modlić, śpiewać i uczyć po polsku. Jednak i to prawo było naruszane przez władze. W 1901 roku w obronie polskiej mowy stanęły dzieci z Wrześni. Podczas lekcji religii odmówiły one udzielania odpowiedzi po niemiecku. Za swój sprzeciw były bite.

2 Wóz Drzymały

Niemcy wprowadzali szereg przepisów, za pomocą których chcieli zmusić Polaków do sprzedaży ziemi niemieckim osadnikom. Gdy wielkopolski chłop – Michał Drzymała – nie otrzymał zgody władz na postawienie domu na własnym polu, zamieszkał w wozie cyrkowym. Przez 5 lat władze nie były w stanie go z niego usunąć. Sprawę głośno komentowano na łamach europejskiej prasy, a wóz Drzymały stał się symbolem walki o polskość.

3 Tajne nauczanie

W szkołach na terenie zaboru rosyjskiego za mówienie po polsku groziły surowe kary. Zakazane było czytanie polskich książek i czasopism. Aby poznać własną literaturę i historię, młodzi ludzie uczestniczyli w tajnych kompletach, podczas których uczyli się języka polskiego, geografii i historii swojego kraju.

4 Latający uniwersytet

Po powstaniu styczniowym Rosjanie zamknęli wszystkie polskie uczelnie. W ich miejsce utworzyli szkoły z rosyjskim językiem wykładowym. Nasi rodacy przeciwstawiali się temu, organizując tajną szkołę wyższą. W obawie przed wykryciem miejsca zajęć stale zmieniano, stąd nazwa uczelni – latający uniwersytet. W kursach uczestniczyły głównie kobiety, które nie miały wówczas prawa do studiowania na wyższych uczelniach.

Jadwiga Szczawińska-Dawidowa – założycielka latającego uniwersytetu w Warszawie

Literatura i sztuka

Ważną rolę w walce o polskość odegrała literatura i sztuka. W XIX wieku Polaków na duchu podtrzymywali wybitni polscy artyści – malarz Jan Matejko, pisarze Henryk Sienkiewicz, Bolesław Prus, a także powieściopisarka Eliza Orzeszkowa.

Henryk Sienkiewicz

Eliza Orzeszkowa

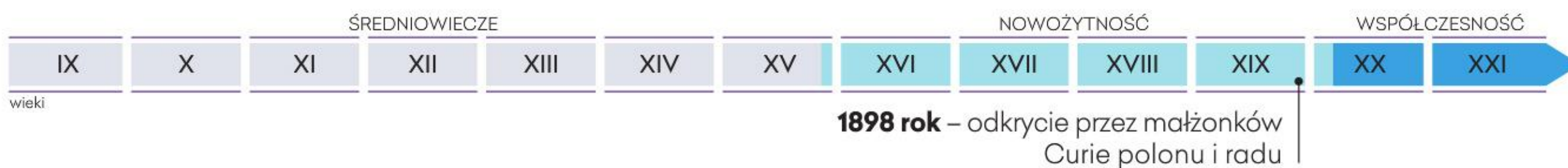
Bolesław Prus

Jan Matejko

- Poszukaj w internecie informacji o dziełach literackich, muzycznych i malarskich, które miały na celu podtrzymanie Polaków na duchu w trudnym okresie niewoli. Opisz jedno z nich w zeszycie.

6.3 Maria Skłodowska-Curie i jej odkrycie

Podejmij temat

Na zdjęciu ukazano gmach uniwersytetu w Lublinie. Kto jest patronem uczelni? Jakie zasługi ta postać położyła dla Polski?

Pensja – dawniej: prywatna szkoła dla dziewcząt.

Guwernantka – dawniej: nauczycielka i wychowawczyni domowa zatrudniona w zamożnych rodzinach.

Dom, w którym urodziła się i wychowała Maria Skłodowska-Curie. Obecnie znajduje się tu muzeum poświęcone uczonej.

Dzieciństwo i młodość

Uniwersytet w Lublinie nosi imię Marii Skłodowskiej-Curie [czyt. **kiri**]. Ta wybitna uczona jako jedyna kobieta i jedyna Polka w historii otrzymała Nagrodę Nobla w dwóch różnych dziedzinach.

Maria Skłodowska urodziła się w 1867 roku w Warszawie. W wieku 10 lat rozpoczęła naukę na **pensji** dla dziewcząt. Następnie kształciła się w gimnazjum żeńskim. Ukończyła tę szkołę średnią z wyróżnieniem.

Od najmłodszych lat Maria była wszechstronnie uzdolniona i wykazywała się dużą pracowitością. Miała doskonałą pamięć, interesowała się naukami ścisłymi. Nie mogła jednak wstąpić na państwowy uniwersytet. Wówczas w Rosji i wielu innych państwach kobietom zabraniano studiować (wyjątkiem były uczelnie francuskie i angielskie). Aby się kształcić, Maria zapisała się na tajne kursy samokształceniowe organizowane w ramach warszawskiego uniwersytetu latającego (zob. s. 114). Po ukończeniu nauki pracowała w majątku ziemskim rodziny Żórawskich w Szczukach niedaleko Ciechanowa. Była **guwernantką** dzieci właścicieli majątku. Zorganizowała też wiejską szkołę. Narażając się na represje ze strony władz rosyjskich, uczyła w niej języka polskiego, historii Polski i matematyki. Zarobione pieniądze przesyłała starszej siostrze – Bronisławie, która podjęła studia na paryskim uniwersytecie – Sorbonie.

Z Warszawy do Paryża

W 1891 roku Maria wyjechała do Paryża i rozpoczęła studia na Sorbonie. Dostała się na wydział matematyczno-przyrodniczy. Była jedną z nielicznych kobiet, które studiowały nauki ścisłe. Na Sorbonie Skłodowska potwierdziła swoje zdolności – uzyskała dyplom z nauk fizycznych (z oceną bardzo dobrą), a potem z matematyki (z oceną „dość dobrą”). Tam też rozpoczęła karierę naukową. Wkrótce jako pierwsza kobieta w historii Sorbony została wykładowcą uczelni, a w 1908 roku otrzymała tytuł profesora.

Maria zamieszkała na stałe we Francji, ale nigdy nie zapomniała o swojej pierwszej ojczyźnie – Polsce. Nad Wisłę przyjeżdżała dość często, wygłaszała odczyty i publikowała swoje prace w naszych czasopismach naukowych. Przyczyniła się też do powstania w Warszawie w 1932 roku Instytutu Radowego, w którym zaczęto leczyć choroby nowotworowe.

Ciekawe!

Nad Wisłą szybko dostrzeżono osiągnięcia Marii Skłodowskiej-Curie. Już w 1909 roku została przyjęta w poczet krakowskiej Akademii Umiejętności – polskiej instytucji skupiającej wybitnych naukowców.

Maria Skłodowska-Curie o swoim dzieciństwie

Urodzona w Warszawie 7 listopada 1867 roku byłam ostatnim z pięciorga dzieci. [...] Naukę rozpoczęliśmy wszyscy bardzo młodo. Ja miałam zaledwie sześć lat; jako najmłodszą i najmniejszą w klasie często wywoływano mnie do odpowiedzi na lekcji podczas różnych wizytacji¹. Było to dla mnie ciężką próbą, ponieważ byłam bardzo nieśmiała. Pragnęłam zawsze uciec i schować się. [...]

Ojciec nasz bardzo interesował się literaturą i świetnie znał polską i obcą poezję. [...] W sobotnie wieczory mówił nam z pamięci albo też odczytywał arcydzieła poezji i prozy polskiej. Te wieczory sprawiały nam wielką przyjemność i rozwijały nasze uczucia patriotyczne.

Od dzieciństwa kochałam poezję i chętnie uczyłam się na pamięć długich nieraz utworów lub urywków z dzieł naszych wielkich poetów; do najbardziej ulubionych należeli Mickiewicz, Krasiński i Słowacki. [...] Nauka matematyki i fizyki w zakresie szkolnym przychodziła mi łatwo. Ojciec mój lubił te przedmioty i sam je wykładał. Korzystał z każdej sposobności, ażeby nam coś wyjaśnić z zakresu przyrody.

Źródło: Maria Skłodowska-Curie, *Autobiografia*, Lublin 1990

¹ Wizytacja – kontrola władz w podległej placówce, np. szkole.

Maria (pierwsza z lewej) z ojcem Władysławem – nauczycielem fizyki i matematyki oraz siostrami: Bronisławą i Heleną. Matka Marii, Bronisława Boguska, zmarła, gdy dziewczynka miała 11 lat.

- 1 Powiedz, czego na podstawie wspomnień Marii dowiadujemy się o jej rodzinnym domu.
- 2 Wymień zainteresowania młodej Marii Skłodowskiej.

Ciekawe!

W czasie trwania I wojny światowej Maria Skłodowska-Curie zorganizowała w rejonie walk ruchome stacje medyczne (na zdjęciu). Były to ciężarówki wyposażone w aparaty służące do wykonywania prześwietleń ciała promieniami rentgenowskimi. Wiele żołnierzom ratowały one zdrowie i życie. Za pomocą urządzeń lokalizowano odłamki pocisku w ciele rannego.

Maria w laboratorium zorganizowanym w starej szopie użyczonej małżonkom Curie przez władze Szkoły Fizyki i Chemii Przemysłowej w Paryżu

Wielka uczona

Jeszcze w czasie studiów Maria rozpoczęła pracę naukową. Wraz z mężem, Piotrem Curie, skupiła się na badaniach dotyczących promieniotwórczości pierwiastków. Zostały one uwieńczone wielkim sukcesem. W **1898 roku** małżonkowie Curie odkryli dwa promieniotwórcze pierwiastki – **polon**, nazwany tak na cześć ojczyzny Marii, i **rad**. Za swoje odkrycie w dziedzinie fizyki zostali uhonorowani **Nagrodą Nobla**. Tę prestiżową nagrodę do dziś wręcza się ludziom, którzy dokonali odkryć o ogromnym znaczeniu dla ludzkości. Maria była pierwszą kobietą uhonorowaną taką właśnie nagrodą.

Prace małżonków Curie wywołały wielkie zainteresowanie w świecie nauki. Maria i Piotr wiedzieli, że rad może być przydatny w walce z chorobami nowotworowymi. Opublikowali więc metodę jego wytwarzania, choć mogli opatentować produkcję radu i czerpać z tego zyski finansowe tylko dla siebie.

W **1911 roku** Maria Skłodowska-Curie otrzymała Nagrodę Nobla po raz drugi – tym razem w dziedzinie chemii. Niestety, długoletnie badania nad promieniotwórczym radem odbiły się na zdrowiu Marii. Polska uczona zmarła w 1934 roku w wieku 67 lat.

Przez długi czas Maria Skłodowska-Curie jako jedyna kobieta uczestniczyła w konferencjach naukowych gromadzących najlepszych fizyków z całego świata. Powyżej: Maria w towarzystwie wybitnych osobistości, m.in. Alberta Einsteina [czyt. ajnsztajna] – drugi od prawej.

Więcej na temat

Skłodowska-Curie – symbol kobiecej aktywności

Maria Skłodowska-Curie była nie tylko wielką uczoną, ale również symbolem ruchu, który działał na rzecz emancypacji kobiet. Ruch ten walczył o przyznanie kobietom takich samych praw, jakie mieli mężczyźni. Na przełomie wieków XIX i XX w większości państw kobiety nie mogły bowiem głosować w wyborach czy studiować. Panowało przeświadczenie, że ich jedyną powinnością jest zajmowanie się domem. Skłodowska zrobiła wiele, aby to przekonanie zmienić – nie tylko na polu zawodowym. Z narażeniem życia organizowała służbę medyczną w czasie I wojny światowej. Zdobyła też prawo jazdy – jako jedna z pierwszych kobiet w historii. Prywatnie uwielbiała wspinaczki górskie (w 1899 roku wspięła się na Rysy) i jazdę na rowerze. Pomimo tego, że Maria poświęciła się pracy naukowej, miała udane życie rodzinne. Jej dwie córki również zrobiły karierę. Córka Irena została nawet, podobnie jak matka, laureatką Nagrody Nobla (w dziedzinie chemii).

- Wyjaśnij, dlaczego Maria Skłodowska-Curie uchodziła za symbol kobiety aktywnej.

Maria z mężem Piotrem Curie podczas przejażdżki rowerowej

W skrócie

- Maria Skłodowska-Curie jest jedną z najwybitniejszych postaci w dziejach polskiej i światowej nauki.
- Polska uczona badała zjawisko promieniotwórczości. Razem z mężem, Piotrem Curie, odkryła dwa promieniotwórcze pierwiastki – polon i rad.
- Za swoje osiągnięcia w dziedzinie fizyki i chemii Polka dwukrotnie otrzymała Nagrodę Nobla.

Czy już umiesz?

- 1 Powiedz, jakie znaczenie dla światowej nauki miały odkrycia Marii Skłodowskiej-Curie.
- 2 Zapoznaj się z biografią noblistki zamieszczoną na stronie internetowej warszawskiego muzeum uczonej. Na tej podstawie opisz życie Marii: dzieciństwo, lata edukacji szkolnej, karierę naukową. Napisz także krótko o jej życiu osobistym, rodzinie i zainteresowaniach.

Panteon – miejsce spoczynku polskiej uczonej

Panteon w Paryżu to mauzoleum, w którym znajdują się groby ludzi zasłużonych dla francuskiej nauki, kultury i sztuki. Tu w 1995 roku złożono prochy Piotra Curie i Marii Skłodowskiej-Curie – jedynej kobiety i jedynej cudzoziemki uhonorowanej w ten sposób.

Podsumowanie działu 6

- 1
- Wyjaśnij, dlaczego wiek XIX jest uważany przez Polaków za wiek niewoli.
- 2
- Zapoznaj się z zamieszczonymi zdjęciami. Podaj imiona i nazwiska osób, które zostały na nich przedstawione. Następnie dopasuj do postaci odpowiednie podpisy. Odpowiedzi zapisz w zeszycie.

a)

Dyktator powstania styczniowego,
stracony na stokach Cytadeli

b)

Generał dowodzący wojskami
francuskimi we Włoszech

c)

Twórca Legionów Polskich
we Włoszech

- 3
- Opisz przebieg powstania styczniowego. Wykorzystaj podpovedzi zamieszczone w ramkach.
- walka partyzancka

Rząd Narodowy

powstańcze państwo

Romuald Traugutt

represje

4

Obejrzyj zamieszczony obok dokument. Następnie odpowiedz na pytania.

a)

Kto otrzymał ukazany obok dyplom?

b)

O czym informuje nas ten dokument?

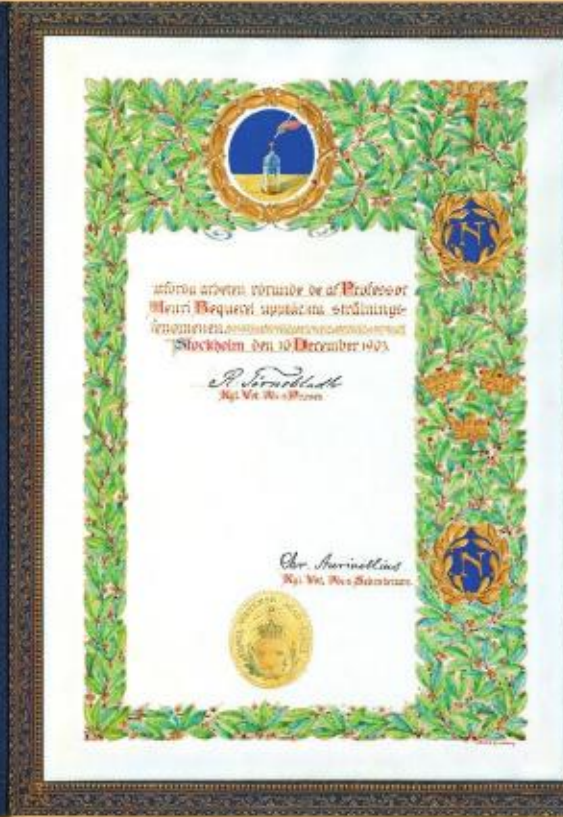
c)

Jaki wkład do światowej nauki wniosły osoby uhonorowane tą nagrodą?

5

Profesor Andrzej Nowak, badacz dziejów Polski w wiekach XIX i XX, napisał: *Polska, sprawa polska, walka o polską niepodległość, choć zeszła z pierwszych stron gazet po powstaniu styczniowym, to jednak wracała za sprawą wielkiej kultury, wielkich ludzi nauki, także takich właśnie jak Skłodowska. Czy zgadzasz się z tą opinią? Uzasadnij odpowiedź.*

7. Czasy wielkiej próby

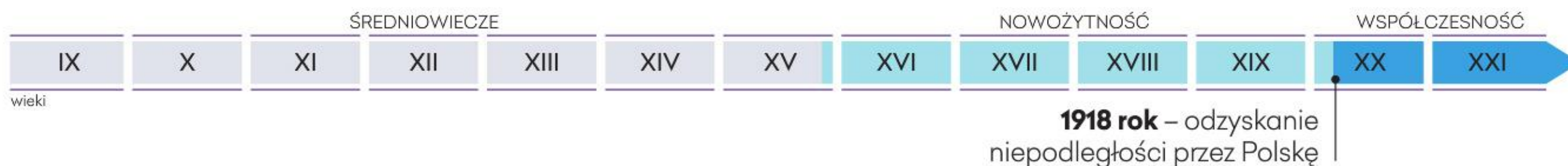
- W jakich okolicznościach Polska odzyskała niepodległość?
- Kim byli bohaterowie Szarych Szeregów?
- O co walczyli żołnierze niezłomni?
- Jaką rolę w historii Polski odegrała Solidarność?

Tego się dowiesz!

1. Jak nazywa się pomnik, który został zaprezentowany na ilustracji? Kogo upamiętnia?
2. W jaki sposób dzieci widoczne na rysunku kultywują pamięć o bohaterach narodowych?
3. Czy kultywowanie pamięci o bohaterach narodowych jest, twoim zdaniem, ważne i potrzebne? Uzasadnij odpowiedź.

7.1 Bój o niepodległą Polskę

Podejmij temat

11 listopada 1938 roku

11 listopada 2021 roku

Podaj nazwę święta, którego obchody ukazano na zdjęciach. Jakie znaczenie ma to święto dla Polaków?

Ciekawe!

Co roku, 11 listopada, w Warszawie organizuje się Bieg Niepodległości. Jego uczestnicy upamiętniają w ten sposób rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości.

Odzyskanie wolności

Czy pamiętacie, jak legioniści walczący po stronie wojsk francuskich pod dowództwem generała Jana Henryka Dąbrowskiego marzyli o odrodzeniu państwa polskiego? Albo jak powstańcy styczniowi ruszali do boju z nadzieją, że uda im się wyzwolić ojczyznę spod władzy rosyjskiego zaborcy? Marzenia kilku pokoleń Polaków i Polek ziściły się w **roku 1918**. Po 123 latach niewoli Polska odzyskała upragnioną niepodległość. Na pamiątkę tego wydarzenia obchodzimy Narodowe Święto Niepodległości.

Państwo polskie nie odrodziło się w ciągu jednego dnia. Do odzyskania wolności doszło na skutek wielu wydarzeń, które rozegrały się w ciągu I wojny światowej w Europie i na świecie. Wielkie znaczenie miał również militarny i organizacyjny wysiłek Polaków – ten poniesiony w czasie wojny i tuż po jej zakończeniu.

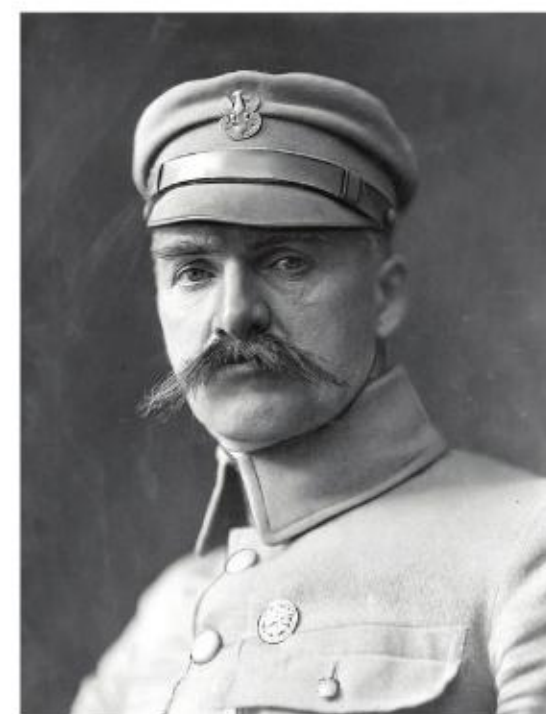
Wybuch I wojny światowej

W 1914 roku wybuchła **I wojna światowa**. Do walki przeciw sobie stanęły największe potęgi: Niemcy i Austro-Węgry po jednej stronie, a Rosja, Francja i Wielka Brytania – po drugiej. Wojna była potężnym konfliktem, w którym walczyły setki tysięcy żołnierzy na całym świecie. Zacięte boje toczyły się między innymi na naszych ziemiach. Duże sukcesy odnosili w nich Austriacy i Niemcy, którzy wyparli Rosjan z ziem polskich.

Józef Piłsudski i jego żołnierze

W armiach państw zaborczych biło się wielu Polaków. U boku tych państw powstawały też nasze formacje wojskowe. Jedną z największych były **Legiony Polskie**. Utworzono je w 1914 roku. Legiony walczyły po stronie Austro-Węgier i Niemiec, ale na czele tworzących je jednostek – brygad – stali polscy dowódcy. Największą I Brygadą Legionów Polskich dowodził długoletni bojownik o niepodległość Polski – **Józef Piłsudski**.

Legioniści szli na wojnę z przeświadczeniem, że ich ofiara przysłuży się Polsce. W takim przekonaniu umacniał legionistów komendant Piłsudski – odważny żołnierz i wielki patriota. Rozumieli oni, że ich dowódca nie walczy o zwycięstwo Austriaków i Niemców, lecz o wolność Polski. Widzieli też, jak zabiega o większą samodzielność Legionów. Za tę niezłomną postawę darzyli go wielkim szacunkiem. Działalność Piłsudskiego budziła jednak sprzeciw Austriaków i Niemców. W **1917 roku** zaborcy uwięzili go i rozwiązali Legiony Polskie. Wojenny wysiłek legionistów mimo wszystko się opłacił. Po 1918 roku wielu z nich zasiliło szeregi polskiej armii.

Józef Piłsudski rozumiał, że Polska potrzebuje bojowników oddanych sprawie niepodległości. Przed wojną – za zgodą Austrii – współtworzył polskie związki strzeleckie. Następnie został mianowany komendantem (dowódcą) wszystkich polskich organizacji strzeleckich w zaborze austriackim. Piłsudski i jego współpracownicy szkolili swoich podopiecznych w posługiwaniu się bronią. Wielką wagę przywiązywali również do wychowania patriotycznego. Skutecznie – wielu strzelców odważnie walczyło o wolność Polski.

Polscy żołnierze wyróżniali się w bitwach męstwem i wielkim zaangażowaniem (obraz Jerzego Kossaka *Bitwa pod Laskami*).

Okupacja – zajmowanie terytorium innego państwa przez obce wojska.

Komunizm – ideologia powstała w XIX wieku, głosząca potrzebę zbudowania społeczeństwa, w którym wszyscy będą równi. Komuniści żądali zlikwidowania własności prywatnej. Dobra prywatne miało przejść państwo rządzone przez robotników i chłopów.

Odzyskanie niepodległości

Dnia **11 listopada 1918 roku** zakończyła się I wojna światowa. Niemcy i Austro-Węgry przegrały wojnę oraz zobowiązały się do wycofania swoich żołnierzy z ziem znajdujących się pod ich **okupacją**. Tymczasem w Rosji trwały walki wewnętrzne między zwolennikami cara a bolszewikami. Dążyli oni do zaprowadzenia **komunizmu** w Rosji. Korzystając z osłabienia zaborców, Polacy organizowali swoją władzę na ziemiach polskich. Dnia 10 listopada do Warszawy przybył uwolniony przez Niemców Józef Piłsudski. Dzień później, **11 listopada**, objął władzę nad formującym się wojskiem polskim. Tego samego dnia zawarł porozumienie z Niemcami, którzy w czasie wojny okupowali Warszawę. Na mocy umowy wojska niemieckie opuściły miasto i przekazały władzę Polakom.

11 listopada 1918 roku w Warszawie

Rano od wczesnej godziny rozbrajanie oficerów niemieckich na wszystkich rogach ulic. Przez cały dzień na ulicach tłumy. Ruch tramwajowy normalny. Wszędzie samochody z naszymi żołnierzami. [...]. Polscy żołnierze chodzą z biało-amarantowymi kokardami u czapek. W tym wszystkim wstaje Polska. I nikt nie widzi, jak jest piękna. Nikt nie spostrzega w tym zgiełku.

Źródło: M. Dąbrowska, *Dzienniki 1914–1945*, Warszawa 1998

Stanisław Bagiński, *Rozbrajanie Niemców w Warszawie*

1 Opisz sytuację w Warszawie 11 listopada 1918 roku na podstawie relacji Marii Dąbrowskiej i obrazu Stanisława Bagińskiego.

2 Wyjaśnij, jak rozumiesz sformułowanie: W tym wszystkim wstaje Polska.

Jeszcze w listopadzie 1918 roku w telegramie skierowanym do kilkunastu rządów na świecie Piłsudski ogłosił, że powstało niepodległe państwo polskie. Jednak w tym czasie **II Rzeczpospolita** nie miała jeszcze ustalonych granic. Mimo trudności trzeba było natychmiast rozpocząć walkę o te ziemie, które nie zostały dotąd wyzwolone. Należało też jak najszybciej przystąpić do odbudowy zrujnowanych miast, fabryk, mostów, linii kolejowych i dróg. Pilną sprawą była poprawa sytuacji ludności. W dotkniętym wojną kraju panował głód, szerzyły się epidemie. Polacy nie szczędzili jednak trudu i wyrzeczeń, by położyć trudnym zadaniom i uczynić swoje państwo bogatym i silnym.

W skrócie

- W latach 1914–1918 trwała I wojna światowa. Jedną z najważniejszych polskich formacji wojskowych walczących w tym czasie były Legiony Polskie.
- Na czele I Brygady Legionów Polskich stanął Józef Piłsudski – długoletni bojownik o wolność kraju.
- Polska odzyskała niepodległość 11 listopada 1918 roku. Tymczasową władzę w odrodzonym państwie polskim przejął Józef Piłsudski.

Czy już umiesz?

- 1 Wyjaśnij, jaki był cel walki Legionów Polskich w czasie I wojny światowej.
- 2 Opisz zasługi Józefa Piłsudskiego dla odbudowy państwa polskiego.
- 3 Wytłumacz, jakie znaczenie miało dla Polaków odzyskanie niepodległości w 1918 roku.
- 4 Napiszcie pieśń na cześć odzyskania niepodległości przez Polskę.
 - Podzielcie się na kilka grup.
 - Każdy zespół wymyśla pieśń złożoną z kilku zwrotek. Utwór powinien zawierać informację o odzyskaniu niepodległości oraz o tym, jakie znaczenie miał ten fakt dla Polaków.
 - Słowa możecie napisać do melodii *Mazurka Dąbrowskiego* lub jednej z popularnych legionowych pieśni (np. *My, Pierwsza Brygada*).

II Rzeczpospolita – państwo polskie w latach 1918–1945, od odzyskania niepodległości do końca II wojny światowej.

Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku

W Sulejówku pod Warszawą znajduje się muzeum upamiętniające Józefa Piłsudskiego. W jego skład wchodzi nowoczesny obiekt prezentujący wystawę na temat marszałka i czasów, w których żył, oraz zabytkowe budynki. Jednym z nich jest willa Milusin (na zdjęciu), w której przez wiele lat Piłsudski mieszkał razem z żoną Aleksandrą oraz córkami Wandą i Jadwigą.

Walka o granice

W latach 1918–1922 Polacy bohatersko walczyli o jak najkorzystniejszy przebieg granic swojego państwa.

Powstanie wielkopolskie

Mieszkańcy Wielkopolski nie chcieli żyć dłużej pod władzą niemiecką. 27 grudnia 1918 roku w Poznaniu wybuchło powstanie. Z czasem objęło ono cały region. Po zaciętych walkach z Niemcami Polacy wyzwolili Wielkopolskę. Powyżej: obraz Leona Prauzińskiego, uczestnika powstania. Artysta uwiecznił na nim atak powstańców na garnizon niemieckiej policji w Poznaniu.

Powstania śląskie

W latach 1919–1921 polska ludność Górnego Śląska zorganizowała trzy powstania przeciw Niemcom. Miały one na celu włączenie tego regionu do naszego państwa. Dzięki waleczności powstańców Polska zyskała ważny gospodarczo obszar Górnego Śląska, zamieszkiwany w dużej części przez Polaków. Powyżej: powstańcy śląscy.

ODRODZENIE PAŃSTWA POLSKIEGO W LATACH 1918–1922

0 50 100 150 200 km

- granice Rzeczypospolitej po 1922 r.
- ziemie wyzwolone w 1918 r.
- ziemie przyłączone do Polski w latach 1919–1922
- zasięg powstania wielkopolskiego
- zasięg powstań śląskich
- najazd wojsk bolszewickich na Polskę w 1920 r.
- najdalszy zasięg pochodu wojsk bolszewickich w 1920 r.
- Bitwa Warszawska
- miejsca ważniejszych bitew

3

Wojna polsko-bolszewicka

O przebiegu wschodniej granicy Polski zdecydowała wojna z Rosją sowiecką. Władzę w tym kraju zdobyli bolszewicy. Dążyli oni do zniszczenia Polski. W 1920 roku ich armie najechały od wschodu nasz kraj. Losy wojny rozstrzygnęły się pod Warszawą w sierpniu 1920 roku. W Bitwie Warszawskiej Polacy zwyciężyli wojska bolszewickie i zmusili je do odwrotu. Dzięki poświęceniu całego narodu Polska ocaliła swoją niepodległość i zdobyła znaczne obszary na wschodzie. Na zdjęciu: żołnierki z Ochotniczej Legii Kobiet w 1920 roku.

4

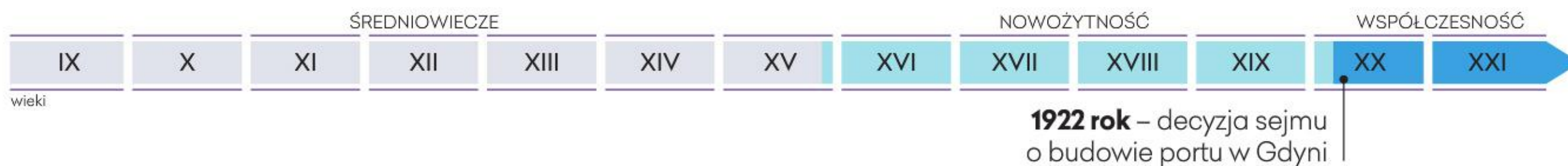

Bitwa o Lwów

W 1918 roku Lwów został opanowany przez Ukraińców, którzy chcieli przyłączyć miasto do swojego państwa. W odpowiedzi polscy mieszkańcy Lwowa chwycili za broń i wyzwolili miasto. W walkach wzięło udział wielu uczniów i studentów. Nazywano ich Orłętami Lwowskimi. Powyżej: młodzi obrońcy Lwowa na obrazie Wojciecha Kossaka.

1. Które wydarzenia zdecydowały o przebiegu wschodniej granicy Polski, a które miały wpływ na kształt zachodniej granicy naszego państwa?
2. Przedstaw sylwetkę jednego z bohaterów walk o granice Polski w omawianym okresie.

7.2 W Gdyni

Podejmij temat

Gdynia w roku 1921 przed budową portu

Gdynia w roku 1932

Powiedz, jak w ciągu jedenastu lat zmienił się obszar ukazany na zdjęciach.

Duma odrodzonej Polski

Na zdjęciach wyżej ukazano fragment wybrzeża nad Bałtykiem. W krótkim czasie bardzo się ono zmieniło. W przeciągu kilku lat wybudowano tu ogromne nabrzeża, mola, magazyny i budynki mieszkalne. Tak rozpoczęła się historia **Gdyni**. Na początku XX wieku była ona jeszcze rybacką wioską, o której mało kto słyszał. W latach 20. nazwa Gdynia gościła już na ustach wszystkich Polaków. *Budujcie w Gdyni – zabezpieczając sobie w ten sposób przyszłość, a jednocześnie spełniając obywatelski obowiązek wzmocnienia polskiego stanu posiadania na Wybrzeżu* – zachęcała ówczesna ulotka reklamowa. Z różnych zakątków kraju nad Bałtyk zjeżdżali **inwestorzy**, inżynierowie oraz robotnicy. Ci ostatni szukali w Gdyni swojej szansy na poprawę trudnego losu. Najmowali się do prac budowlanych w porcie i na terenach mieszkalnych. Dzięki ich ogromnemu wysiłkowi powstał nowoczesny port i piękne miasto – Gdynia – duma odrodzonej Polski.

Inwestorzy – ludzie przeznaczający środki finansowe na jakiś cel z myślą o korzyściach w przyszłości.

Budowa i rozwój Gdyni

Na decyzję o budowie Gdyni wpływ miały okoliczności, w których znalazła się Polska po I wojnie światowej. W **1919 roku** zwycięskie państwa podpisały **traktat pokojowy** z Niemcami. Ustalono w nim między innymi przebieg granicy polsko-niemieckiej. Na mocy układu do naszego państwa przyłączono Wielkopolskę, część Górnego Śląska oraz Pomorze Gdańskie. Polska uzyskała dostęp do Morza Bałtyckiego, ale przyznany nam pas wybrzeża był wąski. Nie było na nim żadnego dużego miasta portowego. Natomiast Gdańsk znalazł się poza granicami Rzeczypospolitej. W tej sytuacji Polska postanowiła wybudować własny port. Potrzebowała go, by sprzedawać drogą morską towary, np. wydobywany na Górnym Śląsku **węgiel**.

Decyzją władz z 1922 roku na miejsce inwestycji wyznaczono Gdynię. W ciągu kilku lat zbudowano tu port handlowy i port wojenny. W ich sąsiedztwie powstało miasto, które prężnie się rozwijało. W 1939 roku liczyło już około 120 tysięcy mieszkańców.

Realizacja tak wielkiej inwestycji nie powiodłaby się, gdyby nie determinacja i zaangażowanie wielu ludzi. Jedną z takich osób był **Eugeniusz Kwiatkowski**. Ten polityk energicznie zabiegał o środki finansowe na rozwój Gdyni. Pozyskiwał inwestorów i partnerów do współpracy. Staraniem Kwiatkowskiego wybudowano magistralę węglową. Ten szlak kolejowy połączył Gdynię z hutami i kopalniami na Śląsku. Dzięki temu transport surowców stał się sprawniejszy. Kwiatkowski przyczynił się też do wybudowania w Gdyni stoczni, dzięki czemu Polska mogła rozbudowywać flotę morską.

Eugeniusz Kwiatkowski – minister przemysłu i handlu w latach 1926–1930, a następnie wicepremier do spraw gospodarczych i minister skarbu (1935–1939). Przez cały okres urzędowania dbał o pomyślny rozwój kraju. Wielką wagę przywiązywał do obecności Polski nad Bałtykiem: *Polska bez własnego wybrzeża morskiego i bez własnej floty nie będzie nigdy ani zjednoczona, ani niepodległa, ani samodzielna gospodarczo i politycznie [...]*.

Port węglowy w Gdyni – fotografia z lat 30. XX wieku

Z wizytą w Gdyni – fragment podręcznika szkolnego z 1934 roku

Jedziemy świeżo wybudowaną linią kolejową Katowice – Gdynia.

Gdynia! Pociąg zatrzymuje się na stacji. Wsiadamy, przechodzimy przez wspaniały dworzec, siadamy w jedno z licznych aut i jedziemy przez miasto. Widać, że powstawało ono szybko: tu stoją wspaniałe gmachy towarzystw żeglugowych, przewozowych, handlowych, wielki gmach Poczty, Banku Polskiego, a tuż obok kawałek łąki lub rozpadająca się rybacka chatka. [...] Otacza nas gorączkowe tempo pracy. Buduje się tu, tam i wszędzie. Jedne domy są już pod dachem, inne ledwie wyszły z fundamentów [...]. Mijamy wspaniałe kawiarnie, hotele, zachwyca nas piękna dzielnica wypoczynkowa.

Jedziemy zwiedzać port handlowy, rybacki i wojenny. Z dala widzimy go spowity w chmurę dymów, najeżony żelaznymi ramionami dźwigów, słyszymy syreny okrętowe. [...] W porcie znajdujemy różne okręty: i nasze polskie, i niemieckie, szwedzkie, duńskie, norweskie, angielskie, łotewskie i francuskie. Rozróżniamy je po banderach.

Jedne przywiozły bawełnę, inne ryż, towary kolonialne. Są tu towary przeznaczone dla Polski i takie, które w Gdyni będą przeładowane, np. z okrętu francuskiego na łotewski. Na inne okręty ładują nasze drewno, węgiel, zboże, mąkę, przeznaczone do wywozu.

Udajemy się do portu wojennego. [...] Mijamy po drodze składy wojskowe, dowództwo marynarki i koszary. W basenie stoją nasze okręty wojenne, w porcie uwijają się marynarze. Zżyli się z morzem, kochają je i jeśli zajdzie potrzeba – obronią.

Źródło: H. Pohoska, M. Wyszacka, *Z naszej przeszłości*, Warszawa 1934 (pisownia uwspółcześniona)

- 1 Co budziło zachwyt turystów odwiedzających Gdynię? Czym wyróżniało się to miasto na tle innych?
- 2 Z jakimi państwami Polska prowadziła handel? Jakie towary wywożono z Polski, a jakie – przywożono?
- 3 Wskaż fragment, w którym została zawarta opinia.

Budynki użyteczności publicznej w Gdyni otrzymały nowoczesną formę architektoniczną. Na przykład gmach Zakładu Ubezpieczeń Społecznych przypominał kształtem statek pasażerski.

Ulica Świętojańska w Gdyni – najbardziej reprezentacyjna ulica w tym mieście. Powstały przy niej liczne lokale handlowo-usługowe. Na pierwszym planie znajduje się bazylika pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski.

Dworzec Morski – dawniej i dziś

W latach 30. XX wieku Gdynia była polskim oknem na świat. Port tętnił życiem, przy nabrzeżu cumowały statki transatlantyckie. Zabierały one w daleką podróż ludzi, którzy postanowili płynąć do Ameryki w poszukiwaniu lepszych warunków życia. Swoją podróż zaczynali w budynku Dworca Morskiego.

Dzisiaj Dworzec Morski jest siedzibą Muzeum Emigracji – jednej z najnowocześniejszych placówek muzealnych w kraju. Wystawy tematyczne pokazują historie Polaków, którzy w wiekach XIX i XX z różnych powodów opuścili ojczyznę. Atrakcją muzeum jest największa na świecie makieta statku pasażerskiego.

W skrócie

- Po I wojnie światowej Polska uzyskała niewielki pas wybrzeża – bez Gdańska.
- W 1922 roku władze Polski podjęły decyzję o budowie portu w Gdyni. W krótkim czasie stał się on jednym z największych portów nad Morzem Bałtyckim.
- Budowę portu w Gdyni przyspieszył Eugeniusz Kwiatkowski – minister przemysłu i handlu.

Czy już umiesz?

- 1 Powiedz, kim był Eugeniusz Kwiatkowski.
- 2 Wyjaśnij, dlaczego Polska wybudowała port w Gdyni.
- 3 Znajdź informacje o innych sukcesach gospodarczych Polski w latach 1918–1939. Opisz jeden z nich.
- 4 Wejdź na stronę Muzeum Emigracji w Gdyni. Powiedz, jaką tematyką zajmuje się ta placówka.

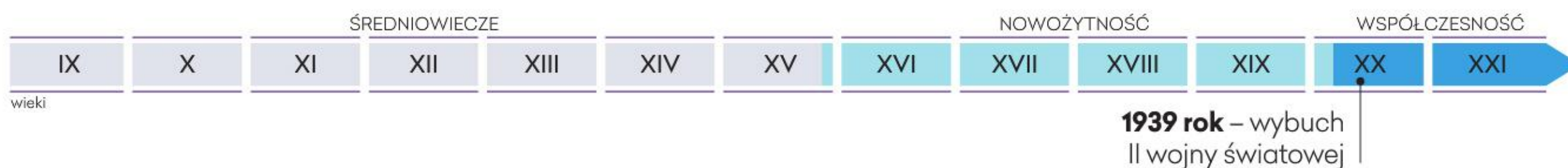

„Dar Pomorza”

Atrakcją turystyczną Gdyni jest „Dar Pomorza” – pierwszy polski żaglowiec szkolny. Został zbudowany w latach 1909–1910 w stoczni w Hamburgu. W latach 20. XX wieku Polska kupiła statek za pieniądze zebrane przez mieszkańców Pomorza. Żaglowiec ten uważany jest za jeden z najpiękniejszych na świecie.

7.3 Wśród harcerzy z Szarych Szeregów

Podejmij temat

- Podaj dokładną datę i miejsce wybuchu II wojny światowej.

Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS), Związek Sowiecki – państwo komunistyczne w Europie Wschodniej i Azji. Inna nazwa to Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR).

Bombardowanie Warszawy przez Niemców w 1939 roku

Auschwitz-Birkenau [czyt. ałszwic-birkenau] w Oświęcimiu-Brzezince był największym niemieckim obozem koncentracyjnym i obozem zagłady. Zginęło w nim blisko półtora miliona ludzi. Na zdjęciu: Brama Śmierci, przez którą przejeżdżała większość transportów z ludźmi.

Wojna i okupacja

Rankiem **1 września 1939 roku** Niemcy napadły na Polskę. Wydarzenie to zapoczątkowało **II wojnę światową** – największy konflikt zbrojny w dziejach świata. Dnia **17 września 1939 roku**, kilkanaście dni po napaści Niemiec, Polska została zaatakowana od wschodu przez **Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich** (w skrócie: **ZSRS**). Wojsko Polskie stawiało bohaterski opór, ale uległo wobec przewagi wrogów.

Na podbitych obszarach okupanci rozpętali terror. Mordowano polskich lokalnych działaczy, nauczycieli, naukowców i księży. Setki tysięcy ludzi uwięziono w **obozach koncentracyjnych**, czyli obozach pracy przymusowej. Osadzeni w nich ludzie byli głodzeni i zmuszani do pracy ponad siły. Tragiczny los spotkał obywateli polskich pochodzenia żydowskiego. Niemieccy okupanci mordowali Żydów na masową skalę w **obozach zagłady**. Zorganizowali je tak, by w jak najkrótszym czasie zabić jak najwięcej ludzi. W obozach zagłady zginęło sześć milionów Żydów z Polski i innych krajów okupowanych w czasie wojny przez Niemców (m.in. Belgii, Holandii i Francji). Ginęli w nich również Romowie, Polacy i Rosjanie.

Polskie Państwo Podziemne

Podczas II wojny światowej na okupowanych ziemiach Polacy utworzyli **Polskie Państwo Podziemne**, które organizowało walkę z okupantem. Państwo to miało swoje władze, sądy, policję, wywiad i drukarnie. Wszystkie te instytucje działały w tajemnicy przed wrogiem i wymagały od ludzi zaangażowanych w **konspirację** wielkiej ostrożności. Schwytywanie ich przez Niemców groziło śmiercią lub więzieniem. Wojskiem podziemnego państwa była **Armia Krajowa** (w skrócie: **AK**), która prowadziła walkę partyzancką z Niemcami. Jej żołnierze postawili sobie za cel odrodzenie niepodległej i demokratycznej Polski.

Wychowani przez walkę

U boku żołnierzy AK walkę z okupantem prowadzili młodzi ludzie z **Szarych Szeregów**. Taki kryptonim przyjęło w pierwszych tygodniach wojny polskie harcerstwo. Starsi harcerze z Szarych Szeregów brali udział w niebezpiecznych akcjach bojowych przeciwko Niemcom. Młodszy przeprowadzali akcje **małego sabotażu**. Polegały one między innymi na zrywaniu niemieckich flag i malowaniu napisów, które ośmieszały Niemców.

Konspiracja – tajna, nielegalna działalność skierowana przeciwko istniejącej władzy.

Armia Krajowa (AK) – formacja zbrojna wchodząca w skład Polskiego Państwa Podziemnego. Powstała w 1942 roku ze Związku Walki Zbrojnej. W 1944 roku liczyła 300 tysięcy żołnierzy. Została rozwiązana w 1945 roku.

Młodzi harcerze z narażeniem życia malowali na murach znak Polski Walczącej. Te działania miały uzmysłwić społeczeństwu, że polski naród się nie poddał, a zwycięstwo nad wrogiem jest możliwe.

Podczas akcji bojowych starsi członkowie Szarych Szeregów razem z żołnierzami AK starali się zadać jak największe straty Niemcom. W tym celu na przykład wysadzano niemieckie pociągi przewożące broń i zaopatrzenie.

Powiedz, jaki był cel akcji przedstawionych na ilustracjach.

Rudy, Alek i Zośka

Jan Bytnar „Rudy”

Aleksy Dawidowski „Alek”

Tadeusz Zawadzki „Zośka”

Najdzielniejsi z dzielnych

W trudnych czasach wojny szczególnego znaczenia nabrały takie wartości, jak odwaga, braterstwo i honor. Dobrze rozumieli to trzej harcerze z Szarych Szeregów: **Rudy, Alek i Zośka**. W pierwszych latach wojny ci trzej chłopcy brali udział w akcjach małego sabotażu. Z czasem zaczęli też uczestniczyć w niebezpiecznych akcjach bojowych przeciwko Niemcom. Udział w nich nie był wyłącznie sprawą odwagi. Liczyło się również poczucie odpowiedzialności za swoich kolegów. Dlatego, aby ograniczyć ryzyko strat, starannie przygotowywano każdą akcję.

Akcja pod Arsenalem

Niemcy nieustannie tropili Polaków zaangażowanych w ruch oporu. W 1943 roku wpadli na trop Rudego. Chłopiec został schwytany przez **gestapo** (niemiecką policję polityczną). Gestapowcy przesłuchiwali go w brutalny sposób. Rudy – mimo że był katowany – nie wydał żadnego ze swoich współtowarzyszy. Przyjaciele z Szarych Szeregów postanowili jak najszybciej uwolnić Rudego – **26 marca 1943 roku** pod Arsenalem w Warszawie napadli na więzienną karetkę, którą go przewożono. Rudy został odbity z rąk Niemców, ale rany odniesione podczas przesłuchań okazały się śmiertelne. Kilka dni później chłopiec zmarł. Tego samego dnia umarł również Alek, którego postrzelono w czasie akcji pod Arsenalem. Latem 1943 roku podczas akcji zdobycia posterunku niemieckiej żandarmerii w Sieczkach koło Wyszkowa zginął Zośka.

Kadr z filmu *Akcja pod Arsenalem* w reżyserii Jana Łomnickiego z 1977 roku

O wolność stolicy

Rudy, Alek i Zośka zginęli z rąk Niemców. Jednak ich współtowarzysze z Szarych Szeregów kontynuowali walkę z wrogiem. W okupowanej stolicy **1 sierpnia 1944 roku o godzinie „W”** (17.00) wybuchło **powstanie warszawskie**. Wzięły w nim udział tysiące żołnierzy AK i harcerzy Szarych Szeregów. Celem powstańców było wyzwolenie Warszawy z rąk Niemców.

W pierwszych dniach walki powstańcom udało się wyprzeć wroga z niektórych dzielnic Warszawy. Niemcy nie zamierzali jednak pogodzić się z utratą miasta. Przy wsparciu ciężkiej artylerii i lotnictwa stopniowo odzyskiwali utracone tereny. Po 63 dniach bohaterskiej walki, **2 października 1944 roku**, powstańcy **skapitulowali**.

Najmłodsi harcerze służyli w poczmie powstańczej.

Skapitulować – poddać się.

Relacja powstańca Piotra Kaltenberga „Lutego”¹

3 VIII 44, czwartek

[...] W mieście powszechny entuzjazm i – pierwsze smutki.

Wszędzie wywieszono narodowe flagi. Wielki ruch oddziałów i luzem chodzących powstańców, a przy tym mnóstwo gapiów względnie ludzi – podobnie jak ja – poszukujących przedostania się do swoich, oddziałów lub rodzin.

Nieskoordynowane, lecz niestety zawsze krwawo zakończone akcje niemieckie [...].

5 VIII 44, sobota

[...] Pierwsze większe ofiary w ludziach oraz silne naloty nieprzyjacielskie. Sztukasy² pikują nad miastem, a my dokładnie widzimy, jak od samolotów oddzielają się bomby i pociski zapalające w postaci podłużnych worków, jakby rękawów. Widzimy, jak padają na domy, nieraz „odskakują” od dachów, burzą i palą. Nad miastem dymy i płomienie. Szkopy³ w dalszym ciągu burzą całą Wolę⁴ [...].

11 VIII 44, piątek

Od rana huraganowy ogień na szkołę. Dużo ofiar w czasie tych dwu dni i nocy. [...]

Źródło: T. Maresz, K. Juszczyk, *Historia w tekstach źródłowych. Wypisy*, t. 4, Toruń 1994

- 1 Wyjaśnij, jakimi metodami Niemcy tłumili opór powstańców warszawskich. Jakie były konsekwencje stosowania tych metod dla miasta?
- 2 Co ryzykowali powstańcy, przystępując do walki z okupantem?

¹ Piotr Kaltenberg „Luty” (1908–1983) – uczestnik powstania warszawskiego. Walczył w zgrupowaniu „Radosław”.

² Sztukasy – potoczna nazwa niemieckich bombowców nurkujących Junkers Ju 87 *Stuka*.

³ Szkopy – pogardliwe określenie Niemców.

⁴ Wola – dzielnica Warszawy.

Powstaniec warszawski w ruinach kościoła pw. św. Krzyża

Ruiny Warszawy w styczniu 1945 roku

Wojsko Polskie – tu: polskie siły zbrojne, których trzon stanowiły formacje utworzone w ZSRS przez polskich komunistów.

Muzeum Powstania Warszawskiego

Podczas wizyty w stolicy warto wybrać się do Muzeum Powstania Warszawskiego. Można tu zobaczyć i usłyszeć historię powstania, zapoznać się z ówczesnym uzbrojeniem, a nawet przejść kanałem – jak robili to żołnierze AK podczas powstania w 1944 roku.

Krajobraz po wojnie

W walkach i w wyniku mordów dokonywanych przez Niemców w czasie powstania warszawskiego zginęło 180 tysięcy Polaków. Większość ofiar stanowili cywile. Karą za zbrojne wystąpienie było zniszczenie miasta. Niemcy wysiedlili mieszkańców stolicy, a następnie spalili i wysadzili ocalałe budynki. W **styczniu 1945 roku** Warszawa została wyzwolona spod okupacji niemieckiej przez Armię Czerwoną, czyli wojska ZSRS, i **Wojsko Polskie** (od 1941 roku Sowieci walczyli z Niemcami, a u ich boku powstała polska armia). Niemcy przegrywali już wówczas wojnę w całej Europie.

Straty ludnościowe i zniszczenia wojenne dotknęły wiele innych polskich miast i wsi. Były one skutkiem działań zbrojnych i polityki prowadzonej przez okupantów. Szacuje się, że w czasie wojny zginęło blisko sześć milionów obywateli Polski, w tym trzy miliony Żydów. Zniszczeniu uległy drogi, linie kolejowe, obiekty gospodarcze i ważne zabytki, takie jak Zamek Królewski czy pałac Saski w Warszawie.

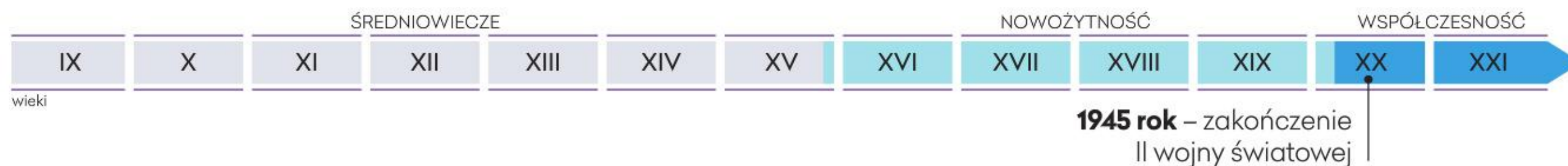
W skrócie

- Rankiem 1 września 1939 roku Niemcy napadły na Polskę. Kilkanaście dni później ziemie polskie najechały wojska ZSRS. Polska skapitulowała i znalazła się pod okupacją.
- W czasie okupacji Polacy zorganizowali Polskie Państwo Podziemne. Wojskiem podziemnego państwa była Armia Krajowa. W walkę o wolną Polskę zaangażowali się również harcerze z Szarych Szeregów.
- Powstanie warszawskie wybuchło 1 sierpnia 1944 roku. Trwało 63 dni i zakończyło się klęską powstańców.

Czy już umiesz?

- 1 Opisz życie Polaków w czasie II wojny światowej.
- 2 Wyjaśnij, czym było Polskie Państwo Podziemne. Dlaczego działało w konspiracji?
- 3 Wymień sposoby walki Szarych Szeregów z okupantem niemieckim.
- 4 Czy Rudy, Alek i Zośka mogą być dziś wzorem dla młodych ludzi? Uzasadnij odpowiedź.

7.4 Żołnierze niezłomni

Podejmij temat

- Żołnierze jakich armii wyzwolili Warszawę w 1945 roku?

Komuniści u władzy

W **1945 roku** zakończyła się II wojna światowa. Niemcy przegrały. Polska znalazła się pod kontrolą Armii Czerwonej, która wyzwoliła nasze ziemie spod okupacji niemieckiej. Wyzwolenie nie przyniosło jednak Polakom wolności. Przy pomocy Sowietów władzę przejęli polscy **komuniści**. Byli oni całkowicie lojalni wobec przywódcy ZSRS, **Józefa Stalina**. Sowiecki **dyktator** narzucił Polsce nowe granice i czynił wszystko, aby ją sobie podporządkować.

Dyktator – tu: przywódca utrzymujący się u władzy przy użyciu przemocy i terroru.

Po II wojnie światowej Polska utraciła na rzecz ZSRS ziemie na wschodzie. Natomiast otrzymała obszary należące do Niemiec: Pomorze Zachodnie, Warmię i Mazury oraz Śląsk.

Wskaż ziemie utracone przez Polskę w wyniku II wojny światowej i te, które znalazły się w jej granicach po 1945 roku.

Danuta Siedzikówna „Inka” podczas wojny walczyła w szeregach AK z Niemcami, a po jej zakończeniu – z komunistyczną władzą. Służyła jako sanitariuszka i łączniczka w oddziale majora Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki”.

W 1946 roku została schwytana przez bezpiekę. W trakcie śledztwa była bita i poniżana. Nie wydała jednak nikogo. W chwili śmierci „Inka” miała zaledwie 17 lat.

Bezpieka – Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (w skrócie: **UBP**) – urząd powołany do likwidacji wrogów komunizmu.

V Wileńska Brygada AK pod dowództwem majora Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki” była jednym z oddziałów walczących z Niemcami i Sowietami na terenie Wileńszczyzny. Potem przedostała się na Podlasie. Tam podjęła walkę z siłami komunistycznymi. Następnie kontynuowała ją na Pomorzu Gdańskim i Mazurach. Na zdjęciu: 1 szwadron V Wileńskiej Brygady AK w marszu na Podlasiu latem 1945 roku.

W walce z nową okupacją

Komuniści mieli znikome poparcie wśród Polaków. Musieli więc użyć siły, aby utrzymać się u władzy. Z pomocą Sowietów brutalnie zwalczali inne stronnictwa polityczne i niezależne od siebie organizacje. Za duże zagrożenie uważali zwłaszcza działaczy Polskiego Państwa Podziemnego i żołnierzy Armii Krajowej.

W czasie wojny działacze i żołnierze podziemia niepodległościowego odważnie walczyli z Niemcami. Pragnęli, aby nasza ojczyzna była krajem **wolnym i demokratycznym**. Takim, w którym szanuje się prawa i wolności obywateli. Wiedzieli, że pod rządami komunistów nie będzie to możliwe. Część stawiała zbrojny opór narzuconej władzy. Przybrał on formę walki partyzanckiej. Oddziały żołnierzy podziemia niepodległościowego ukrywały się w lasach i atakowały z zaskoczenia posterunki komunistycznej milicji i **bezpieki**. Komuniści okazali się jednak zbyt silni. Do końca lat 40. rozbili większość oddziałów „leśnych”.

Po złamaniu oporu partyzantów komuniści objęli całkowitą władzę w kraju. W nowym społeczeństwie nie było miejsca dla żołnierzy podziemia. Niezgodnie z prawdą oskarżano ich o współpracę z Niemcami i najcięższe zbrodnie. Schwytani przez bezpiekę byli więzieni lub mordowani. Z tych powodów ostatnich bojowników o wolność naszej ojczyzny nazywamy dziś **żołnierzami wyklętymi**. Niekiedy nazywa się ich też **żołnierzami niezłomnymi**, ponieważ do końca, wbrew przeciwnościom losu, walczyli najpierw z okupantem niemieckim, a potem z komunistami.

W komunistycznej Polsce

Władze komunistyczne przekonywały społeczeństwo, że Stalin i ZSRS są największymi sojusznikami Polski.

Komuniści odnosili się z nienawiścią do żołnierzy AK i innych organizacji podziemnych. Robili wszystko, by zasługi tych żołnierzy w walce z Niemcami zostały zapomniane.

Oficerowie Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego prześladowali, zatrzymywali i więzili ludzi, których podejrzewano o wrogi stosunek do władz komunistycznych i Związku Sowieckiego.

Prześladowani

Schwytanych bojowników podziemia mordowano lub skazywano na kary długoletniego więzienia.

Funkcjonariusze bezpieki często torturowali przeciwników politycznych, w tym żołnierzy AK. Podczas brutalnych przesłuchań wymuszali zeznania na temat ich współtowarzyszy.

Rotmistrz Witold Pilecki w czasie II wojny światowej był członkiem AK. Brał udział w powstaniu warszawskim. Mimo że miał stopień oficerski, początkowo walczył jako szeregowy żołnierz. Dopiero później objął dowództwo jednego z oddziałów powstańczych. Witold Pilecki wiedział, że komuniści są zdrajcami Polski, dlatego po wojnie nie podporządkował się ich władzy. W 1948 roku został przez nich schwytany i osądzony. Proces nie był uczciwy. Komuniści nie zapewnili rotmistrzowi prawa do skutecznej obrony. W rezultacie Pilecki został skazany na śmierć.

- 1 Powiedz, jak komuniści odnosili się do żołnierzy podziemia niepodległościowego.
- 2 Jaki los spotkał rotmistrza Witolda Pileckiego w komunistycznej Polsce?
- 3 Wyjaśnij, jak rozumiesz sens słów Witolda Pileckiego: *Bo choćby mi przyszło postradać me życie – tak wolę – niż żyć, a mieć w sercu ranę.*

Żołnierze niezłomni – dawniej i dziś

W komunistycznej Polsce w latach 1944–1989 fałszowano prawdę o żołnierzach niezłomnych. Oddziały bojowników podziemia niepodległościowego nazywano pogardliwie bandami, a ich zasługi w walce z Niemcami pomijano milczeniem.

Dobre imię zostało przywrócone żołnierzom wyklętym po 1989 roku, kiedy w Polsce skończyły się czasy komunistyczne. Postawa Witolda Pileckiego i Danuty Siedzikówny „Inki” jest dziś dla Polaków wzorem patriotyzmu i poświęcenia.

Panteon – Mauzoleum Wyklętych-Niezlomnych

Na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie znajduje się pomnik upamiętniający ofiary zbrodni komunistycznych w Polsce. Usytuowano go w Kwaterze na Łączce, czyli w miejscu, gdzie po II wojnie światowej komuniści w bezimiennych grobach chowali ciała pomordowanych żołnierzy niezłomnych.

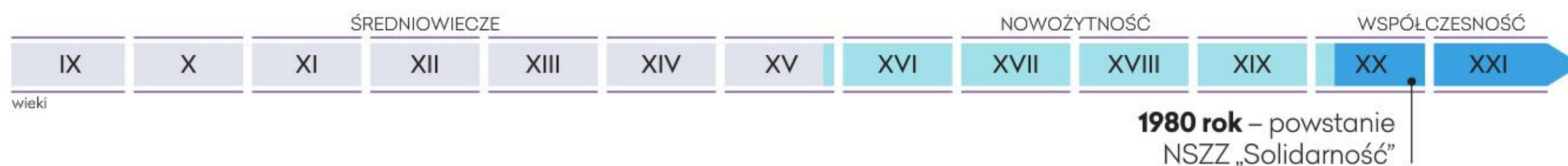
W skrócie

- Pod koniec II wojny światowej władzę w kraju przejęli komuniści. Uzależnili oni Polskę od ZSRS i brutalnie zwalczali swoich przeciwników politycznych.
- Mimo zakończenia wojny żołnierze niezłomni kontynuowali walkę z komunistami.
- Po wojnie komuniści przedstawiali działaczy i żołnierzy podziemia niepodległościowego jako bandytów i wrogów narodu. Dlatego bojowników o wolną Polskę – żołnierzy niezłomnych – nazywamy także wyklętymi.

Czy już umiesz?

- 1 Powiedz, jakie metody stosowali komuniści w celu utrzymania się u władzy w Polsce. Dlaczego ich rządy uznaje się za nową okupację?
- 2 Wytłumacz, dlaczego żołnierze Polskiego Państwa Podziemnego podjęli walkę z komunistami. Jakie ideały im przyświecały?
- 3 Jaki był stosunek do żołnierzy wyklętych dawniej (w komunistycznej Polsce), a jaki jest dziś?
- ★ 4 Pożegnalne słowa „Inki” brzmiały: *Powiedzcie mojej babci, że zachowałam się jak trzeba.* Wyjaśnij sens tych słów.

7.5 W czasach Solidarności

Podejmij temat

- Jakimi metodami komuniści zdobyli władzę w Polsce w 1945 roku?

W komunistycznej Polsce

Po II wojnie światowej komuniści objęli kluczowe stanowiska w państwie. Prawa i wolności obywateli **Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej** (w skrócie: **PRL**) zostały ograniczone. Nie wolno było krytykować rządu, zakładać niezależnych od komunistów organizacji czy swobodnie wyjeżdżać za granicę. Władze kontrolowały każdą dziedzinę życia. Od ich zgody zależało na przykład to, czy można było wydać jakąś książkę lub opublikować artykuł w gazecie. Specjalny urzędnik musiał najpierw sprawdzić, czy ich treść jest zgodna z polityką rządu. W szkołach pomijano zasługi AK. Zabraniano też mówić o zbrodniach, które Sowietci popełnili na Polakach w czasie II wojny światowej.

Sytuacja gospodarcza PRL

Gospodarka PRL została zorganizowana według założeń komunizmu. Zlikwidowano wolny rynek. Państwo przejęło większość prywatnych przedsiębiorstw i sklepów. Odtąd samo ustalało wielkość produkcji i wysokość cen. Taki sposób zarządzania był bardzo nieefektywny. W rezultacie brakowało wielu towarów. Na mieszkanie lub samochód czekało się latami. Nawet jeśli ktoś miał wystarczającą sumę pieniędzy, aby nabyć te dobra, nie mógł tego zrobić – mieszkań i aut po prostu nie było.

U schyłku lat 70. XX wieku **kryzys gospodarczy** w naszym kraju się pogłębił, a poziom życia Polaków mocno spadł. W sklepach brakowało już większości artykułów spożywczych i przemysłowych: cukru, mąki, masła, wyrobów mięsnych, mydła czy proszku do prania. Fatalna sytuacja gospodarcza PRL była powodem rosnącego niezadowolenia społecznego.

Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL) – państwo polskie pod rządami komunistów (nazwa funkcjonowała od 1952 do 1989 roku).

Codziennie w czasach PRL były długie kolejki przed sklepami. Klienci ustawiali się w nich w oczekiwaniu na dostawę towarów.

Strajk – zaprzestanie wykonywania pracy przez pracowników w celu wymuszenia na pracodawcy realizacji określonych żądań.

Podczas strajków sierpniowych mieszkańcy Gdańska tłumnie gromadzili się pod bramą Stocznia Gdańskiej. W ten sposób solidaryzowali się ze strajkującymi robotnikami. Podobnie było w innych miastach, w których wybuchały strajki.

Mimo groźby represji ze strony władz strajkujący robotnicy nie poddali się i solidarnie walczyli o wspólną sprawę. Wymagało to od nich dużej odwagi – wcześniejsze protesty społeczne były przez władze bezwzględnie tłumione. Obok: msza przed bramą Stocznia Gdańskiej 1 września 1980 roku.

Strajki sierpniowe i powstanie Solidarności

Latem 1980 roku władze komunistyczne zarządziły kolejne podwyżki cen mięsa. Robotnicy w różnych częściach Polski odpowiedzieli na tę decyzję **strajkami**. Objęły one niemal cały kraj. Największy strajk wybuchł w sierpniu 1980 roku w Stoczni Gdańskiej. Jego przywódcą został elektryk z Gdańska – **Lech Wałęsa**. Strajkujący robotnicy domagali się poprawy warunków życia ludności. Żądali również utworzenia **niezależnych związków zawodowych**. Początkowo komuniści nie chcieli dopuścić do powstania organizacji, nad którą nie będą mogli sprawować kontroli. Jednak skala protestów była tak wielka, że władze ustąpiły.

Dnia **31 sierpnia 1980 roku** w Gdańsku przywódca strajku Lech Wałęsa i reprezentujący władze wicepremier Mieczysław Jagielski zawarli historyczne porozumienie. Na jego mocy powstał **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”**. Czy wiesz, co oznaczają wyrazy wchodzące w skład tej nazwy?

Niezależny – wolny, niepodlegający komunistom.

Samorządny – samodzielnie kierujący swoją działalnością.

Związek zawodowy – organizacja dbająca o prawa pracowników.

Solidarność – poczucie wspólnoty, wspieranie się i współdziałanie.

Solidarność stała się czymś więcej niż tylko związkiem zawodowym. Przekształciła się w wielki **ruch społeczny**, skupiający blisko 10 milionów Polaków: robotników, rolników, ludzi nauki, artystów i duchownych. Tworzący go obywatele domagali się od komunistów przywrócenia wolności słowa oraz innych swobód demokratycznych. Solidarność walczyła o realizację tych postulatów jeszcze prawie dekadę. Ostatecznie udało się je wprowadzić w życie po upadku rządów komunistycznych w 1989 roku (zob. s. 144 i 145).

Jan Paweł II

Pokojową walkę Solidarności o wolność Polaków i prawo do życia w godnych warunkach wspierali **Kościół katolicki** oraz papież **Jan Paweł II** – głowa Kościoła powszechnego od **1978 roku**.

Karol Wojtyła – przyszły Jan Paweł II – urodził się w 1920 roku w Wadowicach koło Krakowa. W czasie II wojny światowej rozpoczął studia teologiczne w Krakowskim Seminarium Duchownym. Rok po zakończeniu wojny otrzymał święcenia kapłańskie. Następnie wyjechał do Rzymu i tam kontynuował naukę. Po powrocie do kraju pracował jako wikariusz i katecheta. Publikował w czasopiśmie, pisał eseje, dzieła filozoficzne i wiersze. Wykładał teologię na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W 1958 roku został mianowany biskupem, a w 1963 roku – arcybiskupem metropolitą krakowskim. Cztery lata później otrzymał godność kardynalską, najwyższą po papieskiej godność kościelną. W 1978 roku został wybrany na papieża.

Papież Polak był znanym i cenionym przywódcą. Jego głos wiele znaczył na całym świecie. Jan Paweł II nawoływał do poszanowania praw człowieka. Udzielał poparcia Solidarności i spotykał się z jej przywódcami. Jednocześnie prowadził dialog z polskimi władzami na temat złagodzenia przez nie polityki w kraju.

Jan Paweł II wiele uczynił, aby Kościół otworzył się na świat. Podczas swojego pontyfikatu odbył 104 podróże zagraniczne i odwiedził 129 państw. Dlatego jest nazywany papieżem pielgrzymem. Pontyfikat Jana Pawła II zakończył się wraz z jego śmiercią w 2005 roku.

Jan Paweł II odbył kilka pielgrzymek do ojczyzny. Pierwszą – w czerwcu 1979 roku. Obudził wówczas w Polakach nadzieję na zmiany. Podczas mszy na placu Zwycięstwa w Warszawie wypowiedział pamiętne słowa: *Niech zstąpi Duch Twój! Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi.* Rok później narodziła się Solidarność.

Więcej na temat

Rola Kościoła katolickiego w PRL

Przez cały okres PRL Kościół katolicki był jedyną instytucją niezależną od władz. Bronił praw i wolności Polaków oraz udzielał im wsparcia duchowego. Pomagał materialnie ofiarom komunistycznych represji. Jednocześnie cieszył się wielkim autorytetem większości społeczeństwa. Dlatego władze odnosiły się do Kościoła z wrogością i zaciekle go atakowały. Przez większość okresu PRL na czele Kościoła stał prymas Stefan Wyszyński. Niełomnie bronił on niezależności tej instytucji w komunistycznym państwie. Za swoją postawę był represjonowany.

● Opisz rolę Kościoła w PRL.

Jan Paweł II i Stefan Wyszyński w Rzymie w 1978 roku

Polska droga do wolności

W 1989 roku dobiegły końca rządy komunistyczne w Polsce. Zapoznaj się z wydarzeniami, które poprzedziły upadek komunizmu i do niego doprowadziły.

Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski

W czerwcu 1979 roku Jan Paweł II odbył pierwszą pielgrzymkę do ojczyzny. Jego wizyta umocniła wśród Polaków nadzieje na upadek komunizmu i odzyskanie wolności.

1979

SOLIDARNOŚĆ

Powstanie Solidarności

W sierpniu 1980 roku narodziła się Solidarność – masowy ruch społeczny. Jego członkowie zaczęli domagać się polepszenia warunków życia i pracy oraz swobód demokratycznych.

1980

Tadeusz Mazowiecki premierem

W sierpniu 1989 roku premierem Polski został Tadeusz Mazowiecki, działacz Solidarności. Rząd Mazowieckiego zapoczątkował demokratyczne przemiany w naszym kraju.

WOLNOŚĆ

1989

Obrady Okrągłego Stołu

W 1989 roku po kolejnej fali strajków władze zdecydowały się na rozmowy z Solidarnością. Podczas obrad Okrągłego Stołu zgodziły się na przeprowadzenie wyborów, w których kandydować mogli również działacze Solidarności. Wybory te odbyły się 4 czerwca 1989 roku. Głosowanie pokazało, jak wielkim poparciem wśród Polaków cieszyła się Solidarność.

Wprowadzenie stanu wojennego

Władze obawiały się Solidarności. Aby ją zniszczyć, 13 grudnia 1981 roku komunistyczny przywódca Polski, generał Wojciech Jaruzelski, wprowadził stan wojenny. Działaczy Solidarności uwięziono, a związek uznano za nielegalny. Stan wojenny trwał do 1983 roku. Pomimo jego zniesienia Solidarność musiała kontynuować walkę w podziemiu.

- Porozmawiaj ze swoimi rodzicami i dziadkami o jednym z ukazanych wydarzeń. Zapytaj, jak je wspominają. Jaki wpływ na życie twoich bliskich miało to zdarzenie?

1981

Bohaterowie Solidarności

Lech Wałęsa na prośbę robotników stanął na czele strajku w Stoczni Gdańskiej. Następnie został pierwszym przewodniczącym Solidarności. Za walkę o prawa robotników otrzymał w 1983 roku Pokojową Nagrodę Nobla.

Anna Walentynowicz była działaczką Solidarności. Walkę o prawa robotników rozpoczęła kilka lat przed 1980 rokiem. Została za to zwolniona z pracy. W odpowiedzi na ten akt represji gdańscy stoczniowcy rozpoczęli strajk.

W Gdańsku strajkujących robotników wsparli ludzie ze świata nauki, którzy utworzyli grupę ekspertów. Należał do niej Tadeusz Mazowiecki (na zdjęciu). Pomagał on robotnikom wynegocjować porozumienie.

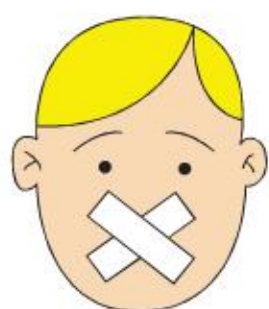
Uchwała programowa zjazdu Solidarności z 1981 roku

Związek nasz wyrósł z buntu społeczeństwa polskiego doświadczonego w ciągu przeszło trzech dziesięcioleci łamaniem praw ludzkich i obywatelskich; z buntu przeciwko dyskryminacji światopoglądowej i wyzyskowi ekonomicznemu. Był protestem przeciwko istnjącemu systemowi sprawowania władzy. Chodziło nam wszystkim nie tylko o warunki bytowania, chociaż żyło się źle, pracowało się ciężko i jakże często bezowocnie. Historia nauczyła nas, że nie ma chleba bez wolności. Chodziło nam również o sprawiedliwość, o demokrację, o prawdę, o praworządność, o ludzką godność, o swobodę przekonań, o naprawę Rzeczypospolitej, nie zaś tylko o chleb, masło i kiełbasę. Wszystkie wartości elementarne nazbyt były sponiewierane, by można było uwierzyć, że bez ich odrodzenia cokolwiek zmieni się na lepsze. [...]

Źródło: <http://www.solidarnosc.org.pl>, dostęp: 29.05.2022 r.

- 1 Zacytuj fragmenty uchwały, które świadczą o tym, że Solidarność walczyła nie tylko o poprawę sytuacji gospodarczej kraju, ale również domagała się przywrócenia swobód demokratycznych w Polsce.
- 2 Wyjaśnij, jak rozumiesz zdanie *Nie ma chleba bez wolności*.

PRL i Polska po 1989 roku

W PRL władze wymagały posłuszeństwa od swoich obywateli. Krytyka działań rządu była zakazana. Osoby, które łamały ten zakaz, były zamykane w więzieniach i szykanowane. Cała władza należała do partii komunistycznej. Inne organizacje były jej podporządkowane. Polska nie mogła prowadzić samodzielnej polityki, ponieważ była politycznie i gospodarczo uzależniona od ZSRS.

Obecnie Polska jest krajem demokratycznym. Po przemianach 1989 roku wprowadzono wolność słowa. Mogą istnieć różne partie polityczne, a każda z nich może ubiegać się o władzę w wolnych wyborach. W kraju działają organizacje niezależne od władz. Polska jest państwem niepodległym – sama prowadzi swoją politykę i decyduje, do jakich sojuszy chce należeć.

W skrócie

- W 1980 roku na skutek złej sytuacji gospodarczej wybuchły strajki w całym kraju. W wyniku porozumienia zawartego przez robotników z władzami powstał Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”.
- Pierwszym przywódcą Solidarności został Lech Wałęsa.
- W 1978 roku na papieża został wybrany Karol Wojtyła. Papież Jan Paweł II poparł polskie dążenia do wolności.

Czy już umiesz?

- 1 Wyłumacz, dlaczego Polacy byli niezadowoleni z rządów komunistycznych.
- 2 Co to znaczy być solidarnym? W jaki sposób strajkujący robotnicy realizowali ideę solidarności w 1980 roku?
- 3 Opisz, w jakich okolicznościach powstała Solidarność.
- 4 Określ, jaką rolę w najnowszej historii Polski odegrał Jan Paweł II.
- 5 Porozmawiaj ze swoimi rodzicami i dziadkami o tym, jakie zmiany zaszły w życiu Polaków po 1989 roku. Zanotuj najważniejsze informacje.

Europejskie Centrum Solidarności

W 2014 roku na terenie dawnej Stoczni Gdańskiej otwarto Europejskie Centrum Solidarności. Jest to nowoczesne muzeum, które za pomocą interaktywnych wystaw prezentuje powojenną historię Polski, dzieje Solidarności i losy jej bohaterów. Centrum prowadzi również ożywioną działalność kulturalną i naukową.

Podsumowanie działu 7

- 1 Przeczytaj poniższe opisy. Następnie podaj imiona i nazwiska postaci, do których się one odnoszą.
- a) Żołnierz Szarych Szeregów. Został odbity z rąk Niemców w akcji pod Arsenałem w 1943 roku.
 - b) Dowódca I Brygady Legionów Polskich. W 1918 roku objął tymczasową władzę w Polsce.
 - c) Przywódca strajku w Stoczni Gdańskiej w 1980 roku i pierwszy przewodniczący Solidarności.
 - d) Sanitariuszka w oddziale Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki”. W 1946 roku zamordowana przez komunistów.

- 2 Podaj przykład jednej postaci z historii Polski w XX wieku, która była wierna wymienionym poniżej wartościom. Uzasadnij swój wybór.

odwaga	solidarność	honor	patriotyzm
--------	-------------	-------	------------

- 3 Wymień przyczyny i skutki poniższych wydarzeń.
- wybudowanie portu gdyńskiego przez władze II Rzeczypospolitej
 - okupacja Polski przez Niemcy w czasie II wojny światowej
 - powstanie warszawskie w 1944 roku
 - strajki robotnicze w sierpniu 1980 roku

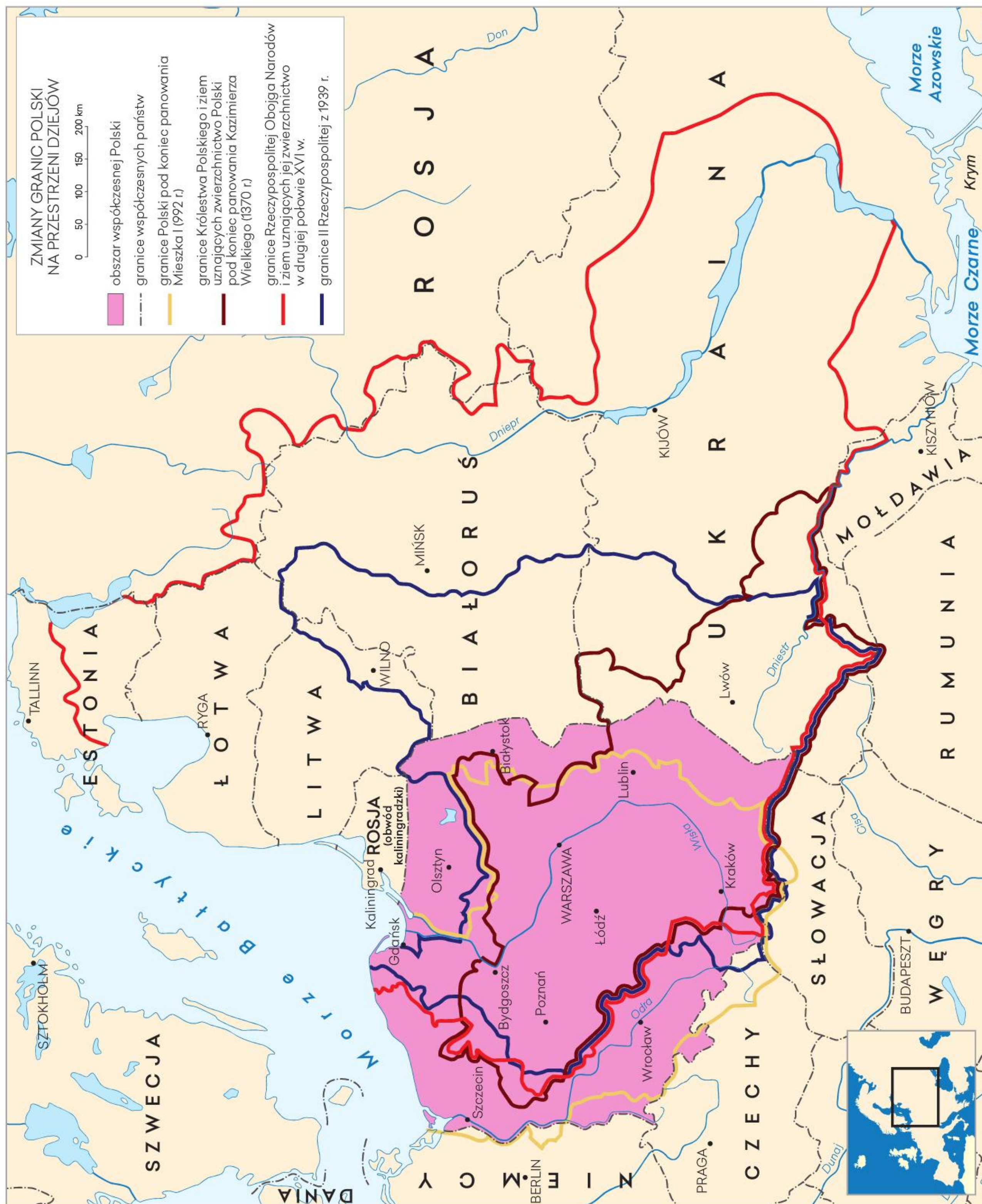
- 4 Zapoznaj się z tytułem głównego artykułu na pierwszej stronie dodatku do „Życia Warszawy”. Następnie wykonaj polecenie.

Oceń, czy podane zdania są prawdziwe czy fałszywe. Wybierz P, jeśli zdanie jest prawdziwe, albo F, jeśli jest fałszywe. Nie zaznaczaj odpowiedzi w podręczniku.

Autor artykułu informuje o zakończeniu I wojny światowej.	P	F
Następstwem wydarzenia, któremu poświęcono artykuł w gazecie, było odrodzenie się wolnej i niepodległej Polski.	P	F

- 5 Powiedz, która postać z XX-wiecznej historii Polski zasługuje na szczególny podziw i szacunek. Uzasadnij odpowiedź.

Indeks osób

A			G			Kościuszko Tadeusz			96–99
Abramowicz Bronisław			Gall Anonim			Krasiński Zygmunt			117
Aleksander Jagiellończyk			Gerson Wojciech			Kraszewski Józef Ignacy			102
B			Gierymski Maksymilian			Kromer Marcin			89
Bacciarelli Marcello			Gramatyka Antoni			Kwiatkowski Eugeniusz			129, 131
Bagiński Stanisław			Grottger Artur			L			
Bartos Wojciech			Grzegorz XIII			Lech (postać z legendy)			58, 61
Bell Aleksander Graham			Gutenberg Jan			Locci Augustyn Wincenty			94
Bellotto Bernardo			H			Ludwik Węgierski			71, 76
Bellotto Lorenzo			Huang-ti Szy			Ł			
Bensheimer Jan			J			Łomnicki Jan			134
Boguska Bronisława			Jadwiga (królowa)			M			
Bolesław Chrobry			Jagielski Mieczysław			Małachowski Stanisław			95
Bonaparte Napoleon			Jagiello, zob. Władysław Jagiello			Mars (bóstwo)			32
Bytnar „Rudy” Jan			Jan III Sobieski			Matejko Jan			59, 60, 64, 66, 70, 78, 82, 93, 95, 115
C			Jan Kazimierz			Maurycy (święty)			65, 66
Canaletto, zob. Bellotto Bernardo			Jan Olbracht			Mazowiecki Tadeusz			145, 146
Carter Howard			Jan Paweł II			Mickiewicz Adam			117
Ceram C.W.			Jan z Czarnkowa			Mieszko I			57, 59–61, 64, 68, 69, 149
Chodkiewicz Jan Karol			Jaruzelski Wojciech			Mikołaj I			113
Curie Piotr			Jasiński Jakub			Modrzewski Frycz Andrzej			88
Cyceron			Jezus Chrystus			Mokosz (bóstwo)			58
Czarniecki Stefan			Joliot-Curie Irena			Morando Bernardo			87
Czartoryska Izabela			Juliusz Cezar			Mystkowska Emilia			113
Czartoryski Adam Kazimierz			Jungingen Ulrich von			N			
Czech (postać z legendy)			K			Nowak Andrzej			120
D			Kaltenberg „Luty” Piotr			O			
d’Arquien Maria Kazimiera			Kara Mustafa			Oktawian August			30
Dawidowski „Alek” Aleksy			Karol IV Luksemburski			Oleśnicki Zbigniew			20
Dąbrowska Maria			Kazimierz Jagiellończyk			Orłowski Aleksander			94
Dąbrowski Jan Henryk			Kazimierz Wielki			Orzeszkowa Eliza			115
Długosz Jan			Kiliński Jan			Otton III			64–67
Dobrawa (księżniczka)			Kisielnicka Maria			P			
Drzymała Michał			Kobierzycki Stanisław			Pawlikowska-Jasnorzewska Maria			41
E			Kochanowski Jan			Perun (bóstwo)			58
Einstein Albert			Kolumb Krzysztof			Piast (postać z legendy)			59
Eneasz (postać z legendy)			Koniecpolski Stanisław			Pilecki Witold			139, 140
F			Kopernik Mikołaj			Piłsudska Aleksandra			125
Falkenstein Karol			Korczak Janusz			Piłsudska Jadwiga			125
			Kordecki Augustyn						
			Kossak Jerzy						
			Kossak Juliusz						
			Kossak Wojciech						

Piłsudska Wanda	125	Walentyłowicz Anna	146
Piłsudski Józef	55, 123–125	Wałęsa Lech	142, 146, 147
Piotr (król Cypru)	71	Wapowski Bernard	89
Płachecka Marianna	103	Weles (bóstwo)	58
Pohoska Hanna	130	Wierzynek Mikołaj	71
Poniatowski Stanisław		Witold (książę litewski)	78
August	95, 100, 101	Władysław Jagiełło	38, 42, 76–79
Popiel (postać z legendy)	59	Władysław Łokietek	70
Prauziński Leon	126	Władysław Warneńczyk	38, 42
Prendowska Jadwiga	113	Wojciech (biskup)	64–68
Prus Bolesław	115	Wybicki Józef	53, 104, 105, 108
Przemysław II	53	Wyszacka Maria	130
		Wyszyński Stefan	143
R		Z	
Radzim Gaudenty	66	Zakrzewski Ignacy	97
Rej Mikołaj	88	Zamoyski Jan	86, 87
Rus (postać z legendy)	58, 61	Zawadzki „Zośka” Tadeusz	134–136
Rzepka (postać z legendy)	59	Zawisza Czarny	78, 79
S		Zhifa Yang	15
Salomon (król Izraela)	74	Zygmunt III Waza	29, 100
Samozwaniec Magdalena	41	Zygmunt August	38, 42, 53
Schliemann Henryk	14	Zygmunt Stary	38, 42
Siedzikówna „Inka” Danuta	138, 140		
Siemowit (postać z legendy)	59		
Sienkiewicz Henryk	115		
Skłodowska-Curie Maria	29, 103,		
	116–119, 120		
Skłodowska-Dłuska Bronisława	116, 117		
Skłodowska-Szalay Helena	117		
Skłodowski Władysław	117		
Słowacki Juliusz	117		
Stachowicz Michał	96		
Stalin Józef	137, 139		
Stefan Batory	86		
Styka Jan	96		
Suchodolski January	108		
Swaróg (bóstwo)	58		
Sylwester II	64		
Szczawińska-Dawidowa Jadwiga	114		
Szendzielarz „Łupaszka”			
Zygmunt	138, 148		
Ś			
Świątek Iga	51		
T			
Thietmar z Merseburga	59, 60		
Tormasow Aleksander	96		
Traugutt Romuald	110, 113, 120		
Tutanchamon (faraon)	15		
W			
Waldemar (król Danii)	71		

Wykaz dysponentów praw autorskich do obrazów i zdjęć zamieszczonych w publikacji:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie: Konstytucja 3 maja, s. 56; **Archiwum wydawnictwa MAC S.A./GE S.A.:** Z. Stryeńska, obraz *Śmigus-dyngus*, s. 7; dokument, s. 10, 20; denar *Denar Princes Polonie*, s. 11, 20; M. Bacciarelli, *Stanisław August Poniatowski*, s. 11, 101; ucieczka Eneasza z Troi, s. 14; E. Pirou, portret M. Skłodowskiej-Curie, s. 29; krzyż harcerski, s. 40; fragment arras z czasów Zygmunta II Augusta, s. 53; rękopis *Pieśni Legionów Polskich...* J. Wybickiego, s. 53, 104; J. Matejko, *Koronacja pierwszego króla. R.P. 1001*, s. 66; M. Bacciarelli, portrety Jadwigi i Władysława Jagiełły, s. 76; J. Matejko, *Bitwa pod Grunwaldem*, s. 78; herb Zawiszy, s. 79; J. Matejko, *Mikołaj Kopernik, czyli rozmowa z Bogiem*, s. 82; recepta Kopernika, s. 82; żacy, s. 84; M. Stachowicz, *Przysięga Kościuszki na rynku krakowskim*, s. 96; J. Matejko, *Sobieski pod Wiedniem*, s. 93; sztandar *Żywią i bronią*, s. 97; Napoleon Bonaparte, s. 107, 120; B. Matthisen, portret S. Czarnieckiego, s. 91, 107; J.H. Dąbrowski, s. 107, 120; M. Gierzyński, *Patrol powstańczy*, s. 110; J. Prendowska, s. 113; J. Matejko, s. 115; H. Sienkiewicz, s. 115; logotyp Solidarności, s. 144; **BE&W:** Jaczewski Piotr (*śmigus-dyngus*, s. 7); World History Archive (kram z sukrem, s. 7; mnisi przy pracy, s. 63); Alamy (archeolodzy, s. 11; pięciobój olimpijski, s. 28; Muzeum Zamoyskich w Kozłowie, s. 43; J. Zamoyski, s. 86); Stanisław Fitak (waza z Bronocic, s. 12; kopia włóczyni św. Maurycego, s. 65); Museum of London (zegar piaskowy, s. 22); The Print Collector (telefon, s. 28); pomnik Piekarczyka, s. 47; Wojciech Wójcik (rynek w Zamościu, s. 86); plan Zamościa, s. 87; **Biblioteka Narodowa POLONA:** A. Lerue, świątynia Sybilli, s. 19; pierwsza komunia św., s. 40; Grób Nieznanego Żołnierza – przed wojną, s. 55; P.C. Geissler, *Piast i wędrowcy*, s. 59; J. Bensheimer, obrona Jasnej Góry, s. 91; F.W. Nettling, J. Wybicki, s. 104; Juliusz Kossak, ilustracje do słów *Mazurka Dąbrowskiego*, s. 106, 107; pieczęć Rządu Narodowego, s. 112; B. Prus, s. 115; obchody Święta Niepodległości w 1938 r., s. 122; H. Poddębski, port węglowy w Gdyni, s. 129; L. Durczykiewicz, ul. Świętojańska w Gdyni, s. 130; Auschwitz-Birkenau, s. 132; Jan Paweł II i S. Wyszyński, s. 143; „Życie Warszawy”, s. 148; **East News:** Filip Ćwik/Reporter (opaska z powstania warszawskiego, s. 7); Łukasz Kasprzak/Polska Press (Noc Muzeów, s. 19); Marek Dybas (festiwal w Trzcinicy, s. 31); Maciej Kosycarz (Kaszubi i język kaszubski, s. 48); Adrian Ślęzak (obchody Barbórki, s. 48); M. Lasyk/Reporter (ludowy strój krakowski, s. 49); Donat Brykczyński/Reporter (obchody rocznicy wybuchu powstania warszawskiego, s. 51); Jan Kucharzyk (wciąganie flagi na maszt, s. 53); Wiesław M. Zieliński (model kaplicy i pałacu na Ostrowie Lednickim, s. 61); Krzysztof Chojnacki (A. Kordecki, s. 90); Muzeum Literatury (A. Grottger, *Kucie kos*, s. 109); Tomek Zieliński (X Pawilon Cytadeli Warszawskiej, s. 113); Tomasz Rytych (gmach UMCS, s. 116); M. Skłodowska-Curie w laboratorium, s. 118; Andrzej Iwańczuk/Reporter (obchody Święta Niepodległości, s. 122); Muzeum Wojska Polskiego (J. Kossak, *Bitwa pod Laskami*, s. 123; S. Bagiński, *Rozbrajanie Niemców w Warszawie*, s. 124); Wojciech Stróżyk/Reporter (Dworzec Morski współcześnie, s. 131); Laski Diffusion (V Wileńska Brygada AK, s. 138); Wojtek Laski („Inka”, s. 138; kolejka przed sklepem, s. 141; msza w Stocznicy Gdańskiej, s. 142; T. Mazowiecki i A. Walentynowicz, s. 146); Jan Bielecki (Panteon Mauzoleum Wyklętych Niezłomnych w Warszawie, s. 140); Andrzej Hulimka/Reporter (upamiętnienie żołnierzy wyklętych, s. 140); Muzeum Niepodległości (pochód z transparentem *Wyłęgamy bandy leśne*, s. 140); NADAL/SIPA (L. Wałęsa, s. 146); **Forum:** FoKa (J. Styka, W. Kossak, *Panorama Racławicka*, s. 96, 97); Marek Maruszak (zwiedzający *Panoramę Racławicką*, s. 99); archiwum Filmu Faktura (kadr z filmu *Akcja pod Arsenalem*, reż. J. Łomnicki, s. 134); Jan Morek („Zośka”, s. 134); Marek Skorupski („Alek” i „Rudy”, s. 134; W. Pilecki, s. 139); Zbigniew Trybek (gdańszczanie pod bramą stoczni, s. 142); Woody Ochnio (Jan Paweł II w czasie mszy na pl. Zwycięstwa w 1979 r., s. 143); **Jacek Lamparski:** ludowy strój łowicki, s. 49; **Maciej Margas:** lotnicze zdjęcie Warszawy, s. 35; **Muzeum Miasta Gdynia:** Gdynia w 1921 r., s. 128; **Muzeum Narodowe w Poznaniu:** W. Gerson, port w Gdańsku, s. 85; **Muzeum Narodowe w Warszawie:** Teresa Żółtowska-Huszcza (pieczęć majestatowa Przemysła II, s. 53); Piotr Ligier (A. Orłowski, *Atak husarii*, s. 94); **Muzeum Powstania Warszawskiego:** Marian Grabski „Wyrwa” (powstaniec, s. 7); **Narodowe Archiwum Cyfrowe:** J. Piłsudski, s. 123; Gdynia w 1932 r., s. 128; E. Kwiatkowski, s. 129; **Shutterstock.com:** Elżbieta Sekowska (wakacje i sanki, s. 6); Tomasz Mazon (Sukiennice, s. 7); Arkady Mazon (list, s. 10, 20); PhotoHouse (pamiątnik, s. 10); Vera Petruk (mapa, s. 10); arogant (waza, s. 11, 20); Marcin Michalczyk (kościół, s. 11; muzeum w Będminie, s. 108); Olemac (hełm, s. 11, 20); ABCDstock (terakotowa armia, s. 15); S-F (katedra Wawelska, s. 16); Giuseppe Crimeni (muzeum, s. 17); Picsfive (archiwum, s. 17); Sean Pavone (biblioteka, s. 17); Alex Hubenov (zegar słoneczny, s. 22); Mikhail Leonov (tło, s. 24, 25); Jarosław Grudziński (kościół św. Katarzyny Aleksandryjskiej, s. 26); anyaianova (Bazylika Mariacka, s. 30); Grzegorz Petrykowski (stojak, s. 36); Viacheslav Lopatin (Koloseum, s. 38); Doin (Chełmno, s. 46); Mariusz Szczygiel (Strzyżew, s. 46); Pablo77 (plac Solny, s. 47); Pecold (brama Krakowska, s. 47); Stoker-13 (wektorowe rysunki zabytków na mapie Polski, s. 48, 49); barmalini (pierniki, s. 49); Katarzyna Golembowska (rogal świętomarciński, s. 49); Ania Piotrowska (oscypek, s. 49); Fotokon (pomnik J. Korczaka, s. 50); Dziurek (wolontariusze, s. 51); Leonard Zhukovsky (I. Świętek, s. 51); Wirestock Creators (bieg kobiet, s. 51); Roberto Galan (parada trzeciomajowa w Chicago, s. 52); agsaz (Grób Nieznanego Żołnierza – współcześnie, s. 55); badahos (opactwo benedyktynów w Tyńcu, s. 61); Mad Pixel (katedra gnieźnieńska, s. 67); NEstudio (woj., s. 69); BearFotos (zamek w Mirowie, s. 73); Łukasz Kurbiel (*Collegium Maius*, s. 73); Plrang Art. (rekonstrukcja z Grunwaldu, s. 79); Martyn Jandula (zamek w Olsztynie, s. 84); Tomasz Bidermann (współczesny uniwersytet, s. 84); lindasky76 (katedra w Zamościu, s. 87); PaulSat (pałac w Wilanowie, s. 94); marekusz (dom Marii Skłodowskiej, s. 116); Nikitin Mikhail (Panteon, s. 119); Tupungato (Dar Pomorza, s. 131); Marcin Kądziołka (ECS, s. 147); **Wikipedia.org, CC BY-SA 2.5:** Marsyas, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:AGMA_Clepsydre.jpg (zegar wodny, s. 22); **Wikipedia.org, CC BY 3.0:** Mathiasrex (rogatywka, s. 40); **Wikipedia.org, CC BY-SA 3.0:** Niki K, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Bank_Polski_\(Królestwo_Polskie\)#/media/Plik:Powstanie_listopadowe_5_złotych_1831.JPG](https://pl.wikipedia.org/wiki/Bank_Polski_(Królestwo_Polskie)#/media/Plik:Powstanie_listopadowe_5_złotych_1831.JPG) (moneta z czasów Królestwa Polskiego, s. 53); Diego Delso, https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Coffin_of_Adalbert_of_Prague#/media/File:Catedral_de_Gniezno,_Polonia,_2012-04-05,_DD_32.JPG (konfesja św. Wojciecha, s. 65); Film07, https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Milusin_Manor_in_Sulejówek#/media/File:1348_zespół_dworu_Marszałka_Józefa_Piłsudskiego_Sulejówek_FILM07.jpg (willa Milusin, s. 125); Adrian Grycuk, https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Interior_of_the_Warsaw_Uprising_Museum#/media/File:Muzeum_Powstania_Warszawskiego_2014_011.JPG (Muzeum Powstania Warszawskiego, s. 136); **Wikipedia.org, CC BY-SA 4.0:** Siren-Com, [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gilded_Wooden_\"Ostrich_Hunt\"_Fan,_GEM_284#/media/File:Fan_éventail_side_A.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gilded_Wooden_\) (wachlarz Tutanchamona, s. 15); Krzysieg, https://pl.wikipedia.org/wiki/Godło_Polski#/media/Plik:Herb_Rzeczypospolitej_1919-1927.png (herb Polski z 1919 r., s. 53); Mathiasrex, Maciej Szczepańczyk, https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gniezno_Door?uselang=pl#/media/File:Bolesław_I_the_Brave_buys_the_corpse_of_Saint_Adalbert_of_Prague_from_the_Prussians,_Gniezno_Door_ca._1170.png (kwatery z Drzwi Gnieźnieńskich, s. 66); **Wikipedia.org, domena publiczna:** A. Gramatyka, *Jan Długosz*, s. 9; Jovinix (H. Schliemann, s. 14); Exclusive to The Times (odkrycie sarkofagu Tutanchamona, s. 15); S. Botticelli, *Narodziny Chrystusa*, s. 23; Anderson/Alfred von Domaszewski (J. Cezar, s. 33); FDRMRZUSA (Grzegorz XIII, s. 33); British Museum (babilońska mapa świata, s. 37); NAC (W. Kossak w swojej pracowni, s. 41); Poznaniak (herby Lubawy i Siemianowic Śląskich, s. 47); Jacek Halicki (J. Korczak i jego podopieczni, s. 50); Mareklug (godło Polski, s. 53); GDK (benedyktyński mnich, s. 62); Yaan (szkoła, s. 62); Sztuka w wierze (skryptorium, s. 63); Muzeum Narodowe w Krakowie (B. Abramowicz, *Uczta u Wierzyńka*, s. 71); Convevole da Prato (średniowieczny rycerz, s. 80); Muzeum Narodowe w Warszawie (D. Schultz, *Jan III Sobieski*, s. 92); Zamek Królewski w Warszawie (J. Matejko, *Konstytucja 3 maja*, s. 95; Canaletto, *Widok Warszawy od strony Pragi*, s. 100, 101); Kpalion, Noël Le Mire, Jean-Michel Moreau le Jeune (*Kończak królewski*, s. 106); Muzeum Wojska Polskiego (J. Suchodolski, *Bitwa na San Domingo*, s. 108); Mathiasrex (R. Traugott, s. 110, 120); Jan Mieczkowski (J. Szczawińska-Dawidowa, s. 114); K. Pochwalski (E. Orzeszkowa, s. 115); Szczepreszynski (rodzina Skłodowskich, s. 117); Jarould (M. Skłodowska-Curie na konferencji Solvaya, s. 118; Maria i Piotr na rowerach, s. 119); Kulandru mor (M. Skłodowska-Curie jako kierowca, s. 118); Sofia Gisberg (dyplom noblowski małżonków Curie, s. 120); L. Prauziński, *Szturm na prezydium policji w Poznaniu*, s. 126; NAC (powstańcy śląscy, s. 126); Aeou (W. Kossak, *Orleńca – obrona cmentarza*, s. 127); Bibliothèque nationale de France (Ochotnicza Legia Kobiet z karabinem w 1920 r., s. 127); Tom5551 (gmach ZUS w Gdyni, s. 130); H. Poddębski (Dworzec Morski dawniej, s. 131); Halibutt (bombardowanie Warszawy, s. 132); Bogomolov.PL (zawiszacy, s. 135); Eugeniusz Haneman (powstaniec warszawski, s. 135); M. Świerczyński (ruiny Warszawy, s. 136); **Grzegorz Wrzecionowski:** zdjęcia skansu w Tokarni, s. 17; świadectwo szkolne, s. 40; portrety autorstwa J. Matejki: Mieszka I (s. 59), Dobrawy (s. 60), Bolesława Chrobrego (s. 64), Kazimierza Wielkiego (s. 70).

Grupa MAC S.A.
ul. Witosa 76
25-561 Kielce

www.mac.pl

ISBN 978-83-8227-371-7

9 788382 273717

indeks 883383